

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

**ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ**

Монографія
за загальною редакцією
І.Ф. Прокопенка

Рецензенти:

Гриценко О.А., доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Тютюнникова С.В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
(протокол № 3 від 24 квітня 2018 р.).*

П76   Пріоритетні напрями розвитку національної економіки України в контексті глобалізаційних викликів: монографія. – ХНПУ імені Г. С. Сковороди; за заг. ред. І.Ф. Прокопенка – Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2018. – 196 с.

ISBN 978-617-7675-03-6.

У монографії досліджуються найбільш важливі напрями розвитку української економіки з урахуванням її особливостей в умовах сучасних глобалізаційних викликів. Аналізуються інноваційно-інвестиційний клімат в національній економіці, механізм стимулювання інноваційної діяльності підприємств, роль людського капіталу в забезпеченні економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Розраховано на науковців, студентів та фахівців-практиків.

УДК 330.34 (477)

The monograph explores the most important directions of development of Ukrainian economy considering its peculiarities under the conditions of modern globalization challenges. The innovation and investment climate in the national economy, the mechanism of enterprise innovation activity stimulation, the role of human capital in ensuring economic growth and increasing the national economy competitiveness are analyzed. The monograph is for scientists, students and practicing economists.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ПІДВИЩЕННЯ ІННОВАЦІЙНОСТІ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	8
1.1. Інноваційно-інвестиційний клімат та шляхи його удосконалення в Україні	8
1.2. Кластеризація як чинник інноваційного розвитку національної економіки	16
1.3. Оптимізація діяльності підприємств на основі впровадження концепції сталого розвитку	21
1.4. Інноваційна діяльність та особливості її активізації в аграрному виробництві.....	29
1.5. Особливості формування і розвитку кластерних структур в аграрному секторі національної економіки.....	36
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ.....	46
2.1. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної активності українських підприємств.....	46
2.2. Маркетинг інновацій як головна функція ведення бізнесу	51
2.3. Фіскальне середовище діяльності підприємств та його удосконалення в Україні	55
2.4. Шляхи оптимізації закупівельної діяльності підприємств.....	66
РОЗДІЛ 3. РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ У ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІКИ ІННОВАЦІЙНОГО ТИПУ	74
3.1. Людський розвиток в контексті макроекономічного регулювання держави	74
3.2. Основні детермінанти розвитку людського капіталу в інноваційній економіці	79
3.3. Вища освіта як чинник розвитку людського капіталу в національній економіці України.....	85
3.4. Особливості інноваційного потенціалу закладів вищої освіти України	91
3.5. Зарубіжний та український досвід диверсифікації джерел фінансування системи освіти.....	98
РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ	109
4.1. Соціальний капітал в контексті ефективного державного управління.....	109
4.2. Соціальне партнерство як інструмент формування соціальної відповідальності	115
4.3. Роль держави у механізмі забезпечення зайнятості населення.....	121
4.4. Соціальний захист населення та його удосконалення в національній економіці України.....	132

РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	141
5.1. Конкурентоспроможність національної економіки як умова входження в глобальний економічний простір.....	141
5.2. Протиріччя розвитку глобальної економіки та проблеми економічного зростання	147
5.3. Конкуренція на ринку праці України в умовах глобалізації	153
5.4. Вплив глобалізації на формування «зеленої» економіки в Україні	164
5.5. Роль економічної безпеки в реалізації національних інтересів України	172
ВИСНОВКИ.....	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177

ВСТУП

Досягнення високих успіхів соціально-економічного розвитку національних економік передових країн світу у XXI столітті пов'язані із вибором та реалізацією стратегій, які зорієнтовані на інноваційний розвиток, підвищення конкурентоспроможності в глобальній економіці, вирішення важливих проблем розвитку людського капіталу.

Економіка України після отримання країною самостійності та здійснення необхідних ринкових трансформаційних процесів перейшла на загальносвітовий шлях цивілізаційного розвитку, взяла курс на європейську інтеграцію. У визначенні макроекономічної політики держави проголошена необхідність забезпечення економічного зростання для підвищення добробуту населення.

Здійснення прориву у забезпеченні економічного зростання можливе на підставі застосування інноваційної моделі розвитку, стимулювання інноваційної та інвестиційної активності усіх представників бізнесу, підвищення конкурентоспроможності національної економіки в глобальній економіці. Разом з тим мають місце причини, які стоять на заваді прискорення та сталості соціально-економічного розвитку країни. Серед найбільш важливих слід назвати: відсутність політичної стабільності; непослідовність державного регулювання та реалізації макроекономічної політики; недостатність внутрішніх і зовнішніх фінансових ресурсів для забезпечення інноваційного розвитку, використання значних коштів на вирішення проблем розвитку армії та у зв'язку із військовим конфліктом на сході України; наявність корупції, відсутність умов стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу та ін.

У цій ситуації дослідження проблем економічного зростання та найбільш важливих напрямів розвитку української економіки з урахуванням її особливостей в умовах сучасних глобалізаційних викликів набувають особливої актуальності.

У колективній монографії автори зробили спробу показати пріоритетні напрями розвитку національної економіки України, особливості макроекономічної політики і державного регулювання, необхідність та шляхи

підвищення конкурентоспроможності для входження у глобальний економічний простір.

У першому розділі автори досліджують необхідність та умови підвищення інноваційності національної економіки, розглядають інноваційно-інвестиційний клімат і шляхи його удосконалення в Україні.

Другий розділ монографії присвячений аналізу формування і розвитку механізму стимулювання інноваційної діяльності підприємств, розгляду маркетингу інновацій, фіскального середовища діяльності підприємств та його удосконаленню.

Третій розділ даної роботи показує роль людського капіталу в формуванні економіки інноваційного типу. Значна увага приділена аналізу основних детермінантів розвитку людського капіталу в інноваційній економіці, розгляду вищої освіти як чинника формування людського капіталу.

У четвертому розділі монографії розкривається соціальна складова державної політики інноваційного розвитку. Автори досліджують роль соціального капіталу, соціального партнерства в контексті ефективного державного управління.

П'ятий розділ даної роботи присвячений аналізу економічного зростання та шляхів підвищення конкурентоспроможності національної економіки. В ньому розглядаються протиріччя глобальної економіки та проблеми економічного зростання, роль економічної безпеки в реалізації національних інтересів країни.

Монографію підготував авторський колектив у складі: І.Ф.Прокопенко, професор, акад. НАПН України (3.3, 3.4 (у співавт.), 5.3 (у співавт.); Д.О.Гончаров, к.п.н., доцент (4.1); А.О.Гура, ст. викладач (4.4 (у співавт), 5.4 (у співавт)); Т.Г.Гуцан, к.п.н., доцент (4.4 (у співавт), 5.4 (у співавт)); О.О.Зеленько, к.е.н., доцент (1.1 (у співавт.); О.В.Мельникова, к.п.н., доцент 3.3, 3.4, 3.5 (у співавт); І.О.Ночвіна, ст. викладач (1.1 (у співавт.), 1.2, 5.2 (у співавт.); О.В.Олійник, к.е.н., професор кафедри (1.4, 1.5(у співавт.); Ю.О.Олійник, к.п.н., доцент кафедри (5.3 (у співавт.); І.В.Осьмірко, к.е.н., доцент (2.4 (у співавт.); М.В.Поплавський, ст. викладач (2.1); І.А.Прокопенк, к.п.н., доцент (5.2

(у співавт.); Л.П.Радченко, к.е.н., доцент, професор кафедри (3.1, 5.1); І.А.Рядинська, к.п.н., доцент (4.2, 4.3); В.К.Сідельнікова, к.п.н., доцент (2.2, 5.5); І.В.Сідельнікова, к.е.н., доцент, завідувач кафедри (1.4 (у співавт.), 1.5 (у співавт.); В.В.Соляр, к.е.н., доцент (1.3, 2.3); Т.В.Синиця, к.е.н., доцент (2.4 (у співавт.); Н.В.Шиловцева, к.е.н., доцент, професор кафедри (3.2, 5.3 (у співавт.)).

Автори монографії не претендують на повне та цілісне розкриття даної складної проблеми.

Досліджені найбільш важливі напрями розвитку національної економіки України в умовах сучасних глобалізаційних викликів можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях, в реалізації макроекономічної політики держави та в навчальному процесі у закладах вищої освіти при викладанні економічних дисциплін.

РОЗДІЛ 1. ПІДВИЩЕННЯ ІННОВАЦІЙНОСТІ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Інноваційно-інвестиційний клімат та шляхи його удосконалення в Україні

Однією із важливих передумов сталого економічного зростання в економіці України є суттєве покращення інвестиційного клімату в економіці України. Протягом усіх років незалежності інвестиційний клімат в Україні характеризувався експертами як несприятливий. Як наслідок, національна економіка має порівняно незначні обсяги інвестицій в економіці, вкрай повільні темпи технічної модернізації і низькі доходи зайнятих та ін.. Намагання України побудувати конкурентоспроможну, високорозвинену економіку та орієнтація на інтеграцію до Європейського союзу викликає необхідність проведення системних і глибоких реформ, важливою складовою яких є зміна інвестиційного клімату та залучення на цій основі інвестицій в економіку країни.

Теоретичним і практичним питанням, які пов'язані з оцінкою інвестиційного клімату, напрямам його удосконалення присвячені роботи І.Бланка, Л.Борщ, О.Гаврилюка, О.Рогача, А.Філіпенка та ін.

В економічному словнику інвестиційний клімат визначається як економічні, політичні, фінансові умови, які здійснюють вплив на залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій в економіку країни [153]. При аналізі інвестиційного клімату можна виділити наступні його складові:

- характеристика внутрішнього ринку. Інвестори звертають увагу на макроекономічну ситуацію, розмір ринку, показники купівельної спроможності населення та динаміку цих показників. Також, важливим є наявність мінеральних ресурсів та географічне розташування країни. Стосовно України можна відзначити вигідне географічне розташування, оскільки Україна знаходиться на перетині транспортних коридорів із Європи до Азії, з країн Північної Європи до країн Близького Сходу, Кавказу та різноманітні мінеральні ресурси. Це позитивно

впливає на інвестиційну привабливість країни. Інвесторів приваблює і розміри ринку. Стимує інвестиції економічна криза в Україні і нестабільна макроекономічна ситуація. Лише у другій половині 2015 р. стали помітні ознаки макроекономічної стабілізації, однак і досі немає впевненості чи є така ситуація стійкою. Інвестиції стримує і низька купівельна спроможність населення, яка протягом останніх років суттєво знизилась.

- доступ до ринку. Інвесторів цікавить законодавча база, яка може або сприяти або обмежити вихід інвесторів на ринок та впливає на прибутковість діяльності. Країни, які мають значний вплив держави на економічну діяльність не приваблюють інвесторів. У цій сфері Україна виглядає не дуже привабливо, оскільки характерним є зарегульованість господарської діяльності [26].

- робоча сила. Для інвесторів є важливим ціна, кількість і якість робочої сили. У цьому плані Україна має певні переваги, що може привабити інвесторів.

- валютний ризик. Курс національної валюти по відношенню до основних світових валют впливає на прибутковість діяльності і тому враховується інвесторами. З одного боку це може привабити інвесторів у експортоорієнтовані і імпортозаміщуючі галузі, оскільки курс гривні знизився утричі у порівнянні з кінцем 2013 - поч. 2014 р. З іншого боку, це створює певні проблеми, тому що економіка України залежить від імпорту сировини, комплектуючих, енергоресурсів. Також, проблеми існують у сфері валютного регулювання, за останні 2 роки НБУ суттєво ускладнив вивід валюти з країни, що обмежує залучення іноземних інвестицій.

- репатріація капіталу. Особливу увагу іноземні інвестори звертають на законодавство, яке регулює вивід капіталу і прибутків з країни-реципієнта інвестицій. У цій сфері Україна має багато обмежень, що не додає країні привабливості в очах іноземних інвесторів. Однак, помітною стала тенденція стосовно зняття НБУ частини обмежень з валютних операцій та певної лібералізації валютного ринку. Також, іноземних інвесторів стримує непрогнозованість майбутнього розвитку подій на валютному ринку і можливих заходів економічної політики валютного регулювання.

- торговельна політика. Політика держави по відношенню до потоків експорту-імпорту, суттєво впливає на обсяги інвестицій. У цій площині важливим для інвесторів є наявність або відсутність різноманітних бюрократичних процедур, їх вартість. У цій сфері Україна має дуже непослідовну і суперечливу економічну політику, що тривалий час відмічають фахівці Світового банку. Також, до наведеної вище тези можна віднести і роботу митної служби, робота якої неодноразово визнана неефективною і корумпованою [188].

- фіскальна політика. При прийнятті рішень про інвестування інвестори звертають увагу на податкове законодавство, однак, рівень оподаткування не є найбільш важливим фактором. У цій площині інвесторів більше цікавить передбачуваність і якість законодавства, оскільки складні, неоднозначні норми і непрозорість податкового законодавства призводять до конфліктів з фіскальною службою, корупції та високих ризиків у підприємницькій діяльності. Відмітимо, що Україна в останні роки доклала певних зусиль для удосконалення податкової системи. Як наслідок, позиція країни у рейтингу Світового банку «Doing Business» за останні роки покращується [188]. Однак, можна зазначити, що не зважаючи на певний прогрес дії влади зосереджуються на змінах, які носять «косметичний» характер (спрощення реєстрації підприємств та ін.) і не торкаються найбільш важливих і проблемних податків і зборів (ПДВ, податок на прибуток).

- прозорість економіки. Інвестори потребують прозорих умов функціонування органів державної влади, підприємств, банків. Для них є важливим розуміння того як, на основі чого приймаються рішення владою, для них є важливим розуміння поточного стану і перспектив розвитку економіки. У таких умовах вони мають можливість приймати рішення у звичній для себе системі координат і планувати свою діяльність. Прозорість влади і української економіки є проблемою інвестиційного клімату про яку вже багато років говорять інвестори і експерти. У цій сфері Україна робить кроки, які спрямовані на покращення ситуації. Зокрема, з 2006 р. НБУ розпочав проведення опитувань ділових очікувань підприємств України, спираючись на досвід проведення

аналогічних опитувань у розвинених країнах. Результати опитувань НБУ у порівнянні з офіційними статистичними даними мають низку переваг: інформація про стан ділової активності надходить швидше і може використовуватись як випереджаючий індикатор стану ділової активності. Досвід проведення опитувань ділової активності свідчить, що результати опитувань мають прогностичні властивості, однак опитування має певні недоліки.

Зазначені вище недоліки інвестиційного клімату вже тривалий час обумовлюють несприятливий інвестиційний клімат і стримують приток інвестицій в економіку України. Така ситуація не відповідає національним інтересам і потребує прийняття кроків з метою зміни ситуації на краще. Можна окреслити наступні напрями покращення інвестиційного клімату:

- створення державного агентства з питань залучення інвестицій, яке відповідатиме за залучення інвестицій в економіку України. Його функціями повинні бути аналіз законотворчої діяльності з метою недопущення прийняття законів, що погіршують інвестиційний клімат, координація діяльності міністерств при розробці заходів інвестиційної політики, систематизація інформації про наявні інвестиційні можливості в економіці, участь у інвестиційних виставках і форумах, супроводження інвестицій та ін.;

- прийняття заходів урядом з подальшої макроекономічної стабілізації (прийняття реалістичного бюджету на 2017 рік, реформування енергетичного, банківського секторів економіки та ін.);

- боротьба з корупцією;
- спрощення податкового законодавства, реформування митної служби;
- державні інвестиції у важливі і масштабні інфраструктурні проекти, (транспортна система, порти, комунальне господарство та ін.);

За роки незалежності в економіці України склався інвестиційний клімат, який характеризується переважанням несприятливих факторів впливу, що обумовлює незначні обсяги залучених інвестицій. На теперішній час національна економіка гостро потребує припливу інвестицій, які повинні стати основою для структурної, технологічної модернізації національної економіки. В Україні влада

робить окремі кроки, які спрямовані на поліпшення ситуації, однак їх важко назвати комплексними і системними. Виходячи з цього, можна зазначити, що проблеми пошуку шляхів та механізмів удосконалення інвестиційного клімату тривалий час будуть досить актуальними.

Світовий досвід інвестиційної діяльності свідчить, що іноземні інвестиції є важливим чинником впливу на економічну динаміку в країнах-реципієнтах. Іноземні інвестори можуть приносити в країну сучасні технології, інтенсифікувати наукову діяльність, створювати робочі місця, збільшувати експортний потенціал, зменшувати імпортозалежність та ін. Питання залучення іноземних інвестицій є вкрай важливим для економіки України за допомогою яких українські урядовці очікували вирішення проблем технологічної модернізації підприємств країни, підвищення рівня зайнятості, збільшення експорту та ін. Обсягів, які залучались до національної економіки виявились вкрай недостатніми для вирішення проблем, що стоять перед Україною. Також, інші характеристики процесу залучення прямих іноземних інвестицій не відповідають очікуванням українських експертів і урядовців. Вищезазначене робить дослідження проблеми іноземного інвестування в економіці України актуальним на теперішній час.

Теоретичним і практичним питанням іноземного інвестування присвячені роботи багатьох іноземних і вітчизняних науковців: Л. Гітмана, Д. Даннінга, О.Колосова, О.Носової, Ю. Балацького, Є. Павличенка, Я. Жаліла, А. Музиченка, О. Данілова, А.Черемис та ін.

За даними державної статистики, в економіку України на 1 січня 2016 року залучено 43371 млн. долл. США прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Дані до 2014 року свідчать про поступове збільшення обсягів ПІІ в економіці, яке не припинялось під час світової фінансової кризи 2008 – 2009 рр. Так, на початок 2014 року в національну економіку було залучено ПІІ на суму 54 900,2 млн. долл. США [44]. Починаючи із 2014 р. спостерігається суттєве зменшення щорічного обсягу залучених ПІІ в економіку, що в значній мірі пов'язано з анексією АР

Крим та бойовими діями на сході країни. Динаміка щорічного надходження ПІІ з 2010 по 2016 роки представлена у таблиці 1.1

Таблиця 1.1

**Динаміка надходження прямих іноземних інвестицій
в економіку України**

Рік	Надходження ПІІ в економіку України (млн.долл.США)
2010	5851,2
2011	6033,7
2012	5290,7
2013	5426,1
2014*	2451,7
2015*	3763,7
2016*	4405,8

* без врахування окупованої АР Крим і м. Севастополя та зони проведення антитерористичної операції

Джерело: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Слід зазначити, що більші обсяги щорічного приросту ПІІ в українську економіку у період до 2012 р. пояснюються більш оптимістичними очікуваннями іноземних інвесторів спочатку після помаранчевої революції у 2005 р., а потім у період 2010-2012 рр. коли країна рухалась у бік європейської спільноти. Але глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. ці очікування суттєво змінила, показавши фундаментальні хронічні проблеми української економіки, що і вплинуло на обсяги ПІІ в Україну. Так, якщо у 2005-2008 рр. середньорічний приріст прямих іноземних інвестицій в Україну становив 6,64 млрд. дол. США, то у 2009-2012 рр. – уже 4,92 млрд. дол., тобто скоротився на 25,9%. Після нетривалого зростання у 2010-2011 рр. процес іноземного інвестування в Україну з 2012 – 2013 рр. суттєво зменшився. За думкою фахівців, ця тенденція буде спостерігатиметься і надалі, враховуючу складну економічну ситуацію та військові дії на сході України [112, с.79].

Аналіз найбільших країн-донорів ПІІ свідчить, що їх перелік є сталим і суттєво не змінюється на протязі останнього десятиріччя, змінюється лише місця країн в певні роки [184, с.204]. Так, за даними 2016 р., які є подібними до попередніх років, до найбільших донорів ПІІ належать Росія (1667 млрд. долл. США), Кіпр (427,7 млн. долл. США), Великобританія (403,9 млн. долл. США), Голландія (255 млн. долл. США), Австрія (249.9 млн. долл. США), Італія (209,9 млн. долл. США), Угорщина (187,6 млн. долл. США), Віргінські острови (140,2 млн. долл. США) [44]. Слід відмітити, що значна частка ПІІ в Україну надходить з країн, економіки яких не є технологічними і конкурентоспроможними, наприклад, Росія, яка протягом багатьох років входить до переліку найбільших інвесторів національної економіки. Також значна частка іноземних інвестицій надходить в Україну з офшорних зон та територій з пільговими умовами оподаткування (Кіпр, Віргінські острови, Швейцарія та ін.). Так, у 2013 р. іноземні інвестиції з офшорних зон становили 38,8% щорічного обсягу залучених іноземних інвестицій [112, с.78]. Стосовно останніх, добре відомо, що у статусі іноземного капіталу в країну надходить, переважно, український за походженням капітал і, в меншій мірі, російський. Такий капітал, на нашу думку, має обмежений вплив на економічну динаміку української економіки. Це пояснюється тим, що він не приносить в країну нових технологій та обладнання, сучасного організаційного та управлінського досвіду.

Галузева структура ПІІ станом на 31.12.2016 р. має наступний вигляд: фінансова і страхова діяльність – 27,4% від загального обсягу, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів – 14,6%, операції з нерухомим майном – 9,7%, виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів – 6,7%, інформація та телекомунікації – 5,5%, добувна промисловість і розроблення кар'єрів – 4%, металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів – 3,9%, будівництво – 2,8%, машинобудування – 2,2% [44]. Як можна побачити з наведених даних, привабливими для іноземних інвесторів залишаються некапіталоємні галузі із швидким обігом капіталу та окупністю (сфера послуг, фінансова і страхова діяльність, операції з нерухомим майном та

ін.), а також галузі, які є важливими для українських фінансово–промислових груп (металургія, добувна промисловість, телекомунікації). Така галузева структура ПІІ свідчить про незначний вплив на економічну динаміку національної економіки та технологічний рівень українських підприємств. На жаль, галузі, які мають суттєвий потенціал зростання ділової активності, у т.ч. і через субпідрядні відносини, не цікавлять інвесторів, наприклад, машинобудування.

Слід відзначити, що структура ПІІ здебільшого складається із грошових внесків, рухомого і нерухомого майна. Обладнання, яке вноситься у капітал підприємств у вигляді прямих інвестицій у більшості випадків не є чимось принципово новим, а широко розповсюджене в розвинених країнах. Частка принципово нового обладнання і технологій є настільки мізерною на протязі усієї історії іноземного інвестування в українську економіку, що часто не фіксується державною статистикою.

Наявна ситуація вимагає від української влади науково обґрунтованої, системної, а не рефлексивної роботи, спрямованої на реформування економіки. Серед важливих заходів, які могли б покращити інвестиційний клімат і сприяти залученню значно більших обсягів ПІІ, залученню інвесторів із значним технологічним і науковим потенціалом можна назвати наступні:

- розробка і впровадження структурно-інвестиційної політики держави з чіткими галузевими пріоритетами на основі аналізу перспектив розвитку світової економіки, активна участь держави в інвестуванні обраних пріоритетів;
- реформа сфери державного управління з метою посилення її ефективності та одночасним зменшенням кількості чиновників;
- реальна боротьба з корупцією, реформування судової і правоохоронної системи;
- подальше реформування податкової системи. У цьому напрямі зроблені певні кроки, зокрема в адмініструванні ПДВ, однак необхідна подальша системна робота із спрощення адміністрування та сплати податків, зменшення їх кількості;
- подальше зменшення зарегульованості економічної діяльності.

Таким чином, станом на грудень 2016 р. національна економіка накопичила певний обсяг ПП, який з 2012-2013 рр. має тенденцію до зменшення. Основні країни-донори ПП не є провідними в світі з точки зору інноваційного, технологічного потенціалу і конкурентоспроможності. Левова частка ПП надходить з офшорних зон і територій з пільговим оподаткуванням. Тобто мова йде про повернення українського капіталу під виглядом іноземного капіталу. Потенціал таких інвесторів у площині отримання нових технологій, сучасного управлінського досвіду та інших конкурентних переваг є незначним. Подібний висновок можна зробити аналізуючи і галузеві уподобання іноземних інвесторів. Причина такого стану справ криється у несприятливому інвестиційному кліматі та відсутності зусиль влади із системного реформування економіки.

1.2. Кластеризація як чинник інноваційного розвитку національної економіки

В умовах посилення процесів глобалізації визначальною умовою конкурентоспроможності країни на світових ринках є її інноваційний розвиток. Як свідчить світова практика, одним із найефективніших засобів реалізації інноваційної політики держави та стимулювання інноваційних процесів є кластеризація. На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки у зв'язку з необхідністю її модернізації на інноваційних засадах процеси кластеризації набувають особливого значення. Тому для України вивчення світового досвіду формування і розвитку кластерів як основи інноваційної економіки є актуальним.

Вагомий внесок у дослідження процесів кластеризації, їх впливу на економічний розвиток країн внесли зарубіжні і вітчизняні вчені: Е. Бергман, З. Варналій, І. Вишнякова, М. Войнаренко, М. Кітінг, Дж. Клегг, Е. Леммер, М. Портер, С. Соколенко, Е. Фезер, В. Шовкалюк та інші вчені. Питання кластеризації знаходяться в центрі уваги вітчизняних вчених О. Гусенко, В. Вергуна, В. Кулішова, С. Мицюк, О. Ступницького, М. Хмари. Концептуальні засади інноваційного розвитку висвітлені у публікаціях таких науковців, як О. Алимов, Н. Гончарова, В. Гриньов, М. Дражан, Л. Нейкова, Д. Черваньов,

А. Чухно та інші. Проте в сучасній економічній літературі недостатньо уваги приділено проблемі взаємозв'язку між процесами кластеризації та прискоренням інноваційного розвитку економіки, вивченню світового досвіду формування кластерів та їх ролі у становленні інноваційної економіки.

Фундатором теорії кластерів вважається американський економіст Майкл Портер. Він дав визначення кластера, дослідив умови виникнення кластерних об'єднань, їх структурні особливості й переваги в розвитку національної економіки. Досліджуючи конкурентні позиції більше 100 галузей різних країн, М. Портер звертає увагу на те, що найбільш конкурентоспроможні в міжнародних масштабах фірми однієї галузі не безсистемно розташовані в різних розвинених державах, а сконцентровані в одній і тій же країні, а часом навіть у одному регіоні країни. І це не випадково. Одна або кілька фірм, досягаючи конкурентоспроможності на світовому ринку, посилюють свій вплив на найближче оточення: постачальників, споживачів і конкурентів. У свою чергу успіхи оточення впливають на подальше зростання конкурентоспроможності компанії. За М. Портером кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (університетів, агенцій зі стандартизації, торговельних об'єднань) у певних сферах, що конкурують між собою, але при цьому ведуть спільну роботу [119].

Головне у структурі кластерів – це розповсюдження інновацій та налагодження соціальних зв'язків по всій системі створення вартості і соціокультурних цінностей. Це дозволяє мінімізувати трансакційні і трансформаційні витрати та посилює конкурентоспроможність економіки. Єдине логістичне вікно для взаємодії з зовнішнім середовищем дозволяє налагоджувати кооперативні міжнародні зв'язки. На світовому ринку кластери присутні як єдині агенти мережі і конкуренції, що дозволяє їм виступати рівноправними суб'єктами і протистояти пагубним тенденціям конкуренції [78, с. 4].

Проведені дослідження свідчать, що на сьогоднішній день застосування кластерного підходу в Україні є необхідною умовою підвищення ефективності інноваційного розвитку [94, с. 48]. Саме для України, особливо в умовах зростаючої глобалізації та конкуренції, питання створення та сприяння ефективному розвитку кластерних об'єднань набувають особливого значення та мають безумовну перспективу в умовах змін, що відбуваються у світовій економіці, в якій на перший план виходять володіння якісно новим видом ресурсів, а саме інформацією, інноваціями та інтелектом.

На думку науковців [24;39;172], в останні десятиліття кластеризація є найбільш успішним інструментом економічного розвитку у світовій економіці. Для України, процеси кластеризації у якій лише формуються, особливо актуальним є вивчення світової практики функціонування кластерних об'єднань та їх впливу на інноваційний розвиток національної економіки.

За оцінками експертів, кластеризацією охоплено близько 50% економік провідних промислово розвинених країн світу. У США у 380 промислово-інноваційних кластерах працює більше половини підприємств, а частка виробленого в них ВВП перевищує 60%, у країнах Європейського Союзу у кластерах зайнято 38% робочої сили. Повністю охоплені кластеризацією датська, фінська, норвезька, шведська промисловість. У 206 промислових кластерах Італії працює 43% загальної чисельності робочої сили галузі, а їх питома вага у національному експорті перевищує 30%. Успішно функціонують кластерні структури й у інших країнах: 168 кластерів або 19,9% від їх загальної кількості – у Великобританії, 32 – у Німеччині (хімія і машинобудування), 96 – у Франції (виробництво продуктів харчування, косметики), 61 – у Польщі, 96 – в Індії; у Китаї, де в 60 особливих зонах-кластерах працює понад 30 тис. фірм із чисельністю зайнятих 3,5 млн. чол. і загальним річним обсягом продажів на суму понад 200 мдрд. дол. [24, с.36; 172, с.53].

Аналіз понад 500 кластерних ініціатив, реалізованих протягом останніх 10 років у 20 країнах, показав, що висока конкурентоспроможність цих країн полягає в сильних позиціях окремих кластерів [172, с. 52].

В умовах зростаючої конкуренції країн на глобальному ринку значення кластерів буде збільшуватись, тому що кластери є територіями розвитку і набагато ефективнішими, порівняно з окремими підприємствами, навіть тими, які мають значний виробничо-технічний потенціал. Про це свідчать тенденції створення транскордонних кластерних структур в європейських країнах, а саме: в Австрії, Німеччині (Баварія) та Чехії (Богемія) – кластер з виробництва скла; в Німеччині та Нідерландах (прикордонні території) – кластери з виробництва пластмасових виробів, біотехнологій та металообробки; в Бельгії та Нідерландах (прикордонні території) – кластер високих технологій тощо. В європейських країнах відбувається активний процес створення наукомістких кластерів. Такі кластери створені в Австрії – кластер у Відні – «Біотехнології й молекулярна медична наука», Бельгії – кластер «Мультимедійна долина Фландрії», Великобританії – кластер високих технологій «Кембріджшир», Німеччині – кластер хімічної промисловості (Північна Рурська область), кластер корпоративної інформаційної системи (Нижня Саксонія), Ірландії – Дублінський кластер програмного забезпечення, Іспанії – кластер верстатобудування (Басконія) [172, с. 53].

Якщо донедавна кластери були привілегією найбільш розвинених економік, то в останні роки спостерігається прояв цього феномена й у країнах з трансформаційною економікою. В Угорщині, Польщі, Чехії, Словенії кластеризація підтримується спеціальними програмами. Зокрема, в Угорщині функціонує більше 150 кластерів в таких галузях: будівництво, текстильне виробництво, термальні води, оптична механіка, автомобілебудування, деревообробка, електроніка та ін., а також більше 75 промислових парків, що об'єднують 556 компаній із числом працюючих 60 тис. чол. [39, с. 207].

Основною умовою формування і ефективного розвитку кластерів є державна політика їхньої підтримки, яка визначається багатьма національними особливостями. Проведені дослідження свідчать, що найбільш ефективними інструментами державної підтримки кластерів є:

- по-перше, пряме фінансування (субсидії, позики), яке досягає 50% витрат на створення нової продукції і технологій (Франція, США), надання позик без виплати відсотків (Швеція) і безоплатних позичок, що досягають 50% витрат на впровадження нововведень (Німеччина).

- по-друге, пільгове оподаткування для підприємств, у т.ч. звільнення від податків витрат на НДДКР, пільгове оподаткування університетів і науково-дослідних інститутів (Японія), зменшення державних мит і встановлення податкових пільг для індивідуальних винахідників (Австрія, Німеччина, США, Японія), а також звільнення від податків за заявками винахідників процесів діловодства, послуг патентних повірених (Нідерланди, Німеччина), створення спеціальної інфраструктури для їхньої підтримки у сфері страхування (Японія);

- по-третє, створення фондів впровадження інновацій з урахуванням можливого комерційного ризику (Великобританія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди), державні програми по зменшенню ризиків і відшкодуванню ризикових збитків (Японія), законодавче забезпечення по захисту інтелектуальної власності і авторських прав [24, с. 37] .

Практика реалізації кластерних стратегій пов'язана із функціонуванням грантових програм фондів, які підтримують кластерні ініціативи (наприклад, Національне агентство планування DATAR у Франції, Інформаційна система пошуку і класифікації кластерів CASSIS у Люксембурзі, Національна рада з конкурентоспроможності в США, Програма кооперації LINK у Великобританії); формуванням спеціальних інститутів, агентств, що входять у кластерні ініціативи та здатні ефективно виконувати свої функції з розвитку і побудови мережевих структур та їх інтернаціоналізації (центри експертизи – Фінляндія, центри переваг, консалтингові, маркетингово-аналітичні і брендінгові компанії – США); створенням бізнес-інкубаторів, технопарків, особливих (вільних) економічних зон як важливих складових інфраструктури і каталізаторів створення й ефективної діяльності інноваційних кластерів.

Світовий досвід кластеризації може стати в нагоді Україні для її подальшого інноваційного економічного розвитку.

Україна, як і більшість європейських країн, намагається досягти економічного рівня країн Західної Європи і розвинених країн світу. Вона має незначний, але власний досвід кластеризації окремих регіонів. У подальшому доцільно розглянути цей досвід, порівняти його з успішним досвідом інших країн, і особливо країн з транзитивною економікою, визначити основні проблеми та перспективи кластеризації вітчизняної економіки.

1.3. Оптимізація діяльності підприємств на основі впровадження концепції сталого розвитку

Функціонування підприємства як головної ланки народного господарства, що забезпечує виробництво товарів і процес безперервного відтворення в економіці, значною мірою впливає на стан економіки в цілому. Роль підприємств у створенні валового національного продукту, забезпеченні ефективності виробництва, задоволенні матеріальних і духовних потреб населення, створенні передумов науково-технічного прогресу та соціально-економічного розвитку суспільства є незаперечною.

Працюючи на принципах самостійності та самоокупності, будь-яке підприємство вирішує важливу проблему оптимізації фінансово-господарської діяльності на основі прийняття ризикованих рішень. Прагнення компаній брати гору в конкурентній боротьбі змушує їх шукати нові шляхи підвищення ефективності бізнесу, активізації інноваційної діяльності, запроваджувати нові технології та інформаційні системи управління. Це вимагає чіткого визначення і формалізації цілей діяльності з метою зниження вірогідності прийняття нерациональних рішень.

В умовах нестабільності ефективність управління підприємством знижується та ускладнюється, інтуїтивне прийняття рішень не виправдовує себе. Тому використання методів середньо- та довгострокового планування, оперативне реагування на зміни і внесення своєчасних корективів дасть змогу українським підприємствам використати великий потенціал оптимізації практично усіх сфер діяльності, забезпечити поживавлення економічного зростання в країні.

Актуальним є пошук реальних шляхів управління ефективним розвитком підприємств, що посилюється в умовах обмеженості бюджетних засобів, нестачі власних фінансових ресурсів, необхідності зростання обсягів і конкурентоспроможності виробництва. Для капіталомістких підприємств це можуть бути програми організації інвестиційних процесів, для підприємств, орієнтованих на виготовлення продукції, - комплексні програми скорочення виробничих витрат тощо.

Вивчення накопиченого досвіду та наукове обґрунтування засобів досягнення позитивних змін у підприємницькій сфері мають важливе значення з точки зору розв'язання накопичених проблем і визначення перспектив розвитку реального сектора економіки України. Це може бути основою для наукового відновлення стратегічних напрямів трансформації окремих підприємств і оцінки ефективності майбутніх досягнень.

Пошуку шляхів підвищення ефективності діяльності підприємств присвячені роботи багатьох вчених. Фундаментальні положення обґрунтування діяльності підприємств як суб'єктів економіки викладено у дослідженнях А. Сміта (теорія економічного зростання і розвитку), Дж. Хікса (теорія капіталу), К. Менгера, Л. Вальраса, С. Джевонса (теорія економічної поведінки фірми, теорія індивідуального споживача), А. Маршалла (концепція «індустріальної організації»); актуалізацією досліджень фірми як окремого інституту у взаємодії з економічною системою відзначилися роботи вчених інституціонального напрямку в економічній теорії – Г. Саймона, К. Ерроу, Р. Коуза, Дж. Коммонса; серед авторів сучасної теорії економічних організацій доречно назвати Д. Хейя, Д. Морріса (модель економічної організації), А. Н. Олейника (сучасне трактування «теореми Коуза»), К. Менара, Дж. Хесса, А. Алчиан и Г. Демсец, Н. П. Гибало (пояснення економічної організації з контрактної точки зору).

Серед досліджень у галузі оптимізації фінансової і господарської роботи підприємств можна виокремити такі тематичні напрями: організація і управління виробництвом (С. М. Гурієв, Капаруліна І. М., Р. І. Капелюшніков, Г. Б. Клейнер, В. Л. Макаров, П. Р. Мілгром, Й. М. Петрович, Дж. Робертс, Г. Г. Сечкар'юв,

В. Л. Тамбовцев, А. І. Татаркін, О. Уільямсон); моделювання управлінських процесів на основі системного підходу (С. Б. Гальперін, Х. Н. Гізатуллін, К. Ф. Грей, Ю. Б. Іванов, В. В. Івантер, Л. В. Канторович, В. Є. Лялін, В. В. Новожилов, В. В. Пастухова, Ю. М. Черемних); оптимізаційне планування діяльності підприємства (А. Є. Бахтін, І. Ю. Богомолов, М. М. Васильєв, В. І. Данилін, Н. М. Євдокимова, В. Є. Москалюк, О. О. Орлов, В. Ф. Соколов, Г. М. Тарасюк, В. В. Тітов, Л. І. Шваб); обґрунтування діяльності підприємства на основі економічного аналізу (А. Д. Шеремет, К. Друрі, В. Е. Керимов, С. О. Ніколаєва, Г. В. Савицька, Ч. Т. Хорнгрен, М. Г. Чумаченко); розвиток підприємства на інноваційні основи, проблеми технічної модернізації і ефективного управління (І. Ансофф, В. О. Антонець, К. Боумен, Р. Вебер, Г. В. Возняк, М. П. Денисенко, М. І. Комков, М. М. Лепа, Т. В. Майорова, О. В. Мелень, С. В. Онишко, С. Ф. Покропивний, Р. Ротвелл, О. І. Татаркін, Л. І. Федулова, Є. Ю. Шаблін, О. А. Шулус, Ю. В. Яковець); проблеми оптимізації організаційних структур (Г. С. Беккер, В. Г. Васильков, Л. В. Канторович, О. Р. Лейбкінд, М. А. Маренний, В. О. Онищенко, Г. В. Осовська, Б. Л. Рудник, А. Ю. Шатраков, М. О. Шамін та ін.).

Вагомий інтерес до окресленої проблеми та велика кількість робіт, в яких ізольовано розглядаються різноманітні підходи, методи й інструменти удосконалення функціонування підприємства, з одного боку свідчать про її актуальність, глибину розробки, широкі можливості успішного впровадження висновків і результатів у практичну площину; з іншого – потребує їхнього узгодження, об'єднання в рамках єдиної системи оптимізації процесів підприємства.

Розуміння підприємства як сукупності і балансу економічної, соціальної, екологічної та інституціональної складових відповідає актуальній останні 20 років концепції сталого розвитку (sustainable development), яка використовується у світовій практиці управління та аналізу діяльності комерційних організацій. Це підтверджують Індеси стійкого розвитку Доу Джонса (DJSI World), що у порівнянні з Глобальним індексом Доу Джонса (DJGI World) мають вищі

значення (Dow Jones Sustainability Indexes), та є головними показниками фінансової дієздатності підприємств.

Тому майже у всіх сферах суспільного життя, особливо у господарській, отримав розвиток так званий підхід стійкого розвитку, а концепція сталого розвитку останнім часом набуває все більшої популярності в наукових колах. Як зазначають С.Н. Бабурін та А.Д. Урсул, «... жодна інша наукова ідея ані в природничих, ані в соціальних дисциплінах не мала раніше такого широкого суспільного резонансу» [8, с. 21].

Концепція сталого розвитку людства є найбільш комплексною, утворює симбіоз різних підходів, метою яких є всебічне відображення різних аспектів розвитку суспільства. Становлення концепції сталого розвитку пов'язане з появою наукових праць В.І. Вернадського, присвячених розвитку біосфери. В цих роботах розглянуто планетарний аспект діяльності людства та зроблено наголос на необхідність зміни способу існування людини [25]. Отже В. І. Вернадський був першим вченим, який засвідчив факт переходу людства до нової епохи розвитку, а також заклав концептуальні основи сталого розвитку як вчення про ноосферу, під якою розумів таку стадію еволюції біосфери Землі, на якій в результаті перемоги колективного людського розуму почнуть узгоджено розвиватися і сама людина як особистість, і об'єднана людська спільнота, і оточуюче природне середовище [25].

У подальшому концепція сталого розвитку була поглиблена в працях інших вчених. Колектив вітчизняних авторів [40] досліджував врівноважений сталий розвиток системи суспільного виробництва, за якого досягається оптимальне співвідношення між економічним розвитком, нормалізацією якісного стану довкілля, зростанням матеріальних благ та духовних потреб населення.

Б.В. Буркинський, В.Н. Степанов та С.К. Харічков визначають сталий розвиток еколого-економічної системи як здатність цієї системи витримувати зміни, причинені зовнішніми і внутрішніми впливами в економічних та екологічних підсистемах, а також здатність збереження визначеної динамічної рівноваги [20].

Н. В. Багров розуміє під сталим розвитком гармонізацію трьох структурних підсистем цивілізаційного світу – соціуму, економіки та навколишнього середовища [9].

Як свідчать наукові публікації та глобальні огляди, економічний контекст сталого розвитку спирається на ідею оптимізації сукупного капіталу – фізичного, природного, соціального. Отже, як відмічають Т. А. Акімова та Ю. Н. Мосейкін, тлумачення поняття «сталий розвиток» розширюється до поєднання трьох основних сфер: економічної, соціальної, екологічної [1].

Отже підприємство, як основна ланка економіки, утворює складну систему із взаємопов'язаних компонентів соціально-економічного, технологічного і природного середовища та відображає складну структуру народного господарства в цілому. Це дозволяє прослідити логіку його системного утворення з точки зору вироблення стратегії оптимального розвитку (рис. 1.1).

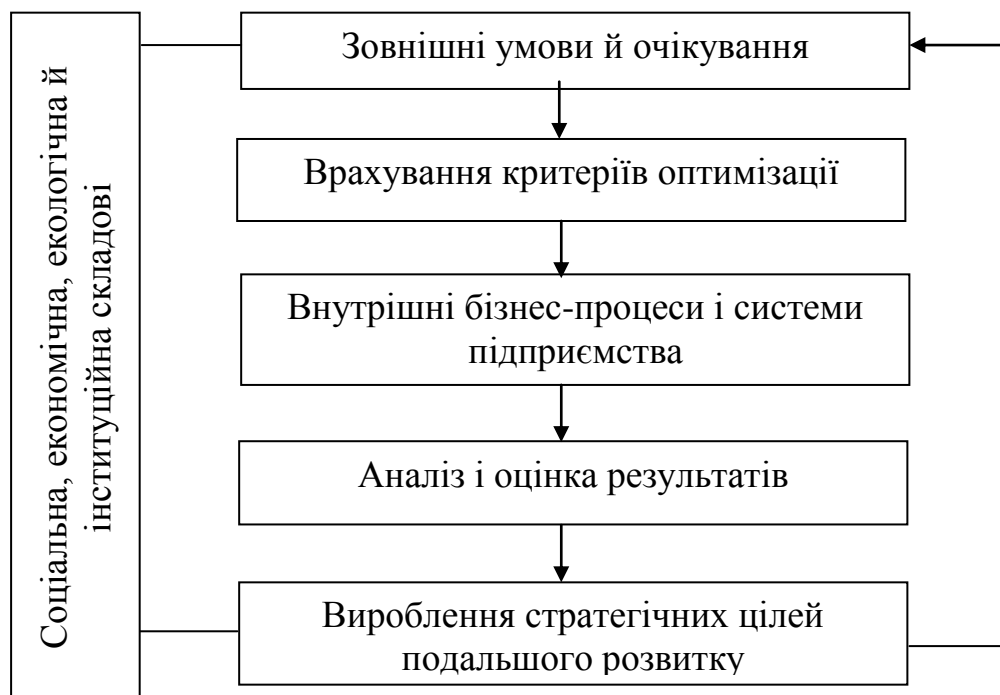

Рис. 1.1 Алгоритм дій з оптимізації діяльності підприємства з урахуванням критеріїв сталого розвитку

Процес оптимізації діяльності підприємства починається з розробки конкретної стратегії та системних заходів, що передбачають формулювання мети, визначення показників кількісної і якісної характеристики бажаного результату.

Далі проводиться аналіз об'єкта, що оптимізується (це процеси і системи підприємства), провадяться зміни, відслідковуються результати.

Критерії оптимальності, такі як економічні, технічні, технологічні, соціальні, екологічні тощо, повинні лежати в основі визначення конкретних завдань оптимізації діяльності підприємства. Останні, окрім того що не суперечать пріоритетам розвитку самого суб'єкта господарювання, мають відповідати загальному (національному, геополітичному) вектору соціально-економічного розвитку.

Складність стратегічного управління сталим розвитком, у тому числі на мікрорівні, полягає в необхідності досягнення оптимального балансу між цими сферами, що має бути впроваджено у вигляді конкретних заходів з досягнення сталого розвитку. Тобто принцип сталого розвитку одночасно розглядається і як зовнішній критерій господарського укладу підприємства, і як спосіб організації роботи, і нарешті як результат (див. рис.1.1).

Оптимальний результат у досягненні поставлених завдань з урахуванням вимог та обмежень потребує знаходження найкращого варіанту з безлічі можливих. Оптимальне управління будь-якими економічними процесами полягає у визначенні шляхів досягнення мети управління за найкращих значень показників, що характеризують даний процес (наприклад, економія витрат часу, найвищий економічний ефект тощо) [152].

Доречно пригадати в цьому сенсі принцип В. Парето (оптимум Парето), за яким описується такий стан системи, коли з усієї множини оптимальних альтернатив обираються ті, що забезпечують повне вичерпання (використання) усіх можливих вигід від запровадження змін. Опис оптимального стану вчений пояснює відсутністю погіршення становища інших елементів (суб'єктів економіки чи процесів) у разі його зміни. Тобто оптимальним є такий стан, коли він не призводить до погіршення ситуації для будь-кого чи будь-чого у зв'язку з його покращенням для інших [181, С. 162-205].

Оптимальність в економіці також розглядається у розрізі систем і процесів. Системи, як сукупність різних процесів на підприємстві, мають синергетичний

ефект від запровадження оптимізаційних процедур – прискорення, спрощення, здешевлення, підвищення ефективності, зростання продуктивності й результативності, підвищення прозорості, гнучкості управління. Це може стосуватися різних систем підприємства, зокрема обліку, документообігу, мотивації персоналу, контролю якості та ін. [174]. Для обґрунтування результатів господарської діяльності підприємства цей термін використовується у контексті реорганізації, моделювання системи фінансово-економічних відносин підприємства з метою досягнення найвищих рівнів показників з можливих.

Тому оптимізація діяльності підприємства може визначатися як процес розробки й впровадження заходів з покращення функціонування його систем з метою досягнення вищої результативності усіх процесів з урахуванням так званих внутрішніх і зовнішніх критеріїв оптимальності.

Для розробки методики проведення та організації попереднього аналізу реального стану компанії з метою виявлення сильних і слабких місць в рамках стратегічного плану розвитку всіх бізнес-процесів можна спиратися на дослідження В. Г. Артеменка, М. В. Беллендира, І. О. Бланка, В. В. Ковальова, Р. Томаса та ін. Формування системи вимірників, що дають можливість отримати значиму інформацію для процесу удосконалення, базується на загальновідомих підходах використання нормативів, розрахунку показників часу роботи, трудових ресурсів, виробництва та фінансових результатів (М. А. Болюх, В. В. Глухов, Л. Г. Мельник, В. С. Рижигов, Г. В. Савицька, В. Г. Федоренко, М. Г. Чумаченко, А. Д. Шеремет та ін.). Комплекс показників групується з метою подальшої ідентифікації процесів або сфер, які потребують покращення у роботі; формування уявлення про напрями розвитку в подальшому (тренд показників); проведення порівняльної оцінки показників та можливих результатів від запровадження оптимізаційних проектів; вибору дієвих інструментів на майбутнє.

Методики проведення фінансово-економічного аналізу стану підприємства, що представлені в наукових дослідженнях та методичних рекомендаціях А. В. Агапової, М. Д. Білик, Т. Г. Беня, Л. О. Ващенко, О. М. Гончаренко, С. Б. Довбні, Д. В. Кабаченко, А. Д. Шеремета, Р. С. Сайфуліна, М. К. Чайки,

А. Б. Коренева, О. Є. Кузьміна, О. Г. Мельника, В. О. Павленко, О. І. Подольської, О. О. Оржинської, А. М. Турила та ін. закономірно передбачають розробку системи самооцінки, інтерпретацію результатів вимірювання, тестування критеріїв, планування оптимізаційних процесів з використанням спеціальних інструментів та методів. Їхній аналіз сприяє виробленню цілісної концепції, яка б дозволила сформулювати загальне уявлення про роботу компанії на основі виявлення потреб і можливостей, ресурсів, що можуть бути використані якомога раціонально в розв'язанні найбільш актуальних поточних і стратегічних завдань. У групуванні інструментів та методів оптимізації за найбільш суттєвими критеріями (вплив на результат, ресурси і період використання, головна мета всього процесу оптимізації, удосконалення самих інструментів) було б доцільно спиратися на цикл аналітичних і практичних досліджень таких авторів, як Б. М. Андрушків, Г. Л. Багієв, М. І. Бублик, Ф. Ф. Бутинець, В. В. Вітвіцький, Т. А. Городня, Л. І. Зятковська, К. В. Ізмайлова, В. В. Ковальов, О. В. Комарчук, М. Я. Коробов, Т. Д. Костенко, Л. А. Лахтіонова, І. Ф. Лобачева, Я. Монден, В. М. Опарін, В. М. Родіонова, С. І. Ус, Ф. І. Хміль, М. Г. Чумаченко та ін. На стадіях побудови й адаптації цілісної моделі оптимізації діяльності підприємства інструменти об'єднуються в певну методику з визначення пріоритетів зусиль, розуміння суті проблемних процесів, їхнього аналізу, генерування ідеї та завдань по виходу з кризового стану, запровадження розроблених заходів.

Аналіз наукової і дослідницької літератури в галузі теоретичної і практичної оптимізації, удосконалення роботи підприємств створює підстави стверджувати про необхідність розвитку даного напрямку дослідження. Реальне управління цими процесами особливо у комплексному аспекті, багаторівневість оптимізаційних процедур в умовах динамічного макро- та мікросередовища у подальшому вимагає розробки чіткої адаптованої моделі безперервного процесу оптимізації.

Викладені положення можуть слугувати теоретико-методичною базою вироблення політики управління діяльністю підприємства, орієнтованої на удосконалення не тільки внутрішніх виробничих процесів, а й ураховуючи оптимальне поєднання зовнішніх економічних, екологічних та соціальних умов.

Потребує також детального дослідження й розробки методологічних і методичних аспектів цілого комплексу питань діяльності підприємства та оцінки їхнього впливу на кінцевий результат. Цілісне уявлення досліджуваної проблеми щодо циклічності й взаємопов'язаності етапів процесу вдосконалення діяльності підприємства може бути сформоване на результатах досліджень, присвячених окремим оптимізаційним процедурам.

1.4. Інноваційна діяльність та особливості її активізації в аграрному виробництві

На сьогодні в наукових колах беззаперечним є той факт, що економічне зростання в Україні неможливе без активізації інноваційної діяльності, в тому числі в аграрній сфері. Остання є визначальною в економіці країни, тому її розвиток повинен здійснюватися на сучасних досягненнях науки, техніки і новітніх технологій, що можливо тільки з впровадженням і поширенням інноваційної діяльності в сфері аграрного виробництва. Активізація інноваційної діяльності в аграрній сфері України є необхідною передумовою забезпечення та утримання конкурентних переваг країни, оскільки аграрний сектор національної економіки трансформується в наукомістку галузь виробництва. На сучасному етапі розвиток інноваційної сфери є й основою подолання кризової ситуації, адже нові технології дозволяють нарощувати обсяги виробництва і підтримувати необхідний рівень конкурентоспроможності виробленої продукції у довгостроковій перспективі. На жаль, агроінноваційний розвиток стримується недостатністю інституційного забезпечення інноваційної діяльності, безсистемністю формування законодавчої бази та багатьма іншими чинниками. Тому на даний момент тема дослідження є безперечно актуальною.

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що вагомий внесок у розробку різних аспектів проблеми інноваційної діяльності внесли Є.А.Бузовський, С.А.Володін, О.І.Гойчук, І.О.Іртищева, П.А.Лайко, Л.М.Малюга, Л.П.Марчук, П.М.Музика, В.І.Покотилова, І.В.Прокопа, П.Т.Саблук, Н.М.Сіренко, О.С.Сухарєв, С.О.Тивончук, Р.А.Фатхундінов, М.Г.Чумаченко, О.В.Шубравська

та багато інших вітчизняних і зарубіжних учених. Проте, незважаючи на велику кількість публікацій, залишається багато невисвітлених питань теоретичного й прикладного характеру, які стосуються інноваційної діяльності в аграрному виробництві, широта і складність яких вимагають продовження детального наукового пошуку в нових динамічних умовах.

У широкому розумінні інноваційна діяльність є моментом життєдіяльності суспільства, який включає різні фактори суспільного розвитку (економічні, соціальні, політичні та ін.). Сутність інноваційної діяльності відображається у комплексі практичних дій на рівні суб'єкта господарювання, спрямованих на використання науково-технічних результатів для отримання нових або поліпшення існуючих виробів, технологій, виробничих процесів, методів управління тощо [66].

Зміст інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки як об'єкти дослідження полягає, на нашу думку, у розробці та впровадженні в аграрне виробництво прогресивних методів ведення господарства, в основі яких лежать методи ефективного виробництва продукції, застосуванні нового покоління техніки, використанні нової кадрової політики тощо з урахуванням накопиченого наукового та інноваційного потенціалу. Агроінноваційну діяльність можна розглядати на чотирьох етапах: розробка новацій, їх апробація та перевірка, відтворення новацій, а також впровадження їх у виробництво.

Кінцевим результатом інноваційної діяльності є створення інновацій та їх впровадження безпосередньо у виробництво, що сприяє систематичному та все більш прогресуючому організаційно-економічному, технічному та технологічному оновленню аграрного виробництва та підвищенню його ефективності.

Інноваційна діяльність в національному аграрному виробництві має певні особливості.

Очевидною є особливість кінцевого продукту по відношенню до інших галузей – продовольство, тобто застосування будь-яких інновацій повинно бути

спрямоване не тільки на економічну вигоду, але й на забезпечення здоров'я споживача.

Впровадження інновацій в аграрне виробництво має часові особливості. Через те, що виробництво продуктів харчування, багато в чому, пов'язано з сезонністю, для того, щоб оцінити вплив тих чи інших інновацій на кінцевий продукт, необхідний час на те, щоб продукт був вирощений, оброблений. Це особливо помітно в рослинництві та тваринництві, в яких цикл перевищує 1 рік. У той же час є галузі сільського господарства, наприклад, молочне тваринництво або садівництво, де термін для оцінки інновації може зайняти 5-10 років.

Наступна особливість пов'язана з попередньою і полягає в тривалому терміні окупності інновацій, що є однією з основних стримуючих чинників на шляху їх впровадження в приватних підприємствах. Крім того, цей фактор залежить від розвиненості інституту приватної власності: якщо держава нездатна забезпечити недоторканність власності на землю або на засоби виробництва, то і довгострокових інвестицій в придбання інноваційних технологій від підприємця не варто очікувати.

Ще одна особливість – це різноманіття сільськогосподарської продукції. Невеликі і середні господарства змушені виробляти широкий асортимент різних продуктів, щоб підтримати попит, а також знизити свої ризики від неврожаю або ринкових коливань. У зв'язку з цим розробка інноваційних технологій повинна враховувати цей фактор, щоб бути вигідною різним виробникам, і мати широку сферу застосування. Особливістю є й непередбачуваність погодних та природних умов, від яких часто залежить врожайність і технологія виробництва. Незалежність від погодних умов – один з найбільш затребуваних напрямків інноваційного розвитку, пов'язаний з виведенням більш стійких сортів і порід.

Особливо актуальним для України є наступний фактор: необхідність адаптації рослин і тварин до різних територіальних кліматичних умов. Цей фактор зумовлює необхідність локального підходу до розробки інновацій, а також до побудови механізму впровадження інновацій в сільське господарство і державної політики, спрямованої на стимулювання інновацій в АПК.

Важливою особливістю є сформований в Україні низький рівень підготовки працівників АПК, що викликає необхідність особливої уваги до процесу підготовки і навчання персоналу при впровадженні інновації, оскільки через неякісне застосування навіть ефективна технологія може не дати очікуваний результат.

Звертає на себе увагу й така особливість інноваційної діяльності в АПК України, як відсутність налагоджених зв'язків між переважною більшістю виробників. Це стосується як агровиробників, так і виробників суміжних галузей, в тому числі й націлених на виробництво інноваційної продукції в частині сільськогосподарського машинобудування, виробництва добрив, виведення насіннєвого матеріалу, а також елітних порід тварин. При цьому в країні не існує налагодженого механізму впровадження науково-технічних розробок у виробництво.

До важливих позитивних мін впровадження інновацій у аграрне виробництво належать:

- 1) підвищення урожайності сільськогосподарських культур;
- 2) підвищення рентабельності діяльності аграрних підприємств;
- 3) підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- 4) підвищення якості продукції та економія виробничих ресурсів;
- 5) впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій.

Сучасний стан інноваційної діяльності в економіці України, особливо в аграрній сфері, більшість дослідників-економістів визначають як незадовільний або кризовий [16;140;151;162].

Українському аграрному сектору притаманні деякі фактори, які перешкоджають розвитку інновацій. Багато експертів справедливо вважають, що головною причиною гальмування інноваційного розвитку є брак фінансових ресурсів [100;118]. Насправді існують й інші, не менш важливі причини. Так, на думку М.О.Макарова, основні стримуючі фактори агроінноваційної активності можна звести до наступних:

- невідповідність системи координації та управління в АПК в ринкових умовах (відірваність науково-дослідних установ від ринку, робота "на полицю", одноосібні дії інститутів та аграрних підприємств);
- неузгодженість державних та інших економічних форм і механізмів управління інноваційними процесами, внаслідок чого наукові, виробничі, фінансові та інші ресурси використовуються частково або взагалі не використовуються;
- недостатня кількість чи відсутність фінансових інститутів (венчурне фінансування, грантова підтримка);
- відсутність законодавчої бази, яка регламентує і стримує діяльність інноваційних підприємств;
- застаріла матеріально-технічна база науково-дослідних установ;
- недостатня інформованість вчених, неможливість їх виїзду на кращі підприємства України і світу за обміном досвідом;
- відсутність спеціалістів у галузі інноваційного менеджменту;
- не розробленість механізмів регулювання процесів ліцензування й охорони інтелектуальної власності, особливо при продажу ноу-хау, технологій, сортів за кордон [87, с. 95-96].

На наш погляд, найбільший вплив здійснює поточна техніко-технологічна відсталість аграрних підприємств, що позначається на собівартості продукції. З цієї причини багато потенційних інвесторів, і особливо іноземних, відмовляються від інвестицій в українські підприємства, оскільки бачать їх занадто суттєве відставання від рівня підприємств західних країн. Також потенційному інвестору не завжди зрозумілі перспективи ринку інноваційної продукції, тому що цей сектор в Україні знаходиться на початковому рівні розвитку, що не дозволяє провести належний аналіз. У аграрно-промисловому комплексі України поки не налагоджена впроваджувальна інфраструктура для інновацій, що також відштовхує інвесторів.

Прискорення виходу української аграрної економіки з кризового стану, стабілізація аграрного виробництва і створення умов для його нормального

розвитку нерозривно пов'язані з активізацією інноваційних процесів. Під інноваційною активністю розуміють ступінь готовності, прагнення і темпи переходу підприємств або регіонів до інноваційної моделі виробництва аграрної продукції та продуктів її переробки.

З метою активізації інноваційної діяльності в аграрній сфері необхідно:

- доопрацювати та удосконалити діючу нормативно-правову базу щодо агроінновацій, де будуть враховані інтереси держави, виробника й інвестора, а також механізм державної підтримки інноваційного розвитку аграрного виробництва з урахуванням вимог СОТ та ЄС;
- сформувати ефективну систему фінансування фундаментальних і найважливіших прикладних розробок, орієнтованих на швидку віддачу, за рахунок державного бюджету з метою наближення їх результатів до потреб практики, посиливши відповідальність чиновників шляхом контролю за витрачанням бюджетних коштів;
- забезпечити вивчення попиту на інновації, перетворивши маркетинг в невід'ємний елемент формування замовлень на наукові дослідження і розробки. При відборі інноваційних проектів проводити глибоку економічну експертизу, оцінюючи показники ефективності та ризики;
- створити сучасну систему інформаційно-консультаційного й інфраструктурного забезпечення інноваційної діяльності; яка повинна включати спеціалізовані організації у вигляді загальнодержавних і регіональних галузевих інвестиційно-інноваційних фондів, технологічних і науковоосвітніх альянсів та інших структур (агробізнес-інкубаторів, клірингових, інжинірингових, франчайзингових центрів, технопарків, технополісів та ін.), а також мережу закладів, що надаватимуть кваліфіковані консультаційні та інжинірингові послуги щодо можливостей розвитку аграрних підприємств на інноваційній основі;
- створити ефективний механізм відпрацювання та просування інновацій у виробничу, а також навчальну практику для їх освоєння студентами-аграріями;

- створити систему державної підтримки сільськогосподарських підприємств, що займаються інноваційною діяльністю (надання пільгового оподаткування, виділення грантів, субвенцій); зорієнтувати фінансово-кредитні установи на надання кредитів підприємствам, що займаються інноваційною діяльністю; впроваджувати механізм лізингу інноваційної техніки та технологій;
- активізувати діяльність державних академічних та галузевих науково-дослідних установ щодо співпраці з аграрними формуваннями, узгодити інтереси науково-дослідних установ, виробників аграрної продукції та держави;
- стимулювати участь аграрних підприємств у фінансуванні науково-дослідних розробок та вступ до кластерів, які є сучасною формою об'єднання підприємств, організацій, державних органів, наукових закладів на засадах спільної діяльності на певній території з виробництва конкурентоспроможної аграрної продукції;
- забезпечити державну підтримку підготовки висококваліфікованих кадрів, для залучення і закріплення у сільському господарстві яких активно розвивати соціальну інфраструктуру на селі; надавати пріоритетну підтримку розвитку аграрної науки й освіти; забезпечити захист інтелектуальної власності та підвищення якості робочої сили;
- створити умови для зростання ринкового попиту на інновації в аграрному виробництві; сприяння розвитку конкурентного середовища, заохочення інвестицій в інновації;
- забезпечити стабільну економічну ситуацію в країні для залучення інвестицій в аграрний сектор.

Для покращення ситуації щодо запровадження інновацій в аграрне виробництво активну роль повинна відігравати держава, яка має регулювати ці процеси, надавати безпосередню підтримку аграрним виробникам та проводити контроль в аграрній сфері з метою уникнення правопорушень. У зв'язку з цим необхідно вирішити низку питань щодо державної інноваційної політики.

Важливу роль в розвитку національної економіки відіграє аграрне виробництво, яке постачає на ринок продукти харчування і сировину для

виготовлення предметів споживання. Прискорення його розвитку, підвищення ефективності та конкурентоспроможності в сучасних умовах досягається переважно за рахунок активізації інноваційної діяльності. Дослідження стану інноваційного розвитку аграрного сектору вказує на існування ряду проблем, які потребують подальшого послідовного вирішення. Продовження дослідження необхідно спрямувати на виявлення найбільш оптимальних шляхів вирішення завдань державної інноваційної політики та організації інноваційної діяльності.

1.5. Особливості формування і розвитку кластерних структур в аграрному секторі національної економіки

Процес кластеризації є стрижнем змін у сучасній економіці, відповіддю на розширення процесів глобалізації. У 90-ті роки минулого століття високорозвинуті країни світу активно розпочали перехід на форми господарювання за новою моделлю, коли виробництва організовуються шляхом формування кластерних структур - об'єднань з урахуванням галузевих ознак. На ринку в даному випадку конкурує не окреме підприємство, а їхній комплекс - кластер. Переваги кластерного утворення для його учасників мають об'єктивний характер, тобто не залежать конкретно від жодного з них, що робить кластер більш стійким порівняно з об'єднаннями іншого типу. В цілому ж, переваги функціонування кластерних утворень дають підстави для запровадження даної форми організації та управління виробництва і в аграрному секторі нашої держави, особливо коли суттєвою перешкодою економічному розвитку агропромислового виробництва вітчизняної економіки є недостатня інтеграція, слабкість зв'язків між виробниками сільськогосподарської сировини, переробними підприємствами і науковими установами.

Питання кластеризації висвітлено в працях Т.Андерсона, В.Елшера, В.Прайса, М.Превезера, С.Розенфельда, Е.Фрезера, С.Хартмана, Г.Шмітца. У дослідження проблеми агропромислової інтеграції, кооперації та кластеризації значний внесок зробили й вітчизняні науковці: П.Гайдуцький, С.Кваша, М.Коденська, М.Кропивко, Ю.Лупенко, М.Малік, В.Месель-Веселяк, М.Одінцов,

П.Саблук, О.Шпикуляк та багато інших. Не дивлячись на те, що дане питання достатньо ґрунтовно і детально вивчається, дослідження теоретичних та практичних аспектів формування й розвитку кластерних структур в аграрному секторі потребують поглиблення і розширення. Актуальність проблеми в сучасній аграрній економіці зумовлена передусім необхідністю підвищення конкурентоспроможності, соціальної та інноваційної спрямованості національного агропромислового виробництва, удосконалення організаційно-управлінських структур забезпечення розвитку ринкових організаційно-правових форм господарювання на селі, розвитку науково-інноваційної діяльності в АПК.

На феномен кластеру вперше звернув увагу А.Маршалл більше ста років тому, помітивши тенденцію до концентрації спеціалізованих компаній в «промислових регіонах» Великобританії та висвітливши результати дослідження у своїй праці «Принципи економічної теорії» [195, с. 86]. На ефекті зниження витрат та підвищення продуктивності виробництва за рахунок об'єднання діяльності фірм, розташованих поблизу, наголошував Й.Шумпетер, називаючи такі об'єднання агломератами [180, с.154]. Пізніше М.Портер увів поняття кластера як «об'єднання взаємодоповнювальних підприємств, організацій і зв'язаних з ними за географічною й функціональною ознаками органів державного управління, наукових закладів тощо на засадах спільної діяльності на певній території з виробництва конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції та збільшення прибутків учасників кластера» [120, с. 215].

Термін «кластер» має багато тлумачень, але характерною ознакою його сутності є об'єднання окремих елементів (складових частин) у єдине ціле для виконання певної функції або реалізації певної мети. У сучасній економічній літературі наводяться різні визначення цього поняття [33;74;79;102]. Ми поділяємо думку більшості науковців, які розглядають кластер як об'єднання підприємств, постачальників устаткування, комплектуючих, спеціалізованих виробничих і сервісних послуг, науково-дослідних і освітніх організацій,

пов'язаних відносинами територіальної близькості і функціональної залежності у сфері виробництва і реалізації товарів і послуг.

При функціонуванні кластерів проявляється синергетичний ефект від взаємодії підприємств, які взаємозв'язані з випуском певного виду продукції. У кластері передусім забезпечується об'єднання зусиль підприємців, органів управління, суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності на певній території, що дає переваги у конкурентній боротьбі, сприяє впровадженню інновацій і раціональній організації постачання, виробництва й збуту, завдяки підвищенню конкурентоспроможності продукції, проведенню гнучкої політики, необхідної в умовах сучасної ринкової кон'юнктури.

Ініціатива запровадження в Україні кластерів належить відомому економісту С.І.Соколенку, який у 1998 році започаткував на Хмельниччині формування нової виробничої системи в аграрній сфері економіки, заснованої на сітьовій моделі управління виробництвом [154, с. 21]. З цього часу сфера розвитку кластерів в аграрному секторі України поступово розширюється. На сьогодні перспективними напрямками є:

- сільський зелений туризм. Так, у Полтавській області створено туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини», у селищі Гриців Шепетівського району Хмельницької області – кластер еко-агротуризму «Оберіг»;

- органічне виробництво. Так, на Полтавщині функціонує регіональний кластер виробників екологічної продукції, який за підтримки органів місцевої влади об'єднує підприємства, метою яких є виробництво, сертифікація та просування на ринок екологічно чистої продукції, що не містить трансгенних та хімічних домішок;

- вузькоспеціалізоване виробництво певного виду продукції. Прикладом може слугувати фруктовий кластер «Подільське яблуко» на Хмельниччині з виробництва та реалізації яблук, а також «Натуральне молоко», який функціонує на Рівненщині і об'єднує сільськогосподарські підприємства, що працюють у галузі молочного тваринництва;

- інноваційна діяльність. Так, у Харківській області створено інноваційно-освітній кластер «Агротехніка» у сфері новітніх технологій землеобробки, засновниками якого стали Харківська обласна державна адміністрація, індустріальна група УПЕК, Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П.Василика, Харківська обласна організація роботодавців у сфері агропромислового комплексу та інші.

Створення кластерів особливо актуально, коли реформування агропромислової сфери дедалі більше торкається рівня територіальних громад, економічна самостійність яких на даному етапі розвитку підвищується, що породжує нові, більш складні завдання, які вимагають і нових шляхів розв'язання. У кластери об'єднуються сільгоспвиробники й промислові підприємства, передусім переробні, та торговельні фірми. На практиці спостерігається також формування великих агропромислових кластерів, куди входять не тільки вищезазначені учасники, але й підприємства з виробництва сільгосптехніки й устаткування, а також із переробки, зберігання та збуту сільгосппродукції.

Характерними рисами агропромислових утворень кластерного типу є: об'єднання ресурсів сільського господарства та промисловості; взаємодія аграрної й індустріальної технологій у єдиному виробничому циклі; адаптація ринкової інфраструктури до потреб аграрних, промислових і торговельних господарюючих суб'єктів; посилення виробничих зв'язків. При цьому агропромислові підприємства одержують можливість: використовувати нові технології, енергетичні засоби, інженерні споруди; долати тимчасовий розрив у фінансуванні витрат між збиранням урожаю і початком періоду його переробки; сприяти поліпшенню якості продукції, яка без додаткових заходів могла б швидко зіпсуватися; обробляти продукцію для закладання на збереження, організовувати більш повне завантаження робочої сили в період міжсезонних робіт.

Як показує світовий досвід функціонування аграрного сектору, виробники сільськогосподарської продукції можуть нормально існувати лише за наявності зовнішньої підтримки. В умовах жорсткого диспаритету цін на продукцію сільського господарства, на засоби виробництва та на продукцію підприємств

харчової і комбікормової промисловості, таку підтримку можуть надавати збутові, переробні підприємства та державний бюджет. Крім того, взаємодія всіх учасників об'єднання дає можливість підвищити ефективність і масштабність інвестиційного процесу за рахунок диверсифікації ризиків та розширення способів інвестування, реалізувати ті проекти, здійснення яких поодиночки було б неекономічним і недоцільним.

Тому державна політика має бути спрямована на підтримку й сприяння розвитку процесів концентрації, інтеграції, кластеризації в агропромисловому виробництві. Звідси постає питання про необхідність обґрунтування та розробки моделей агропромислових кластерів з подальшим впровадження по всій Україні на місцевому, регіональному та національному рівнях.

На початку цієї роботи постає необхідність у проведенні кластерно-економічного аналізу з питань: обґрунтування схем тих економічно-ефективних кластерів, які доцільно сформувати на території тієї чи іншої області країни; визначення ланок, які варто формувати при створенні того чи іншого кластера для виробництва певного виду агропромислової продукції.

У ході розробки схем формування та функціонування кластерних агропромислових утворень потрібно брати до уваги наступні суттєві фактори з обов'язковим урахуванням тенденції їх змін:

- застосування з боку органів державної влади законодавчого й адміністративного впливу, спрямованого на забезпечення спільності інтересів для створення умов щодо прояву ініціативи керівництва регіону, місцевих підприємницьких структур і наукових організацій аграрної галузі з метою активізації підприємницької діяльності, а також підтримка ініціативи регіону про формування кластерних структур керівництвом вищих рівнів та підприємцями регіону;

- передача частини повноважень на регіональний рівень, що дає можливість більш ефективно розробляти й реалізовувати територіальні програми, а отже за рахунок кластерів відбувається сприяння розвитку самоврядування території;

- наявність національних програм державного інвестиційного фінансування або спеціальних проектів розвитку територій і регіонів;
- підтримка становлення кластерів банківськими структурами за сприяння, передусім економічного, органів влади;
- значний розрив у цінах реалізації сировини товаровиробниками і цінах реалізації готової продукції;
- наявність специфічних довготривалих регіональних проблем, на розв'язання яких у центральних органів влади, як правило, «не доходять руки»;
- велика різниця в економічному становищі регіонів при однакових можливостях і потенціалі.

Важливою передумовою при створенні агропромислових кластерів є забезпеченість кваліфікованою робочою силою. І тому суттєвим фактором є близькість створюваних кластерів до навчальних аграрних закладів, до місць компактного проживання сільськогосподарських робітників (до сільських поселень з необхідною для кластера людністю). Це дає можливість більш широкого дослідження процесів, що відбуваються в кластері, та своєчасного впровадження результатів. Збільшується можливість формування кваліфікованого кадрового складу як рахунок випускників навчальних аграрних закладів, так і, на базі останніх, підвищення кваліфікації працівників, тобто збільшується можливість реалізації інтелектуального потенціалу регіону. Також набуває більшого розвитку ринок праці, створюються нові робочі місця

При створенні агропромислових кластерів важливе значення має стан інфраструктури, особливо соціальної (житлові умови, охорона здоров'я, навчальні заклади відповідного профілю, громадський транспорт, безпеки життя тощо). Суттєвим є й питання комплексного розвитку всієї інфраструктури, насамперед, сільських територій регіону для залучення кваліфікованих спеціалістів на роботу. Адже удосконалення того чи іншого сектора економіки країни залежить від стану відповідної інфраструктури. Як відомо, нині досить великі капіталовкладення робляться в різні види інфраструктури, в т.ч. й інфраструктуру агропромислового виробництва. І це особливо характерно для кластерних структур, які досить

ефективно розвивають виробництво, забезпечують його високу рентабельність. Разом із тим, враховуючи світовий досвід, необхідно зазначити, що створення основної спеціалізованої інфраструктури, як правило, бере на себе держава. А на вже підготовленій базі значно легше створювати кластерні структури. Особлива роль відводиться інфраструктурам, що використовуються сумісно. Це дає можливість досягати вищого рівня спеціалізації і на цій основі – ефективності виробництва. При застосуванні кластерної моделі агропромислового виробництва в країні дедалі більше інвестицій має вкладатися в інфраструктуру основних сфер регіону з метою поліпшення добробуту населення.

Нині має місце й така проблема, як формування елементів інфраструктури щодо підтримки розвитку підприємництва на селі. Виникла нагальна необхідність у створенні локально-регіональних центрів підтримки розвитку підприємництва. До компонентів інфраструктури, яка потрібна для розвитку аграрного підприємництва в регіоні, належать також технопарки та бізнес-інкубатори, що сприяють створенню і кластерів.

Неабияке значення при створенні й подальшому функціонуванні агропромислових кластерів має доступність специфічних місцевих природних ресурсів. Наявність та більш ефективне використання природних ресурсів є одним із найважливіших факторів, завдяки чому виникла більшість потужних кластерів.

Особливо важливим фактором при створенні агропромислового кластера є як територіально близьке розташування його виробництв та інших структур, так і близькість до постачальників ресурсів та до споживачів. Це пояснюється всезростаючою вартістю перевезень, котра стає вагомою складовою витрат на виробництво сільгосппродукції; постійною взаємодією з постачальниками ресурсів; постійними контактами зі споживачами. Близькість до ресурсів значно підвищує ефективність закупівель, знижує ризики при проведенні останніх. Цьому також сприяє наявність у регіоні можливості вибору постачальників і ресурсів більш високої якості. Ті підприємства, які випускають таку ж продукцію, що й кластер, будуть поступово витіснені останнім із ринку. До співпраці з кластером можуть залучатися й іноземні фірми. Участь у кластері дає змогу

оперативніше розширяти доступ до нових методів роботи, до передових технологій, що особливо важливо для агропромислових виробництв.

Суттєвим у функціонуванні агропромислових кластерів є й наявність у регіоні постачальників засобів виробництва.

Важливим фактором, який впливає на створення та подальший розвиток кластерів, що особливо важливо в агропромисловій сфері, є ефект масштабу у виробництві. Важливо додати ще й те, що посилення ефекту масштабу виробництва шляхом кластеризації, не тільки дає можливість, при необхідності, розширення агропромислового виробництва, але також і більш «м'якого» входження в ринок.

Кластерний підхід до організації та управління агропромисловим виробництвом дає можливість підвищити продуктивність учасників кластера завдяки спрощенню взаємодії у спільному використанні факторів виробництва за рахунок комплементарності учасників кластера — взаємодоповнення при виконанні ними різних видів діяльності. Така взаємодоповнюваність при виробництві сільгосппродукції дає можливість поліпшення її якості та інших параметрів (характеристик) і підвищення за рахунок цього попиту на неї. Такий же ефект спостерігається при наданні різнобічних послуг

Важливим є й розширення можливостей продукування та впровадження інновацій. Це досягається за рахунок територіальної близькості організацій одна до одної, кооперативних засад у відносинах у кластері та безпосередніх повсякденних контактів між працівниками кластера. Генерація, розповсюдження й реалізація інноваційних ідей, як технологічних, так організаційних, досягається за рахунок збереження учасниками кластера певної власної автономності. За рахунок розширення інноваційних процесів додатково підвищується продуктивність праці.

Суттєву роль при проведенні економічних і організаційних перетворень відіграє урбанізація. Більша частина населення нашої держави проживає в містах, із сільських територій до міст іде постійна міграція сільського населення. Ці процеси потрібно враховувати при формуванні агропромислових кластерів.

Як відомо із світового досвіду, глобалізація призвела до того, що вищезазначені поселення (міста на сільських територіях і великі сільські поселення) стали локальними центрами агропромислового підприємництва. В них місцевій владі вдалося сконцентрувати всі ресурси в єдиний комплекс і досягти значного розвитку сільських територій. Поштовхом до такого процесу стала політична й економічна децентралізація владних повноважень. Вона надала територіям додаткові обов'язки, але нерідко не надавала ресурсів для їх виконання. Тому місцеве управління і було змушене розробляти стратегії розвитку своїх територій. Такі території (населені пункти) змогли стати центрами кластеризації на селі. Вони досягли економічно більшої конкурентоспроможності на своїх сільських територіях.

Центром формування агропромислових кластерів в Україні повинні стати великі сільські поселення (агromістечка або навіть міста, що розташовані на території області у безпосередній близькості до певного агропромислового виробництва).

Для підвищення своєї конкурентоспроможності на ринку кожне агропромислове підприємство вишукує в себе як організаційні, так і фінансові можливості. В умовах глобалізації агропромисловим підприємствам доводиться працювати не лише над зниженням витрат за рахунок скорочення працюючих, але, за необхідності, й шляхом росту виробництва, а також збільшення прибутку. Для аграрної сфери України дуже актуальним питанням залишається зниження собівартості виробництва сільгосппродукції та вартості трансакцій, що значно підвищує конкурентоспроможність. Досягти ж значних результатів у зниженні вартості трансакцій при виробництві різних видів сільгосппродукції можливо й завдяки тому, що члени кластера функціонують, маючи досить часті взаємні контакти. Це дає можливість зменшити витрати на різного роду домовленості (трансакції) та на контроль процесу їх виконання. Цей ефект, як правило, посилюється ще й дружніми відносинами між членами кластера, довірою тощо. Моральні санкції для порушників тут найсуворіші, безповоротні. З тими, хто завинив, ніхто із членів кластера не матиме справи. В кластерних утвореннях має

місце розповсюдження неформальних відносин, довіра між його членами, що значно прискорює процеси, які протікають у кластерах.

Однією з найважливіших функцій в сучасному агропромисловому виробництві є інформаційне обслуговування системи забезпечення його конкурентоспроможності. Ефективність агропромислового виробництва залежить від достовірності інформації, на основі якої приймаються обґрунтовані управлінські рішення. Як відомо, інформація повинна бути достовірною, своєчасною, комплексною, актуальною, адресною, конкретною. Причому для прийняття ефективних рішень вона повинна мати високу достовірність і невисоку ступінь ризику. Достатня якість та кількість інформації безпосередньо впливає на конкурентоспроможність агропромислового виробництва.

Отже, на сьогодні для аграрного сектору національної економіки кластери – це найбільш ефективна форма організації та управління виробництва, оскільки на ринку конкуруватимуть вже не окремі підприємства, а цілі комплекси, що сприятиме підвищенню їх конкурентоспроможності. Надзвичайно важливе значення кластерів полягає також у тому, що вони є джерелами і факторами економічного зростання сільських територій, сприяють підвищенню рівня та якості життя сільського населення, запровадженню інновацій тощо. Тому доцільно поглибити теоретичні та прикладні дослідження з проблем агропромислової кластеризації.

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної активності українських підприємств

На сьогодні основним завданням України є глибоке коригування економіки, мета якого – не просто економічне зростання, а набуття ним соціальної природи як основи стабільного економічного росту. Труднощі становлення ринкових відносин пов'язані з процесами зниження рівня НТП в Україні, який повинен бути головним фактором підвищення інноваційної активності вітчизняних підприємств. Обговорюючи проблему необхідності активізації інноваційного сектора економіки, слід зазначити, що в останні роки урядом прийнято багато постанов та рішень, державних програм, спрямованих на підвищення інноваційної результативності підприємств, однак більшість з них не вдалося реалізувати в повному обсязі в реальній економіці. В цих умовах виникають економічні суперечності між інтересами держави та підприємствами, орієнтованими на інноваційний шлях розвитку, розв'язання яких потребує ґрунтовних досліджень.

Забезпечення конкурентоспроможності промислових підприємств України вимагає формування інноваційної політики з урахуванням сучасних тенденцій розвитку в інноваційній сфері. Використання і комерціалізація результатів наукових досліджень є необхідною умовою випуску на ринок нових товарів і послуг, що дозволить підвищити рівень інноваційної активності вітчизняних промислових підприємств та посилити їх конкурентні позиції як на внутрішньому, так і на світовому ринках.

Відомий австрійський економіст Й.Шумпетер ще у ХХ ст. у своїх наукових працях розкрив позитивний вплив інновацій на результативність діяльності підприємства. На сьогодні існує велика кількість наукових робіт в яких розглядається інноваційна складова розвитку підприємств та економіки в цілому. Сучасний стан та проблеми інноваційного розвитку України на мікрорівні, питання інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку, екологічні аспекти

досить ґрунтовно висвітлені у працях відомих учених-економістів як: В. Александрова, Л. Антонюка, Ю. Бажала, А. Гальчинського, В. Гейця, В. Гусєва, С. Єрохіна, Я. Жаліла, С. Ілляшенка, М. Крупка, О. Лапко, А. Махмудова, В. Семиноженка, Л. Федулової та ін. Разом з тим багато питань, пов'язаних з дослідженням факторів інноваційного розвитку промислових підприємств в Україні, потребують поглибленого вивчення.

Інноваційний розвиток підприємств є чи не однією з основних потреб національної економіки. Загальновідомо, що основною метою здійснення підприємницької діяльності є максимізація прибутку як основного показника активності підприємств. Інноваційна активність підприємства відіграє в цьому чи не одну з найголовніших ролей.

Більшість українських вчених виділяють такі найважливіші проблеми та перешкоди для інноваційного розвитку підприємств, як: недостатня кількість фінансових ресурсів, що використовують суб'єкти інноваційної діяльності; недосконала інфраструктура інноваційного ринку; низький рівень стимулювання та програмування інноваційної діяльності законодавством України; недостатнє поширення інформації для суб'єктів інноваційної діяльності [36].

В Україні нараховується більше 47747 промислових підприємств, що складає 13,1% від їх загальної кількості. У 2015 р. обсяг реалізованої промислової продукції становив 1404564 млн. грн, найбільшу питому вагу в її обсязі займала продукція переробної промисловості: постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (24,5%); виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (18,3%); металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів (16,0%); машинобудування (10,2%) [67]. Найбільша кількість інноваційно-активних підприємств знаходиться в Києві, Харківській, Запорізькій, Миколаївській та Львівській областях. Варто зазначити, що в Україні майже 60% інноваційної продукції створюють підприємства, що належать до галузей виробництва третього та четвертого технологічних укладів [98]. У той час, як у розвинених країнах світу понад 90% інвестицій вкладається у п'ятий та шостий технологічні уклади [83].

На сьогодні в країнах Європейського Союзу (ЄС) питома вага підприємств, що займаються інноваційною діяльністю становить близько 53%. Найбільша кількість інноваційних підприємств, серед країн ЄС, знаходиться у Німеччині (79,3%), найменша – в Болгарії (27,1% до загальної кількості підприємств) [83].

Динаміка впровадження інновацій на промислових підприємствах України має нестійкий характер. Протягом 2015-2016 рр. частка маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних технологічних процесів у впровадженні нових технологічних процесів перевищувала частку нових видів техніки у впровадженні інноваційних видів продукції, на відміну від 2014-2015 рр. Якщо порівняти з 2012 р., у 2015 р. частка нових видів техніки у впровадженні інноваційних видів продукції зросла 6,7 рази і становила 27,7%; частка маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних технологічних процесів у впровадженні нових технологічних процесів дещо зменшилася (у 1,2 рази) і становила 25,3%. Протягом досліджуваного періоду обсяг впровадження інноваційних видів продукції на промислових підприємствах України перевищував обсяг впровадження нових технологічних процесів. У 2012 р. таке перевищення було найбільшим і становило 20 разів. У 2015 р. впроваджено 3403 найменування інноваційної продукції 704 підприємствами, 2188 інноваційних процесів 703 промисловими підприємствами України [185].

Підприємства промисловості недостатньо використовують потенціал впровадження нетехнологічних інновацій (організаційних і маркетингових). До маркетингових інновацій відносять впровадження нового методу продажу, включаючи значні зміни в дизайні або упаковці продукту, його складуванні, просуванні на ринок або в призначенні ціни продажу, що націлені на краще задоволення потреб споживача, відкриття нових ринків або завоювання нових позицій для продукції підприємства на ринку з метою збільшення обсягу продажу. Питома вага промислових підприємств, що впроваджували маркетингові інновації, протягом 2010-2015 рр. не перевищувала 4% (3,1%) [173].

Організаційною інновацією визнається впровадження нового організаційного методу в діяльності підприємства, в організації робочих місць або

зовнішніх зв'язків. У 2015 р. організаційні інновації здійснювали 147 промислових підприємств, маркетингові 178 підприємств. Низький рівень впровадження нетехнологічних інновацій на промислових підприємствах України свідчить про недостатню увагу промислових підприємств до впровадження сучасних методів корпоративного управління та вироблення комплексних стратегій управління бізнесом [185].

Динаміка частки реалізованої інноваційної продукції, починаючи з 2010 р., має спадний характер, що можна пояснити зниженням споживчого попиту на продукцію промислового призначення як в період фінансово-економічної кризи, так і в посткризовий період. У 2015 р. частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової становила 3,3%, що є найнижчим показником за 2010-2014 рр. [98].

Важливим є визначення основних методів фінансового забезпечення інноваційної діяльності, які виділяє більшість науковців, з урахуванням особливостей їх використання для успішного розвитку підприємництва. Метод самофінансування доцільний для невеликих реальних проектів, для яких важко визначити термін окупності та рівень дохідності, він може забезпечуватись за рахунок чистого прибутку та амортизаційного фонду підприємств. Акціонування використовується для великих проектів зі значними термінами окупності витрат, а також за галузевої та регіональної диверсифікації та реалізується за рахунок емісії акцій. Кредитне фінансування буде ефективним для невеликих короткострокових проектів з високою нормою рентабельності інвестицій за використання цільових облігаційних позик, кредитів банків, боргових зобов'язань юридичних та фізичних осіб. Бюджетне фінансування можна здійснювати за допомогою бюджетного кредиту, закріплення в державній власності частини акцій створюваних акціонерних товариств, відшкодування частини вкладених ресурсів. Лізинг використовується для модернізації або реконструкції підприємства з високим ступенем зміни технології за рахунок коштів від передавання рухомого та нерухомого майна у тимчасове користування. Проектне фінансування забезпечить бажаний результат для реалізації довгострокових великих проектів

розвитку інфраструктури промисловості, а також надання комунальних послуг із використанням специфічних фінансових інструментів та може фінансуватись за кошти банківського, комерційного, державного чи міжнародного капіталу. Венчурне фінансування реалізується за рахунок великих та міжнародних компаній, банків, страхових та пенсійних фондів, приватних інвесторів для довгострокових ризикових проектів [173].

Підприємства мають можливість збільшувати обсяг реалізації продукції різними шляхами, зокрема, випускаючи нову продукцію, яка раніше не випускалась, або удосконалюючи стару продукцію за допомогою інновацій. Також підприємства за допомогою інновацій можуть ставати набагато конкурентнішими на ринку та матимуть змогу встановлювати ціни на продукцію на високому рівні, що сприяє максимізації прибутку. З метою скорочення виробничих витрат підприємства можуть використовувати нове високотехнологічне обладнання, яке пришвидшить процес виробництва [185].

Чинниками неспроможності підприємств провадити інноваційну діяльність є ціновий фактор, тобто недостатнє фінансування цієї сфери і високий рівень витрат та ще багато інших факторів.

Вирішення проблем інноваційного розвитку вітчизняних промислових підприємств потребує: розробки та реалізації дієвих програм підтримки та стимулювання інноваційного розвитку на державному рівні; надання державних гарантій щодо проектів, які передбачають впровадження сучасних технологічних процесів, у тому числі маловідходних, ресурсозберігаючих та безвідходних; створення сприятливого інвестиційного клімату, що дозволить залучати кошти іноземних інвесторів із світового фінансового ринку, загальний обсяг активів якого у декілька разів перевищує світовий ВВП.

Основними напрямками, які могли б забезпечити Україні вихід на світовий ринок за допомогою інновацій та покращити її внутрішнє становище, є: запровадження системи пільг для підприємств, які впроваджують інновації та реалізують інноваційну продукцію; встановлення системи прогресивного оподаткування для підприємств, які випускають застарілу та

неконкурентоспроможну продукцію; відновлення роботи Державного інноваційного фонду; розроблення системи кредитного забезпечення; стимулювання іноземних інвестицій; формування ефективної нормативно-правової бази, яка стосується інноваційної та наукової діяльності; намагання переорієнтовувати зовнішньоекономічну діяльність на високотехнологічний експорт. Держава повинна виходити на стратегічний напрям розвитку економіки, а не орієнтуватись на короткострокову вигоду.

2.2. Маркетинг інновацій як головна функція ведення бізнесу

У сучасному бізнесі якість та швидкість впровадження нових технологій, інформаційних систем та управлінських методів стають основними критеріями ефективного розвитку підприємств. На сьогодні виникає потреба у використанні маркетингу інновацій, що є запорукою успіху діяльності суб'єктів господарювання, адже саме маркетинг інновацій дозволяє виявляти й контролювати ті фактори, які визначають умови тривалого виживання і розвитку (на основі інновацій) на ринку. Можна констатувати той факт, що для того, щоб підприємство розвивалося, підвищувало свою конкурентоспроможність і мало лідерські позиції, слід дотримуватися двох напрямів діяльності: реалізовувати комплекс маркетингу та розробляти й впроваджувати інновації. На цьому акцентували увагу ще такі відомі вчені в галузі маркетингу та менеджменту, як Ф. Котлер і П.Дракер. Отже, досліджувана тема є актуальною.

Як свідчить сучасна підприємницька практика, практично всі підприємства, які успішно розвиваються на ринку, своїм успіхом зобов'язані саме інноваціям. Одну з провідних ролей у забезпеченні успіху ринкової діяльності підприємства-інноватора відіграє маркетинг. Проблеми, що пов'язані із вивченням інноваційної діяльності та маркетингом інновацій, досліджували такі відомі закордонні фахівці й вчені, як: І.Ансофф, Г.Ассель, Дж. Вествуд, Є.П.Голубков, П.Р. Діксон, Ф. Котлер, В.Г. Мединський, К. Менгер, М.Портер, Е.О.Уткін, Р.А. Фатхутдінов, К. Фрімен, Ф. Хайєк, Й. Шумпетер, а також вітчизняні дослідники: А.Г.Войчак, Т.Є. Воронкова, Т.П. Данько, В.Я. Кардаш, М.П. Денисенко, М.М. Єрмошенко, Н.В.

Куденко, А.І. Кредісов, С.М. Ілляшенко, Т.С. Максимова, В.Л. Пилюшенко, В.Я. Кардаш, П.Г. Перерва, Н.І. Чухрай та ін.

Зазначимо, що у науковій літературі існує багато підходів до визначення поняття маркетингу інновацій. Автори часто ототожнюють поняття «маркетинг інновацій» та «інноваційний маркетинг». Ці два поняття пов'язують з маркетинговими дослідженнями під час розроблення нового продукту, використанням традиційних методів та інструментів маркетингу для створення та поширення інновацій [7].

На етапі досліджень і розробки продукту маркетингові дослідження мають забезпечити отримання надійних і вірогідних даних про ринок. На етапі виконання науково-дослідних робіт вони забезпечують отримання даних для обґрунтованого вибору напрямів досліджень. Маркетинг має бути на всіх стадіях створення і розповсюдження інновацій [7].

С.М.Ілляшенко вважає, що: «Маркетинг інновацій передбачає реалізацію традиційних функцій та завдань маркетингу в процесі створення та поширення інновацій задля найкращого задоволення потреб і запитів споживачів і виробників» [58, с. 36].

Концепція маркетингу інновацій є основою дослідження ринку і пошуків конкурентної стратегії підприємства. Маркетинг інновацій на підприємствах варто розуміти як комплексне використання принципів і методів маркетингу з метою створення на підприємствах необхідних умов для пошуку продуктивних змін, їх здійснення, поширення й комерціалізації [11].

Отже, ми рекомендуємо розглядати маркетинг інновацій як окремий вид маркетингу, напрям маркетингової діяльності, який потребує особливих методів, інструментів та способів.

Термін «маркетинг інновацій» може бути визначений як сукупність дій, прийомів, методів, систематична активність суб'єктів економічних відносин щодо розроблення і просування на ринку нових товарів, послуг та технологій для задоволення потреб і запитів споживачів (суспільства) у більш ефективний, ніж у конкурентів, спосіб на основі оновлення та підвищення рівня складових

потенціалу підприємства, пошуку нових напрямів та засобів використання з метою отримання прибутку та забезпечення умов тривалого виживання й розвитку на ринку [89, с.42-43].

Маркетинг інновацій є концепцією, згідно з якою організація повинна безперервно вдосконалювати продукцію і методи маркетингу, здійснювати наукові розробки, дослідно-експериментальні дослідження, організацію виробництва інновацій, дослідження ринку (з використанням елементів бенчмаркінга), налагодження комунікацій, формування цін та розробку інноваційних стратегій.

При здійсненні інноваційної діяльності також потрібно враховувати те, що [6, с. 30]:

- інновації повинні прив'язуватися до потреб споживачів, а не до досягнення технічної переваги як самоцілі;
- виведення на ринок інновації повинне супроводжуватися корисною інформацією про виріб, щоб споживачі могли зрозуміти, чому потрібно купувати саме цей товар;
- перед виведенням інновації на ринок необхідно проводити глибокий маркетинговий аналіз;
- маркетинг повинен підкреслювати конкурентні переваги виробу.

Пропонується класифікувати маркетингові інновації в залежності від складових комплексу маркетингу:

- інновації в place, тобто в маркетингових дослідженнях, сегментації, позиціонуванні;
- інновації в product, тобто в маркетинговій товарній політиці;
- інновації в price, тобто в маркетинговій ціновій політиці;
- інновації в promotion, тобто маркетинговій політиці комунікацій;
- комбінування цих складових маркетингових інновацій [89, с.39].

Відзначимо, що маркетингові інновації повинні бути новими для підприємства, але воно не обов'язково повинно першим впроваджувати їх. Не має значення також, яким підприємством були розроблені маркетингові інновації.

Головною відмінністю маркетингу інновацій від маркетингу традиційних товарів (послуг, технологій) є те, що в даному випадку фахівці з маркетингу постійно зайняті пошуком нових шляхів задоволення споживчих потреб, що існують, або пошуком нових чи прихованих потреб, і, відповідно, шляхів їх задоволення.

Варто зазначити, що інновації в маркетингу за частотою впровадження випереджають всі інші інновації. Це пов'язано з тим, що після того, як виробники зрозуміли важливість реалізації маркетингу на своїх підприємствах, вони почали шукати шляхи якомога кращого задоволення потреб споживачів і, відповідно, використовувати нові методи та інструменти маркетингу.

Маркетинг інновацій також повинен бути зорієнтованим на вирішення завдань планування інноваційної діяльності:

- планування продуктово-ринкового портфеля підприємства: товарної номенклатури, товарних ліній, окремих товарних одиниць;
- формування пакета продуктово-ринкових інноваційних пропозицій та відбір найбільш раціональних (з огляду на зовнішні та внутрішні умови) з них;
- складання орієнтовного графіка виконання робіт із розроблення, виготовлення і просування на ринку товарних інновацій.

Враховуючи динаміку розвитку ринкових процесів, а також значний ступінь невизначеності відносно розвитку подій у майбутньому, скласти детальний план інноваційної діяльності досить важко. Його потрібно формувати у вигляді стратегічного бачення, тобто визначати основні орієнтири на перспективу (але й вони можуть змінюватись), а детально планувати необхідно лише найближчі дії на один рік, максимум – на 2-3 роки. При цьому необхідно розглядати кілька можливих сценаріїв розвитку подій у майбутньому, як мінімум: песимістичний, оптимістичний, найбільш імовірний [61, с.112].

Для формування ринку маркетингових інновацій доцільно розвивати високопрофесійний консалтинговий бізнес як розповсюджувач інновацій у менеджменті, розвивати зв'язки між науковими установами, бізнес-

консультантами та підприємствами. Важливим є підготовка кадрів у сфері маркетингу, що відповідає сучасним світовим вимогам.

Отже, провівши аналіз ролі маркетингу інновацій, можна зазначити, що здійснення господарської діяльності на засадах маркетингу інновацій дозволить підприємству знайти та реалізувати ринкові можливості інноваційного розвитку для підвищення рівня його конкурентоспроможності, укріплення ринкових позицій, підвищення ефективності функціонування, забезпечення умов тривалого виживання і розвитку.

2.3. Фіскальне середовище діяльності підприємств та його удосконалення в Україні

Ефективна взаємодія фіскальних органів та суб'єктів господарювання є необхідною умовою наповнення бюджету, виконання державою своїх функцій, як наслідок – забезпечення соціально- економічного зростання та досягнення мети державної політики. Водночас, важливою є підтримка представників бізнес-середовища в частині заохочення їх до продуктивної співпраці з органами державної влади, які забезпечують надходження митних та податкових платежів до бюджету України. Проведення державою податкових, митних та адміністративних реформ створює деякою мірою умови невизначеності, в яких мають діяти як суб'єкти господарської діяльності, так і фіскальні органи. З метою покращення якості вітчизняного законодавства, зменшення проявів корупційної складової під час проведення податкового та митного контролю, підвищення податкової культури платників важливим є пошук напрямів вдосконалення співпраці органів державної влади та бізнесу.

Визначенню напрямів вдосконалення взаємодії фіскальних органів та суб'єктів господарювання присвячена значна кількість праць представників сучасної науки. Зокрема, О.А. Шако зауважує: «Необхідно зазначити, що Союз підприємців і податкова служба вже досить тривалий час співпрацюють. У Державній податковій службі України за участі фахівців Українського Союзу підприємців було підготовлено кілька проектів нормативно-правових актів,

зокрема проект Податкового кодексу, проект Указу Президента України «Про заходи для недопущення витоку з України валютних і майнових цінностей» і аналогічний Закон, проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про першочергові заходи для забезпечення сплати податків і зборів у державний бюджет суб'єктами підприємницької діяльності, що здійснюють роздрібну торгівлю нафтопродуктами», ряд законопроектів щодо внесення змін і доповнень у Закон України «Про податок на додаткову вартість» [177, с. 225]. Автор також наголошує: «... податкова служба України створює та намагається врахувати всі пропозиції з боку платників податків, що в майбутньому дозволить забезпечити постійний та налагоджений механізм справляння податків на добробут нашої держави. Основною запорукою успіху даного підходу є врахування пропозицій бізнесу щодо створених умов і тісний контакт з платниками податків» [177, с. 228].

Подольчак Н. Ю., Тимейчук А. А. зазначають, що важливим елементом системи оцінювання ефективності взаємодії підприємства з ДПС є оцінювання ризиків несплати податків та інших видів податкових ризиків, оскільки необхідний не тотальний податковий контроль, а цілеспрямоване виявлення, запобігання і припинення податкових правопорушень, спонукання платників податків до добровільної відмови від дій, спрямованих на ухилення від оподаткування. Оцінювання ризиків відбувається з метою складання графіка та черговості перевірки ДФС, форми перевірки, її тривалості та інших елементів перевірки. Однак такі методики повинні бути комплексними за системою показників, адекватними до умов розвитку ринку, системними з позицій оцінювання ризиків щодо несплати податків і врахування галузевих особливостей діяльності платників податків [116, с. 61].

Ручкіна В.М. наголошує на важливості культурної складової інституційного середовища податкової системи, яка включає такі основні елементи: податкову обізнаність населення, професійну самосвідомість та етику ведення бізнесу. Роль культурної складової податкової системи є досить суттєвою. Для держави доцільнішим є попередження податкового правопорушення замість збільшення

фінансування заходів щодо виявлення таких правопорушень. Податкову культуру в інституціональному аспекті можна визначити як переконання, цінності, знання, які передбачають своєчасну сплату податків і обов'язкових відрахувань відповідно до умов чинного законодавства держави. Рівень податкової культури проявляється через податкову дисципліну. Податкова дисципліна формує та розвиває етичні і фінансові здібності платників податків стосовно виконання його податкових зобов'язань. Для розвитку національної податкової системи держава повинна надавати всебічну інформацію стосовно надходження та витрат коштів платників податків, застосовуючи сучасні Інтернет-технології. Така інформаційно-аналітична підтримка буде стимулювати певну суспільну свідомість та підвищувати рівень соціальної відповідальності суб'єктів господарювання [141, с. 202].

Незважаючи на суттєвий внесок вітчизняних науковців у розвиток взаємовідносин фіскальних органів та представників підприємництва, недосконалим залишається стан платіжної дисципліни та потребує покращення рівень податкової свідомості суспільства. Це вимагає перегляд існуючих та пошук нових наукових підходів вдосконалення взаємодії держави та бізнесу із одночасною розробкою методів їх практичної реалізації.

Важливість повноти та своєчасності надходжень податкових, митних та інших обов'язкових платежів до бюджету та позабюджетних цільових фондів є незаперечною для досягнення мети фінансової політики держави, для забезпечення виконання державою покладених на неї функцій та сприяння соціально-економічному розвитку країни.

Серед факторів, що впливають на обсяг та своєчасність сплати податкових платежів та єдиного соціального внеску (далі – ЄСВ), насамперед необхідно виділити такі: 1) платоспроможність суб'єктів господарювання, що має враховуватись при реформуванні податкової, митної, валютної та соціальної сфери; 2) якісне виконання Державною фіскальною службою України (далі – ДФСУ) своїх функцій – фіскальної, сервісної, правоохоронної; 3) високий рівень податкової культури населення; 4) прозоре та ефективне використання

бюджетних коштів, що має бути стимулом для добровільної сплати податків суб'єктами господарювання; 5) дієві штрафні санкції за порушення податкового, митного, валютного законодавства та законодавства в сфері соціального захисту населення.

Зауважимо, що саме від ефективної взаємодії фіскальних органів та платників податків залежить вирішення таких практичних завдань: 1) вчасне прийняття податкової та митної звітності; 2) прийняття рішень щодо розстрочення та відстрочення сплати податкових та митних платежів; 3) прозоре й своєчасне відшкодування ПДВ до державного бюджету; 4) вчасне виявлення порушень податкового, митного, валютного законодавства та законодавства з питань адміністрування ЄСВ з метою їх усунення, що серед іншого в підсумку зменшує втрати суб'єктів господарювання на сплату штрафних адміністративних і фінансових санкцій та пені; 5) пошук шляхів усунення прогалин податкового, митного, валютного законодавства та законодавства з питань адміністрування ЄСВ; 6) забезпечення обізнаності платників щодо новацій у вітчизняному законодавстві; 7) оптимізація інституційної структури фіскальних органів та інших.

Розглядаючи напрями вдосконалення взаємодії фіскальних органів та суб'єктів господарювання, важливо зазначити, що їх співпраця має відбуватись в рамках чинного законодавства, формування якого забезпечується Верховною Радою України (далі – ВРУ) – органом законодавчої влади. Водночас ДФСУ є органом виконавчої влади України. Таким чином, першочерговим спільним завданням для ДФСУ та платників податків є виявлення існуючих прогалин податкового, митного, валютного законодавства та законодавства з питань адміністрування ЄСВ, розробка пропозицій для його подальшого вдосконалення. Саме спільні зусилля представників виконавчої влади і бізнесу мають бути потужним інструментом забезпечення діяльності ВРУ на користь суспільства в цілому, а не окремих соціальних верств населення, та зменшення корупційної складової в законодавчому процесі. Динаміка змін податкового та митного законодавства представлена в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

**Динаміка внесення змін до чинного податкового
та митного законодавства**

Назва документу	Прийняття	Набрання чинності	Втрата чинності	Кіль-сть редакцій	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Митний кодекс України від 11.07.02 р. № 92-IV	11.07.2002 р.	01.01.04 р.	01.06.2012	25	4	2	2				
Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495- VI	13.03.2012 р.	22.04.12 р.	чинний	27			6	5	6	7	3
Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI	02.12.2010 р.	01.01.11 р.	чинний	99		12	20	1	27	21	8
ЗУ «Про Єдиний митний тариф» від 05.02.1992 р. № 2097-XII	05.02.1992 р.	01.03.92 р.	01.06.12 р.	60	4	3	2				
ЗУ «Про митний тариф України» від 19.09.2013 р. № 584-VII	19.09.2013 р.	01.01.14 р.	чинний	2							2
ЗУ «Про вивізне (експортне) мито на відходи та брухт чорних металів» від 24.10.2002 р. № 216-IV	24.10.2002 р.	01.01.03 р.	чинний	3			1				1
ЗУ «Про ставки вивізного (експортного) мита на брухт легированих чорних металів, брухт кольорових металів та напівфабрикати з їх використанням» від 13.12.2006 р. № 441-V	13.12.2006 р.	16.05.08 р.	чинний	4	1	1	2				
ЗУ «Про вивізне (експортне) мито на живу худобу та шкіряну сировину» від 07.05.1996 № 180/96-BP	07.05.1996 р.	25.05.96 р.	чинний	2			1				
ЗУ «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур» від 10.09.1999р. № 1033-XIV	10.09.1999 р.	30.09.99 р.	чинний	3			1				
п. 9 Перехідних положень ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 03.06.2008 № 309-VI	03.06.2008 р.	04.06.08 р.	чинний	14	4	2	1	2	1	2	
Всього податкове та митне законодавство					13	20	36	8	34	30	14

Складено авторами за даними: Законодавство України // Офіційний сайт Верховної Ради України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>

Дані табл. 2.1 засвідчують значну динаміку внесення змін у вітчизняне податкове та митне законодавство. Це створює значну невизначеність для представників бізнес-середовища, негативно впливає на їх здатність

спрогнозувати результати діяльності, що може призводити до неефективних управлінських рішень посадових осіб підприємств, які в свою чергу можуть спричинити банкрутство суб'єктів господарювання. Наслідком зазначеного є зменшення обсягів вітчизняного виробництва, скорочення штатної чисельності фіскальних органів, збільшення рівня безробіття, зростання обсягів соціальних виплат, підвищення рівня тіньової економіки.

Таблиця 2.2

Податковий індекс за даними Європейської Бізнес Асоціації

Види оцінок	2011	II – III кв. 2012	IV кв. 2012 – I кв. 2013	II – III кв. 2013	IV кв. 2013 – I кв. 2014	04.2014 – 04.2015	05.2015 – 05.2016	05.2016 – 05.2017
Податковий індекс (інтегральний показник)	1,9	2,42	2,32	2,41	2,37	2,25	2,43	2,58
Оцінка якості податкового законодавства (питома вага в податковому індексі 15 %)	1,76	2,32	2,25	2,21	2,08			
негативна оцінка (1-2 бали) (%) опитаних представників бізнесу)			61	63	65	84	72	35
нейтральна оцінка (3 бали)			36	38	31	12	26	38
позитивна оцінка (4-5 балів)			8	6	4	3	2	27
Оцінка обтяжливості / легкості адміністрування податків (питома вага в податковому індексі 40 %)	1,62	2,32	2,17	2,33	2,21			
негативна оцінка (1-2 бали)			66	54	63	84	76	70
нейтральна оцінка (3 бали)			23	31	27	9	9	5
позитивна оцінка (4-5 балів)			11	15	10	6	15	25
Оцінка ступеню фіскального тиску (питома вага в податковому індексу 30 %)	2,11	2,56	2,39	2,5	2,54			
негативна оцінка (1-2 бали)			54	50	48	67	56	43
нейтральна оцінка (3 бали)			27	29	34	15	15	18
позитивна оцінка (4-5 балів)			19	22	18	18	22	38
Оцінка якості податкового обслуговування (питома вага в податковому індексі 15 %)	2,36	2,53	2,64	2,63	2,73			
негативна оцінка (1-2 бали)			41	40	46	20	11	50
нейтральна оцінка (3 бали)			36	46	29	17	24	23
позитивна оцінка (4-5 балів)			23	14	25	63	65	27
Додаткові характеристики податкового індексу								
Упереджені рішення фіскальних органів, %	33	31	35	33	27	46	43	53
Необґрунтовані інформаційні запити, %	50	51	52	59	54	53	53	49
Обтяжливі перевірки, %	42	29	30	46	27			31
"Пропозиції" сплати податків авансом, %	77	83	77	69	69	51	23	22
Встановлення "завдань" за платежами до бюджету, %	41	46	41	41	33	25	15	16
Відмови або штучні перепони під час подання звітності, %	37	27	20	15	15	18	21	14
Залучення податкової міліції ("маски-шоу"), %	15	0	10	5	14	13	26	10

Складено авторами за даними: Податковий індекс // Офіційний сайт Європейської Асоціації / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eba.com.ua/uk/press-and-media/press-room/indices/tax-index>

За даними Європейської Бізнес Асоціації (далі – ЄБА) [115], якість податкового законодавства також враховується при визначенні податкового індексу (табл. 2.2).

Відповідно до методології зазначеної установи податковий індекс розраховується за даними експертних оцінок таких критеріїв як: 1) якість податкового законодавства; 2) легкість (обтяжливість) адміністрування податків та інших обов'язкових платежів; 3) фіскальний тиск (фіскальне навантаження); 4) якість податкового обслуговування. Зазначені критерії мають окрему питому вагу для розрахунку податкового індексу в цілому та розраховуються за шкалою від 1 (негативна оцінка) до 5 (позитивна оцінка) балів.

Дані табл. 2.2 засвідчують, що протягом 2011 р. – квітня 2017 р. більшість з опитаних представників підприємництва була незадоволена якістю податкового законодавства. Найбільшою кількістю незадоволених суб'єктів господарювання була за період з квітня 2014 р. по квітень 2015 р. Важливо, що в 2014 р. відбулось внесення найбільшої кількості змін в податкове та митне законодавство в цілому за період 2010-2016 рр., зокрема 34 зміни.

Отже, проведення податкових та митних реформ з суттєвою інтенсивністю може, замість реалізації передбачених ними позитивних ідей, мати наслідком підвищення рівня незадоволених платників, зменшення платіжної дисципліни, погіршення податкової культури, зростання рівня тіньової економіки, збільшення потреби в проведенні документальних перевірок суб'єктів господарювання. На нашу думку, реформування податкової та митної сфери, що безпосередньо впливає на надходження платежів до бюджету, має відбуватись за принципом розумності та доцільності.

В цьому контексті дуже важливою є ефективна взаємодія фіскальних органів та бізнесу з метою розробки та реалізації правових засад діяльності для представників обох сторін фіскальних відносин.

Зауважимо також, що важливим є критерій фіскального тиску, який оцінюється при розрахунку податкового індексу ЄБА. Розглядаючи експертні

оцінки, необхідно також дослідити об'єктивні статистичні показники рівня податкового навантаження на виробництво (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Податкове навантаження в Україні

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ВВП, млн грн.	1079346	1299991	1404669	1465198	1586915	1988544	2383182
Податкові надходження ЗБУ, млн грн.	234447,7	334691,9	360567,2	353968,1	367511,9	507635,9	650781,7
Питома вага податкових надходжень ЗБУ у ВВП, %	21,7	25,7	25,7	24,2	23,2	25,5	27,3
Надходження ЄСВ до Пенсійного фонду України, млн грн.		151700,00	178800,00	162575,50	159473,09	165366,90	
Податкові надходження у ЗБУ та ЄСВ, млн грн.		486391,90	539367,22	516543,62	526985,02	673002,80	
Загальне податкове навантаження, %		37,42	38,40	35,25	33,21	33,84	

Складено авторами за даними: Звітність про виконання бюджетів // Офіційний сайт Державної казначейської служби України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>

На нашу думку, доцільним є широко представлений у вітчизняній науковій літературі [163, с. 125] підхід щодо оцінки загального податкового навантаження, як співвідношення податкових надходжень у доходах Зведеного бюджету України (далі – ЗБУ) та ЄСВ у власних надходженнях Пенсійного фонду України (далі – ПФУ). Дані табл. 2.3 ілюструють, що загальне податкове навантаження було найбільшим у 2012 р. і становило 38,4 % сумарного обсягу податкових надходжень ЗБУ та ЄСВ у власних надходженнях ПФУ відносно ВВП. Водночас бюджетне податкове навантаження досягло максимуму в 2016 р. і становило 27,3% податкових надходжень ЗБУ відносно ВВП. Зазначимо, що важливою також є оцінка митного індексу в контексті дослідження взаємодії фіскальних органів та суб'єктів господарювання. Митний контроль разом із податковим та валютним контролем, контролем та аудитом в бюджетному процесі, банківським

наглядом є складовими державного фінансового контролю [85, с. 152]. Саме під час митного контролю відбувається адміністрування митних платежів до бюджету. Від якості митного контролю залежить повнота та своєчасність їх нарахування і сплати. Крім того, об'єднання у 2013 р. органів податкового та митного контролю в єдину структуру, на нашу думку, також є підставою для оцінки митного індексу ЄБА при визначенні напрямів вдосконалення взаємодії фіскальних органів та суб'єктів господарювання (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Митний індекс за даними Європейської Бізнес Асоціації

Показники	I-П кв. 2010	III-IV кв. 2010	I-П кв. 2011	III-IV кв. 2011	I-П кв. 2012	III-IV кв. 2012	I-П кв. 2013	III-IV кв. 2013	I-П кв. 2014	III-IV кв. 2014	I-П кв. 2015
Середня кількість годин, витрачених на оформлення однієї митної декларації з моменту подання митної декларації митному органу до моменту завершення її оформлення	-	-	-	-	6,45	8,7	7,5	4,7	4,4	4,4	-
Середня кількість днів, витрачених на митне оформлення однієї поставки	2,4	2	2,5	2,8	2,5	2,7	2,8	2	1,9	2,2	-
Частка товарів, відібраних для фізичного огляду (%)	54,8	52	26	40,9	22	14	18	14	12	14	16
Митна класифікація: частка товарів, класифікаційний код яких було змінено митними органами (%)	-	6,2	8,1	9	9	8	10	3	3	5	2
Митна вартість: загальна кількість відмов у застосуванні першого методу визначення митної вартості (частка від загальної кількості митних декларацій, у %)	34	37,6	27,2	33,4	27	24	25	14	10	21	40
Середня кількість документів для митного оформлення однієї поставки	10,8	10,9	9,8	10,6	8	10,2	7,3	5,8	6,6	7,3	5
Частка підприємств, на яких проводились перевірки після митного оформлення протягом періоду, %	-	22	40	23,4	3	4	11	7	0	6	19
Середня тривалість перевірки митними органами, кількість днів	-	-	-	-	30	25	18	18	0	20	-

Складено авторами за даними: Митний індекс // Офіційний сайт Європейської Асоціації / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eba.com.ua/uk/press-and-media/press-room/indices/customs-index>.

Показники табл. 2.4 ілюструють, що основні критерії, які оцінюються експертами для визначення митного індексу, це: 1) кількість годин, витрачених на оформлення 1 митної декларації; 2) частка товарів, відібраних для фізичного огляду; 3) частка товарів, код УКТ ЗЕД яких було змінено; 4) загальна кількість відмов у визначенні митної вартості 1-м методом; 5) середня кількість документів для митного оформлення 1 перевезення; 6) частка підприємств, на яких проводились документальні перевірки після митного оформлення протягом відповідного періоду. Важливо, що на відміну від податкового індексу ЄБА, митний індекс не передбачає розрахунку кінцевого інтегрального показника, що ускладнює його аналіз та використання при розробці управлінських щодо вдосконалення сфери митних відносин.

Важливим, на нашу думку, при оцінці митного індексу ЄБА був би показник сплачених митних платежів та частки дій органів митного контролю, які вплинули на їх збільшення або зменшення. Розглядаючи діяльність суб'єктів господарювання в розглянутих умовах інтенсивного проведення податкових та митних реформ, що впливають на невизначеність при прийнятті управлінських рішень в сфері бізнесу, варто навести показники рентабельності підприємств за видами економічної діяльності за даними Державної служби статистики України (табл. 2.5).

Показники табл. 2.5 ілюструють, що найнижчою загальна рентабельність вітчизняних підприємств була в 2014 р. Саме в цей період, як було наведено вище, відбулось внесення найбільшої кількості змін в податкове та митне законодавство, та водночас рівень незадоволеності ним був найвищим.

Необхідно зазначити, що в 2014 р. відбувались інші несприятливі для вітчизняної економіки події, отже вплив самого лише недосконалого податкового та митного законодавства і неефективної взаємодії фіскальних органів та бізнесу був не єдиним, і скоріш не найсуттєвішим фактором, який спричинив зниження рентабельності українських підприємств. Однак його роль в зазначеному процесі є незаперечною.

Таблиця 2.5

Рівень рентабельності (збитковості) підприємств України за видами економічної діяльності

Види діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Січень – вересень 2016
Усього	4	5,9	5	3,9	-4,1	1	7,7
сільське, лісове та рибне господарство	22,9	23,2	21,7	11,3	20,6	41,7	2,2
промисловість	3,5	4,7	3,4	3	1,6	0,9	5,5
будівництво	-1,5	0,2	-0,1	0	5,8	-7,6	1,5
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	9,8	15	12,2	10,2	-12,8	-0,9	17,2
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,6	6,1	5,4	3,5	-1,7	1,1	6
тимчасове розміщування й організація харчування	-1,8	-0,1	-1,1	-2,8	-25,8	-17,3	1,3
інформація та телекомунікації	7,4	7,6	10,5	11,8	-1,6	0,5	11,9
фінансова та страхова діяльність	3,5	6,2	6,1	5,9	-15,2	-8,9	-9,2
операції з нерухомим майном	0,3	-3,6	2,8	3,1	-46,9	-33,4	2
професійна, наукова та технічна діяльність	-6,6	0,5	0,3	-1,3	-29,1	-1,1	37,2
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-3,3	-2,7	-2,9	-2,5	-13,6	-11,9	0,4
освіта	4,9	7,4	8,2	8,4	5,5	5,7	15,5
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4	2,6	2,7	3,1	-3,7	-0,6	6,1
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-26,9	-24,4	-17,6	-8	-11,8	-25,3	-16,8
надання інших видів послуг	4,3	3,1	2,6	-0,9	-1	7,3	10,5

Складено авторами за даними: Рівень рентабельності (збитковості), % підприємств України за видами економічної діяльності // Офіційний сайт державної служби статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

У сучасних умовах, коли в Україні відбувається інтенсивне проведення податкових, митних, адміністративних та інституційних реформ, що забезпечується саме шляхом внесенням змін до вітчизняного законодавства, яке регулює відносини у відповідній сфері суспільних фінансів, вкрай важливою є ефективна взаємодія фіскальних органів та суб'єктів господарювання. Об'єднання зусиль ДФСУ, як органу виконавчої влади, та платників податків має стати потужним інструментом для подолання корупційної складової в законодавчому процесі та в забезпеченні ефективних правових засад їх взаємодії. Наслідком зазначених пропозицій має бути підвищення рівня податкової культури, зменшення необхідності в проведенні документальних перевірок суб'єктів

господарської діяльності, підвищення якості фіскальної, сервісної функцій ДФСУ, забезпечення реально обґрунтованого планування податкових надходжень до бюджету, зниження рівня корупції у фіскальних органах, оптимізації інституційної структури ДФСУ.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці конкретних заходів взаємодії фіскальних органів та платників податків в напрямку вдосконалення податкового, митного, валютного законодавства та законодавства з питань адміністрування ЄСВ. Важливою також є розробка в подальшому критеріїв ефективності співробітництва держави та бізнесу із встановлення чітких першопричин виявлених недоліків.

2.4. Шляхи оптимізації закупівельної діяльності підприємств

Сучасні економічні реалії вимагають від господарюючих суб'єктів максимальної ефективності використання власних ресурсів, особливо в сфері закупівель, які складають до 70% в структурі виробничих витрат підприємств. Рішення про купівлю товарів чи послуг на промисловому ринку потребує значних зусиль, а також належного рівня організації на підприємстві, що його приймає. На жаль, неефективне управління системою закупівель часто стає головним чинником втрачання прибутку підприємства.

Провідні аналітики і бізнес-консультанти світу однакові в думці, що подальший стратегічний розвиток бізнесу в найближчі десятиліття буде прямо пов'язаний з оптимізацією системи матеріально-технічного постачання та збуту продукції, що визначає актуальність проведеного дослідження. Одним із шляхів оптимізації в цьому напрямку може бути запровадження інноваційних технологій, а саме відносно нової для вітчизняної практики процедури електронних закупівель.

Теоретичні та практичні аспекти організації закупівельної діяльності висвітлено у наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних економістів: О.М. Азаряна, Г.І. Варданяна, А. Ван Веле, А.М. Гаджинського, М. Дей, Дж. Келлі, Є.В. Крикавського, А.А. Лігоненко, М. Ліндерса, Л.О. Мазаракі, І.В. Неурова,

А.О. Старостіної, Х. Фірона й ін. Дослідженням державних закупівель як засобу регулювання економіки займалися вітчизняні та зарубіжні вчені О. Мельников, В. Міняйло, В. Прядко, Ю. Фалко, Л.Федулова та інші. У середньому обсяги державних закупівель у розвинутих країнах становлять в рамках від 10% до 25% ВВП [1]. Проте, величина цих закупівель не завжди свідчить про їх ефективність, оскільки даний сектор у кожній країні має свої корупційні складові. Від ефективності здійснення публічних закупівель залежить успішність функціонування як окремого суб'єкта господарювання, так й економіки в цілому. У сучасних умовах господарювання найбільш ефективними способами закупівель для підприємств є відкриті електронні процедури, які обирають більшість підприємств, що прагнуть відповідати світовим стандартам. Відповідно, виникає необхідність подальших наукових досліджень в сфері публічних закупівель й актуалізується питання їх оптимізації в електронній системі із метою забезпечення українських підприємств якісними товарами та послугами за найкращими цінами. Прозорість ведення господарської діяльності приваблює інвесторів, створює нові можливості для бізнесу, робочі місця для населення та є двигуном економічного зростання країни в цілому.

Процес закупівлі є початковою й найважливішою ланкою діяльності більшості організацій, одним з найбільш перспективних напрямів якого є електронні закупівлі. Це не просто новітній спосіб закупівлі, що набирає все більшого поширення на ринках закупівель розвинутих країн, оскільки являє собою процес проходження всіх етапів закупівельного циклу та управління у електронному середовищі, включаючи маркетингові дослідження, визначення кола економічних агентів (потенційних постачальників), процедури придбання, розміщення замовлень, здійснення поставок і оплат за них, бюджетування і планування закупівель (формування бюджету закупівель та його реалізація).

Світ поступово переходить на електронні системи закупівель як в державному, так і в приватному секторі. Відмова від паперу дозволяє не тільки спростити і прискорити процес, але і істотно збільшує прозорість і конкурентність закупівель, допомагає побороти величезну корупцію в цій сфері. Для розуміння

змісту поняття «електронні закупівлі» ключовим моментом є саме електронізація процесу закупівлі, а використання електронних засобів передбачається на кожному етапі закупівельного процесу - від визначення вимог, подання пропозицій до здійснення платежів та потенційного управління контрактами у режимі онлайн.

Е-закупівлі, по-перше, дозволяють значно оптимізувати витрати: фінансові, часові, трудові ресурси. І крім того, виявити максимальну кількість ефективних підприємств - постачальників, здатних запропонувати найбільш вигідні умови, що власне і веде до виграшу тендера. Більшість країн, що впровадили електронні системи закупівель, звітують про істотну економію коштів, яка іноді сягає 25%. Підписавши Угоду про Асоціацію з ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання виконати ряд вимог, серед яких: стандартизація системи публічних закупівель відповідно до європейських правил, норм та принципів; наближення законодавства України в сфері держзакупівель до Директив ЄС, обов'язковість переходу на електронні закупівлі починаючи з етапів планування та електронного оприлюднення до етапів електронного існування й електронних розрахунків [167].

Найбільш стрімкою та інформаційно відомою ініціативою на сьогодні в Україні є створена унікальна автономна система електронних торгів «ProZorro». Застосування системи регулюється Законом України «Про державні закупівлі» від 25.12.2015 року [125]. Законодавство про публічні закупівлі зобов'язує державний сектор здійснювати закупівлі, особливо значної вартості, шляхом проведення конкурсних торгів на умовах, що забезпечують оптимальну конкуренцію. Метою створення проекту є викорінення корупції, досягнення максимальної прозорості і конкурентності в здійсненні державних закупівель шляхом впровадження системи електронних закупівель. Світова спільнота оцінила продукт українських ІТ-спеціалістів – систему електронних закупівель ProZorro у 2016 році нагородами World Procurement Awards у Лондоні та Open Government Awards в Парижі. Відповідно до інформації, яку надає суспільству Міністерство економічного розвитку та торгівлі, станом на 8 вересня 2016 року держава заощадила понад 3,64 млрд. грн. бюджетних коштів [5]. У травні 2016 року Україна приєдналася до

Угоди COT про державні закупівлі (GPA –greementon Government Procurement), що відкриває українським компаніям ринки державних закупівель 45 країн-учасниць, серед яких Канада, США, Південна Корея, Сінгапур, Тайвань, Японія та ін. Загальний ринок оцінюється у 1,7 трлн доларів [90].

Перехід до електронних закупівель є кроком у майбутнє, який допоможе розвинути здорову, чесну конкуренцію, створити відкриту та прозору систему торгів та піде на користь всім представникам бізнесу. Система «ProZorro» відрізняється інноваційністю та зручністю в використанні. Відтепер через електронну систему до участі в публічних тендерах мають доступ не лише окремі учасники, а будь-які підприємці. Крім того, учасники мають безперешкодний доступ не лише до інформації про тендери та можливість ознайомлення з тендерною документацією, а й, що головне, подавати on-line запитання, вимоги, скарги замовнику тендера щодо протиріч у тендерній документації, прохання надати пояснення чи внести відповідні зміни до тендерної документації. У вільному доступі є вся історія закупівельного процесу – від планування закупівель до укладення договорів за кожним окремим замовником [91].

Добре зарекомендувала себе система електронних торгів «ProZorro» в якості оптимальної основи для забезпечення державних потреб. Електронні закупівлі стали застосовуватися для організації постачання комерційними структурами [148].

Фактично електронна закупівля - це новітній сучасний спосіб закупівлі, який представляє собою процедуру проведення конкурсної закупівлі товарів, що здійснюється на базі електронного майданчику і застосовується у випадках, коли предметом закупівлі є стандартні товари (роботи, послуги), пропоновані певною кількістю постачальників на ринку, а ціна товару (роботи, послуги) є одним з вирішальних чинників у виборі переможця.

Основні переваги електронних закупівель: скорочення витрат часу на проведення, аналіз і контроль закупівель; економія за рахунок повної прозорості торгово-закупівельної діяльності, мінімізації цінових змов, виключення фінансових махінацій в процесі закупівель; висока конкуренція, можливість

обрати більш якісний товар або послугу за менші гроші; оптимізація трудових витрат за рахунок автоматизації. Проте проведення е- торгів несе певні переваги й для постачальників, а саме: розширення ринків збуту без обмежень в географії; доступ до найбільших закупівель; спрощення всіх етапів торгово-закупівельної діяльності за рахунок автоматизації; оптимізація витрат; оперативність отримання інформації про проведення торгів [175].

Сьогодні в Україні запущено Сайт електронної закупівлі Rialto - ресурс, що надає тендер на закупівлю товарів [27]. В основі Rialto лежать принципи електронної системи державних закупівель ProZorro, яка за 2 роки роботи показала свою беззастережну ефективність в державному секторі роботи. Завдяки використанню ProZorro було зекономлено понад 24 млрд. бюджетних коштів, і понад 103 900 підприємців відкрили для себе новий ринок збуту [148]. До ефективності цієї моделі проявили інтерес учасники великого бізнесу. Проведення комерційних тендерів стало однією з основних причин появи Rialto. Електронні майданчики, які свого часу спільно з державою дали старт ProZorro, об'єднали свої зусилля і створили аналогічний проект, націлений вже виключно на бізнес сферу. Основне завдання даного сайту - надати тендер на закупівлю товарів у відкритій системі комерційних закупівель. Технологія системи Rialto за аналогією з системою ProZorro має дві основні складові - це Центральна база даних і електронні майданчики (рис.2.1).

Майданчики представляють собою робочий інструмент для замовників і постачальників, на них створюються тендери, публікуються заплановані закупівлі, подаються пропозиції на участь в тендері та інше. Електронні торговельні майданчики пропонують клієнтам найкращий сервіс, надають необхідну підтримку та допомогу, відповідають на всі запитання клієнтів.

Принципи комерційної закупівлі на сайті електронної закупівлі Rialto регламентовані - всі гравці беруть участь за єдиними правилами і тарифами;. будь-який постачальник має доступ до всіх тендерах; пропозиції учасників є закритими до електронного аукціону, що забезпечує чесну конкуренцію і прозорий вибір переможця.

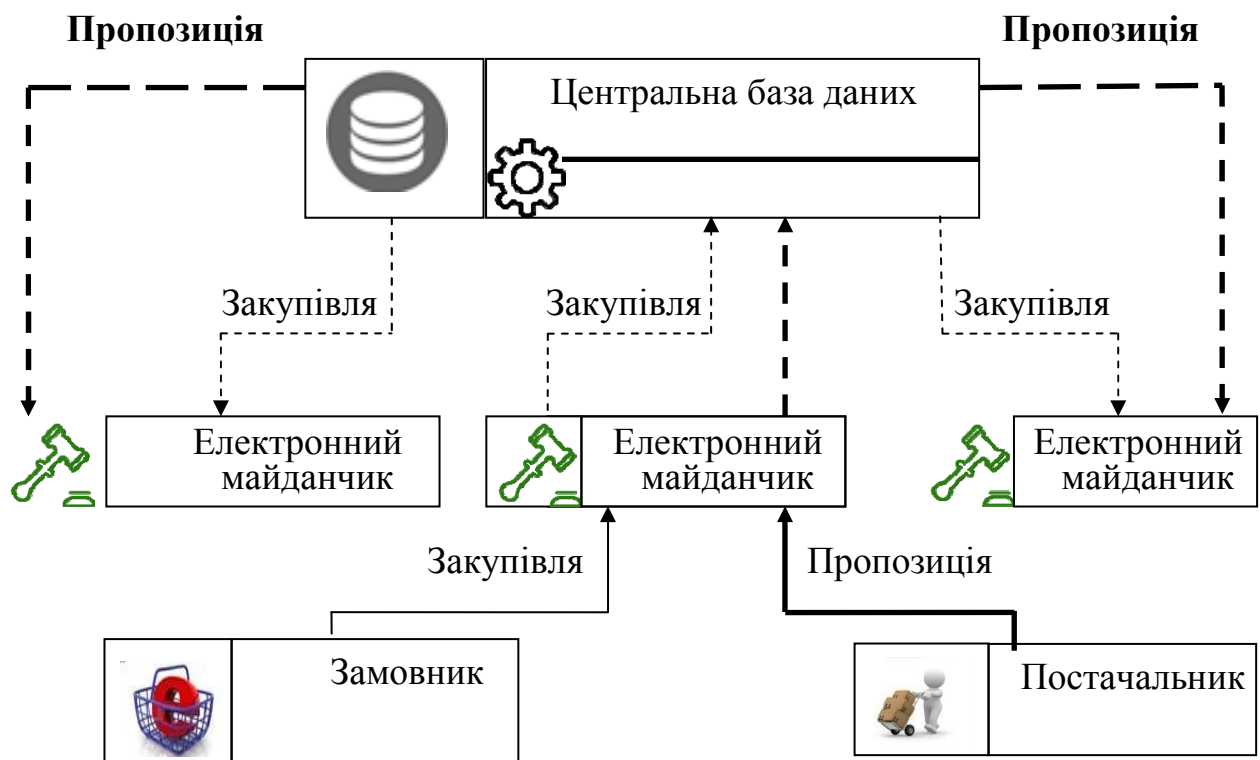

Рис. 2.1 Структура системи електронної закупівлі Rialto

Будь-яка компанія, що має готовність проводити свої закупівлі відкрито, може вільно приєднатися до проекту. Система відкрита для співпраці з новими майданчиками, розроблений API (Application Programming Interface) для технічної інтеграції. Сайт електронної закупівлі публікує результати усіх проведених тендерів, починаючи від переможця аукціону і закінчуючи самим підписанням контракту.

Використання сучасної електронних засобів платформи Rialto надає істотні переваги підприємствам-закупівельникам в порівнянні з традиційними способами проведення закупівель, головні з яких: операційна ефективність (процес закупівлі і вибору постачальника стандартизований і зрозумілий як співробітникам відділу закупівель, так і керівникам); безкоштовне використання (для замовника проведення закупівель є безкоштовним процесом); лояльність постачальників (публікація в інтернет-сервісі всієї інформації, що стосується тендерів, підвищує довіру постачальників і мотивує їх брати участь в тендерах замовників); конкурентні торги (доступ до всіх тендерах можливий з усіх майданчиків Rialto, що забезпечує достатню кількість учасників в кожному тендері); економія

бюджету (зменшення витрат завдяки вибору найбільш економічно вигідного постачальника по кожному тендеру); електронне рішення (зручність і простота інтерфейсів майданчиків, широкі функціональні можливості, доступ з будь-яких пристроїв, безпека і відсутність громіздкої паперової документації); широка підтримка клієнтів (майданчики забезпечують повний сервіс - консультацію на будь-якому етапі тендера, технічну підтримку і навчання, додаткові інструменти і сервіси, що дозволяють ефективно планувати закупівельний процес й контролювати наявність коштів, поставок, запасів.

Запровадження електронних закупівель надає не менш важливіші переваги підприємствам-постачальникам, а саме – прозорий вибір переможця (замовник обирає найбільш економічно вигідну пропозицію електронного аукціону); чесна конкуренція постачальників (тендери на закупівлю товарів виділяються своєю чесністю, оскільки доступ до тендерів всіх замовників можливий з будь-якого майданчика системи); єдині тарифи (вартість участі в тендерах однакова для всіх учасників); великий ринок збуту (отримання нових клієнтів без витрат на маркетинг); електронні торги (зручні і прості інтерфейси майданчиків системи, широкі функціональні можливості, доступ з будь-яких пристроїв, безпека і відсутність паперової документації); підтримка користувачів (майданчики забезпечують повний сервіс - консультацію на будь-якому етапі тендера, технічну підтримку і навчання) [199].

Електронні закупівлі давно стали не тільки зручним та ефективним інструментом для державних підприємств, але й трендом для успішних комерційних підприємств. Україна, як один із основних учасників економічного процесу, робить рішучі кроки у реформуванні системи публічних закупівель (підписання Асоціації з ЄС, прийняття нового Закону "Про публічні закупівлі", впровадження електронної системи ProZorro). Взаємне відкриття ринків державних закупівель у рамках GPA має дати новий поштовх для підвищення прозорості, конкуренції на ринку та отримання найкращих умов ведення бізнесу. Для тих суб'єктів економіки, хто впроваджує електронні закупівлі вже зараз, вони стають головним кроком на шляху до оптимізації бізнес-процесів, і як наслідок -

до успішного і ефективного ведення бізнесу. Але не можливо розглядати процедуру проведення електронного тендеру відокремлено від всього бізнес-процесу, що починається з аналізу потреб підприємства і закінчується використанням закуплених товарів і послуг, тому підприємствам необхідно дотримуватися концепції «розумні закупівлі», яка передбачає поєднання трьох складових: планування, управління та оптимізація. Використання такої методології дозволить оптимально використовувати ресурси та спрямовувати їх у пріоритетні напрями.

РОЗДІЛ 3. РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ У ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІКИ ІННОВАЦІЙНОГО ТИПУ

3.1. Людський розвиток в контексті макроекономічного регулювання держави

В умовах глобалізації та постіндустріальної економіки у ХХІ столітті з'явилась нова модель економічного розвитку, яка базується на знаннях, інтелекті, розвитку творчих здібностей людини. Саме останні є важливими складовими людського капіталу, від рівня розвитку якого значною мірою залежить реалізація нової, інноваційної моделі економічного зростання. Сучасна макроекономічна політика та державне регулювання економіки покликані здійснювати вплив на застосування моделі інноваційного розвитку, підтримку високого рівня конкурентоспроможності товарів і послуг на міжнародних ринках та забезпечення на цій основі підвищення добробуту населення. В зв'язку з цим проблеми людського розвитку теоретично і практично тісно пов'язуються із завданнями, досягненнями соціально-економічного розвитку суспільства та успіхами і невдачами державної макроекономічної політики. Орієнтація України на здійснення євроінтеграції обумовлює необхідність втілення інноваційної моделі економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності українських товарів і послуг, значного підвищення добробуту населення, що в свою чергу потребує реалізації ефективної державної макроекономічної політики.

Проблема людського розвитку прямо пов'язана із концепціями людського та інтелектуального капіталу. Розробка цих концепцій і подальший їх розвиток є наслідком досліджень багатьох закордонних і вітчизняних вчених, серед яких слід назвати Г.Беккера, Дж.Кендрика, В.Антонюка, С.Дятлова, О.А.Грішнову, А.Колота та ін. Розробці проблем реалізації інноваційної моделі економічного розвитку, в якій людський капітал має особливий вплив, присвятили свої пошуки такі науковці як М.Кастельс, Дж. Гелбрейт, Й.Шумпетер, А.Гальчинський, Б.Корнейчук, С.Вовканич та багато інших.

В економічній літературі розкрита сутність людського капіталу як сформованого або розвиненого у результаті інвестицій і накопиченого людьми певного запасу здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивації. Людський капітал використовується в процесі праці та завдяки цьому впливає на його власника, а також національного доходу. Показана концепція людського розвитку, в якій високорозвинена людина визначається за мету розвитку суспільства, а підвищення добробуту людини та людського потенціалу виступають його найважливішим завданням [88, с.488-489].

Не зважаючи на значні досягнення у розробці даних наукових проблем, актуальність їх подальшого дослідження тільки зростає. Особливо це стосується аналізу формування умов і чинників, що сприяють людському розвитку, серед яких соціальна орієнтація держави, вплив макроекономічної політики на ці процеси набувають найбільшого значення.

Як свідчить світовий досвід, здійснення державою регулювання економіки засобами макроекономічної політики залежить від обраної моделі державного регулювання з певними її ознаками.

В економічній літературі представлена розгорнута класифікація моделей державного регулювання національної економіки. Так, за характером поєднання елементів різних концепцій, які є основою державного регулювання економіки, виділяють наступні його моделі [88, с.360-364].

Західноєвропейська модель, яка функціонує в країнах Західної Європи (Німеччина, Австрія, Франція), має чітко виділені основні ознаки: гнучке поєднання механізмів державного і ринкового регулювання; макрорегулювання засноване на податково- бюджетному та кредитно-грошовому регулюванні. Значна роль приділяється соціальному захисту населення за рахунок не тільки держави, а й підприємців; висока частка ВВП (близько 50%) перерозподіляється через систему державних фінансів; індустріальна політика спрямована на структурну перебудову; здійснюється перехід від внутрішньодержавного до міждержавного регулювання західноєвропейського ринку.

Американська модель, що функціонує у США, характеризується взаємодоповненням ринкового та державного регулювання; держава контролює здійснення економічної діяльності, широко використовує систему державних замовлень та підтримку високих соціальних стандартів життя; відокремлення соціального захисту від вільного ринку, має місце певне обмеження соціального захисту – лише осіб, які не мають інших доходів, окрім соціальних виплат; використання фіскальної політики зосереджене на дотриманні меж державного оподаткування та витрат; засоби кредитно-грошової політики спрямовані на регулювання банківських резервів і облікових ставок.

Японська модель, яка має місце в Японії та характеризується поєднанням спрямовуючої ролі держави з функціонуванням ринкового механізму. Основою ринкового господарства є державно-корпоративні структури; значна увага приділяється питанням соціального захисту населення, особливо з боку корпорацій; домінування психології колективізму, досягнення консенсусу між різними суб'єктами у вирішенні соціальних питань; визначення проблеми підвищення рівня життя населення як національних пріоритетів. Здійснюється державне управління науково-технічним прогресом.

Скандинавська модель, яка функціонує в Данії, Фінляндії, Норвегії, Швеції, характеризується поєднанням приватної власності і ринкової конкуренції з урядовими програмами, спрямованими на компенсацію витрат, пов'язаних з нестабільністю ринкової економіки; високий ступінь соціального захисту населення.

Моделі державного регулювання ринкового господарства в нових індустріальних країнах, що функціонують в Аргентині, Мексиці, Бразилії, Чілі, а також в Південній Кореї, Гонконзі, Таїланді, Філіпінах тощо, характеризуються формуванням ринкового механізму на основі правового державного регулювання, яке спирається на історичні, культурні та національні традиції, та має місце обмеження сфери діяльності державного сектору.

Моделі державного регулювання трансформаційної економіки східноєвропейських країн, що діють у Польщі, Угорщині, Чехії, Словаччині,

Литві, Латвії, Естонії, а також В Російській Федерації, Україні, Білорусії та ін., характеризуються формуванням ринкових моделей на основі досвіду держав з розвинутою системою підприємництва з адаптацією до наявних умов; спрямування бюджетно-податкової і грошово-кредитної політики на посилення важелів непрямого і опосередкованого впливів на економіку; з метою побудови соціально орієнтованої ринкової економіки має місце поєднання лібералізму та соціальної орієнтації державної макроекономічної політики, хоча за останні два десятиріччя її результати та ефективність в країнах з цією моделлю різні.

Рівень соціально-економічного розвитку та цивілізаційного прогресу різних країн постійно досліджується на рівні світової спільноти і щорічно представляється ПРООН у вигляді звіту про людський розвиток, в якому визначається індекс людського розвитку для країн – членів ООН та рейтинг кожної країни за цим показником: відслідковуються тенденції змін цього індексу для окремих країн, 4-х груп, на які розподіляються всі країни світу за цим індексом: країни з дуже високим рівнем людського розвитку, країни з високим рівнем людського розвитку, країни з середнім рівнем людського розвитку, країни з низьким рівнем людського розвитку, простежується динаміка світового індексу людського розвитку тощо.

Для кожної держави цей індекс є важливим індикатором досягнень або невдач в соціально-економічному розвитку та державному регулюванні національної економіки. Так, в доповіді комісії ПРООН про людський розвиток за 2015 рік Україна знаходиться у другій групі країн з високим рівнем ІЛР, хоча посідає в ній за рейтингом серед 187 країн світу 81 місце, [3, с. 208-211], таблиця 3.1.

Як свідчать дані таблиці, тенденція зміни рейтингу невтішна. В 2010 р. Україна займала 69 місце серед 169 країн, у 2012 р. – 78 місце серед 187 країн, тоді як в 1990 р. вона займала 45 місце серед 174 країн.

Таблиця 3.1

**Індекс людського розвитку, його компоненти та рейтинг країни за ІЛР
у 2015 році**

Рейтинг країни із 187 країн світу	ІЛР	Очікувана тривалість життя (років)	Середня тривалість навчання (років)	Очікувана тривалість навчання (років)	Валовий національний дохід (ВНД) на душу населення (дол. США, 2011 р. за ПКС)
Країни з дуже високим ІЛР (47 країн)	0,896	80,5	11,8	16,4	41584
1 Норвегія	0,944	81,6	12,5	17,5	64992
2 Австралія	0,935	82,4	13,0	20,2	42251
8 США	0,915	79,1	12,9	15,5	52947
20 Японія	0,891	83,5	11,5	15,3	35927
Країни з високим ІЛР (47 країн)	0,744	75,1	8,2	13,6	13951
50 Білорусь	0,798	71,3	12,4	15,7	15575
50 Російська Федерація	0,798	70,1	12,0	14,7	22352
81 Україна	0,747	71,0	11,3	15,1	8178
Країни з середнім ІЛР (47 країн)	0,630	58,6	6,2	11,8	6353
90 Китай	0,727	75,8	7,5	13,1	12547
109 Туркменістан	0,688	65,6	10,8	9,9	13066
130 Індія	0,509	68,0	5,4	11,7	5497
Країни з низьким ІЛР (46 країн)	0,505	50,5	4,5	9,0	3085
135 Конго	0,591	62,3	5,9	11,1	6012
149 Ангола	0,532	52,3	4,7	11,4	6822
Світовий ІЛР (187країн)	0,711	71,5	7,9	12,2	14301

Джерело складено за: *Human Development Report 2015: Work for Human Development* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/2015-report/download>.

Отже, ІЛР, який визначається на підставі агрегування показників очікуваної тривалості життя, освітнього показника та показника ВВП на душу населення за паритетами національних валют, відбиває складну картину соціально-економічних умов людського розвитку, які склалися в Україні, та відповідно низький рівень ефективності державного регулювання цих процесів.

Не зважаючи на різноманітність світових моделей макроекономічного регулювання національної економіки з боку держави, соціальна політика на

сучасному етапі перетворюється на пріоритетну складову економічної політики. Це обумовлене глибинними змінами в економіці, інноваційним розвитком, досягненням можливостей економіки безпосередньо орієнтуватись на людину і її потреби та значним посиленням впливу людського чинника на соціально-економічний прогрес суспільства. В зв'язку з такими трансформаціями актуальним залишається і сьогодні вислів Т.Джефферсона: «Турбота про людське життя та щастя, а не про їх руйнування – це перше і єдине законне завдання хорошого уряду» [88, с.11].

Стратегія сталого розвитку «Україна 2020» передбачає впровадження європейських стандартів життя та вихід країни на передові позиції у світі [158]. Важливо тільки щоб державне регулювання було дієвим, дійсно спрямованим на реалізацію стратегічних цілей та забезпечення людського розвитку.

3.2. Основні детермінанти розвитку людського капіталу в інноваційній економіці

Актуальність дослідження проблем формування взаємозв'язку економіки інноваційного типу з якістю людського капіталу обумовлена зростанням обсягів інвестицій у нанотехнології, людський капітал, що виступає економічним підґрунтям конкурентоспроможності країни. Така залежність пов'язана з необхідністю становлення «економіки знань», яка передбачає розвиток інформаційних технологій, дозволяють трансформувати знання в інформацію, ефективно впроваджувати технологічні нововведення для забезпечення підвищення якості людського капіталу.

Необхідність пошуку напрямків забезпечення конкурентоспроможності країни за рахунок втілення інформаційних технологій, зростання вагомості знань, умінь і творчих здібностей працівників обумовлюють появу концепцій людського капіталу. Фундаторами її є провідні науковці розвинутих країн – Т. Шульц, Г. Беккер, Г. Боуен, Л. Туроу, Я. Гінбергер та ін. Дослідниками у вітчизняній економічній науці аналізу складових людського капіталу та дії освітньо-професійних чинників його розвитку є такі вчені, як І.К. Бондар, О.А. Грішнова,

А.М. Колот, І.С. Кравченко, Е.М. Лібанова, Л.С. Лісогор, В.М. Петюх, І.Л. Петрова, Є.В. Савельєв та ін.

Під людським капіталом розуміють сукупність знань, практичних навичок, творчих здібностей, що сприяють результатам діяльності людини. Його розвиток формується особливостями людини, удосконаленням її якісних рис за рахунок загальної та професійної освіти, інформаційного забезпечення, охорони здоров'я [200].

В Україні створена власна методика визначення рівня людського розвитку, яка передбачає оцінку дев'яти основних аспектів: демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут, умови проживання населення, рівень освіти, стан та охорона здоров'я, соціальне середовище, екологічна ситуація, фінансування людського розвитку [132].

Потенціал людського капіталу країни визначається перш за все загальною чисельністю населення та його динамікою. На початок 2007 р. кількість населення України становила – 46,646 млн. осіб, а на початок 2016 р. – 42,541 млн. осіб, тобто за останні десять років воно скоротилося на – 4, 105 млн. осіб. Високим в Україні є рівень смертності за період з 2007 р. по 2016 р. – з 372,7 до 762,9 тис. осіб [136]. Незадовільне здоров'я населення, висока частка інвалідів, загрозлива економічна ситуація та низький рівень матеріального добробуту, медичного обслуговування спричинили різкому зростанню кількості пенсіонерів за інвалідністю. Якщо на початок 2007 р. цей показник дорівнював – 152,8 тис. осіб, то на початок 2016 р. – 743,4 тис. осіб, тобто він зріс більше як на 68,2%. Унаслідок цього збільшилась кількість пенсіонерів на 1000 населення з 324 осіб на початок 2007 р. до 876 на початок 2017 р. Частка бюджетних витрат на охорону здоров'я становить у 2016 р. – 21,5% (2007 р. – 9,4%) [142].

Напруженою є ситуація на ринку праці, що характеризується відповідним рівнем безробіття. Зайнятість населення в Україні пов'язана з такими проблемами: високий рівень тіньової зайнятості (кількість застрахованих працівників зменшується 2014-2016 рр. з 5,4% до 4,6%); високий рівень економічно неактивного населення працездатного віку – 5 млн. у 2016 р.; низький

рівень зайнятих у співвідношенні до всього населення – 41,3% при середньоосвітніх показниках 53,2%; відставання якості робочої сили від потреб економіки (тільки 6,7% облікової кількості штатних працівників (1,3 млн. осіб) охоплюється системою професійної підготовки та перепідготовки; дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили за всіма групами професій, особливо нестача кадрів на високотехнологічних промислових виробництвах (у середньому по Україні наприкінці 2016 року на 1 вакансію претендувало – 6 осіб); суттєвий рівень безробіття серед молоді (у 2016 році безробіття у віковій категорії становив майже – 3,1%) тощо [142].

Важливим детермінантом формування людського капіталу є середньодушові доходи населення, джерелом яких є валовий внутрішній продукт (ВВП). У I кварталі 2017 року доходи населення становлять – 1519,6 млрд. грн., що на 14,2% більше ніж у 2016 р. ВВП трансформується у доходи населення через виплату заробітної плати та соціальних трансфертів. Усі інші канали надходження доходів є менш значущими, нащо вказує структура грошових доходів домогосподарств у 2016 році: оплата праці – 1,7%; доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості – 2,1%; доходи від продажу сільгосппродукції – 0,8%; пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою – 1,2%; грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи – 1,4% [142].

Наявні доходи населення поділяються на споживчі витрати та заощадження, які впливають на формування людського капіталу. Витрати забезпечують споживання необхідних товарів та послуг, формування відповідних житлово-побутових умов життєдіяльності людей, отриманню якісної освіти, використання медичних послуг та культурних цінностей. Заощадження є джерелом нагромадження коштів для підвищення власної освіти, здобуття освіти дітей, культурного розвитку, поліпшення житлово-побутових умов підтримки здоров'я.

Вартісна оцінка нагромадження людського капіталу в частині освіти – знань, навичок, досвіду – може бути виражена у вигляді витрат на освіту. Ці витрати в більшості країн постійно зростають. В Україні державні видатки на розвиток освіти зросли на 0,78% (в 2007 році на освіту виділено 21-24% видатків

зведеного державного бюджету, а в 2016 р. – 23,4% видатків зведеного державного бюджету) [142].

Ситуація у сфері освіти та професійного навчання потребує впровадження політики навчання через все життя. Сьогодні Україна за середнім рівнем освіти працівників (за кількістю років навчання) значно відстає від США, Японії. В розрахунку на одного працюючого рівень освіти становить 10 років, тоді як в Японії – 14, в США – 15 років навчання. Стан освіти в Україні, з точки зору витрат на неї в абсолютних цифрах і на одну особу з 2007 по 2016 рр., характеризується скороченням у 1,6 рази [132]. У розрахунку на душу населення вони зменшились на 43,6% або в доларах США за ПКС (паритетом купівельної спроможності) у цінах 2007 р. – відповідно з 207,4 до 63,0 доларів США [60].

Дослідження в сфері освіти свідчать, що до кінця другого десятиліття виробничого стажу темпи фізичного та морального спрацювання запасу знань і кваліфікації починають прискорюватися. Це, в свою чергу, означає початок реального знецінення людського капіталу, подібного до знецінення фізичного. Закінчення трудової діяльності працівника не означає повну амортизацію нагромадженого ним запасу знань і навичок. Амортизація матеріально-речових засобів виробництва будується таким чином, щоб до кінця строку їх служби повністю списати вартість. Прискорене відтворення фізичного капіталу вимагає постійного «виробництва» та оволодіння новими знаннями, що потребує постійне оновлення людського капіталу. В умовах трансформаційної економіки прискорене відтворення фізичного капіталу не може бути фактором, який сприяв би якісному оновленню людського капіталу. Фізичний капітал обумовлює повної заміни, оскільки він не дозволяє продукувати нові знання та здібності. Знання можна уявити як «неживий людський капітал». Для трансформування його в «живий людський капітал» необхідні певні затрати для перетворення цих уявлень у практичні трудові навички. В індустріальному суспільстві ключовими факторами виробництва є праці і капітал, а у постіндустріальному суспільстві – знання та людський капітал. Стратегія розвитку підприємств з урахуванням концепції людського капіталу вимагає зміщення акценту вирішення проблем з

використанням неявних людських ресурсів підприємств на створення якісно нових людських ресурсів у виробництві, які мають постійно оновлюватися. Постійні інноваційні зміни вимагають випереджаючий ефект професійного навчання працівників на виробництві [136].

Характеристика детермінант формування людського капіталу буде більш завершеною, якщо проаналізувати професійно-кваліфікаційну структуру робочої сили. Посилення ролі людини у виробництві викликає необхідність визначення нових підходів до процесів формування кількісного і якісного стану робочої сили. Один з підходів до формування робочої сили є орієнтація на інтелектуалізацію праці, підготовку висококваліфікованої робочої сили на безперервність процесу отримання нових знань, які повинні інтегруватися в систему виробництва [136].

Людський капітал повинен стати основним ресурсом зростання конкурентоспроможності України. Сьогодні зменшились витрати на науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи, визначається різкий спад кількості поданих патентних заявок, уповільнений ріст загального числа заявок на промислові зразки. Число заявок на промислові зразки зменшились на 1,8%. Зростання загальносвітового числа заявок на промислові зразки відбувається головним чином за рахунок Китаю, де кількість таких заявок виросла на 11,3% [41]. Мотивація творчих працівників до інновацій пов'язана з державною науковою й інноваційною політикою. Головний фінансовий інструмент НТП – визначення розміру та напряму використання коштів з державного бюджету, які визначають розвиток науки, освіти, розробку та впровадження інновацій. У 2016 році фінансування інноваційної діяльності промисловості становило 1,2 млн. грн., що дорівнює 11% від ВВП [136]. В розвинутих країнах держава бере на себе від 20 до 50% національних наукових витрат. Частка коштів, за які фінансують дослідницькі витрати державних витрат за останні 20 років стабільна, становить 6-7% у США, 4-5% у Франції, Німеччині, Великобританії, Італії, 3-5% – у Японії [41].

Майже п'ята частина науковців України працює на закордонні замовлення, 40% загального обсягу нових технологій, необхідних для модернізації вітчизняної

промисловості, було придбано за межами України. Таким чином, вітчизняні підприємства підтримують не власну науку, а фактично фінансують закордонних дослідників. Інтелектуальний потенціал країни й до тепер залишається досить потужним. За інтелектом нації Україна посідає 63 місце з 133 країн, (в той час як Фінляндія – 1-е, Канада – 2-е, Данія – 3-є, Австралія 4-е та Швейцарія – 5-е), незважаючи на те, що за останні роки її науково-технологічний потенціал скоротився у 3,5-4 рази. Однак використовується інтелект нації неефективно [60].

Активізація ролі інноваційних складових економічного розвитку країни, нерозривно пов'язані із розвитком інформаційних технологій, необхідністю підготовки висококваліфікованих спеціалістів, збільшенням витрат на освіту. Підвищення рівня вимог до якості робочої сили під час розвитку сучасних технологій потребує постійного вдосконалення її знань, умінь, компетенцій, професійної мобільності та конкурентної спроможності. Виникає необхідність систематичної перепідготовки працівників, підвищення їх кваліфікації в рамках кожного рівня професійної освіти.

Доцільно враховувати системний вплив різноманітних детермінант людського капіталу. До їх складових відносять особистісні та ділові характеристики (здоров'я, здібності, мотивація, мобільність), освіту та професійну підготовку (загальні та спеціальні знання, досвід та стаж роботи), культуру (професійну та загальну); інституційну інфраструктуру (інфраструктуру збереження здоров'я, забезпечення освіти та здійснення наукової діяльності, забезпечення зайнятості та соціального забезпечення). З цього приводу доцільно продовжувати дослідження процесів формування та розвитку людського капіталу в напрямках охорони здоров'я та досягнення високого рівня медичного обслуговування, механізму підвищення освітньо-професійного рівня, поширення наукової діяльності та практичне втілення її результатів, формування продуктивної зайнятості, досягнення гарантійного соціального захисту населення з боку держави.

3.3. Вища освіта як чинник розвитку людського капіталу в національній економіці України

У сучасному світі більшість країн визнали роль вищої освіти як базового компоненту економіки знань та одного із факторів економічного розвитку держави. Більш того, сама освітня галузь стає однією з провідних продуктивних галузей в економіці розвинених держав та сприяє їх конкурентоспроможності на світових ринках. Це підтверджують численні дослідження, присвячені аналізу джерел економічного зростання країни та визначенню чинників підвищення людського капіталу. Проте статистичні дані щодо освітнього потенціалу України та показників її соціально-економічного розвитку є доволі неоднорідними. Так, за 2016 рік Україна суттєво (на 5 пунктів) підвищила свої позиції за рівнем розвитку людського капіталу, опинившись на 26 місці серед 130 країн, проте зростання національної економіки не відбулося (реальний ВВП та ВВП на душу населення у доларах США продовжували скорочуватися). Також за загальним індексом конкурентоспроможності країн Україна у 2016 році посіла 85 місце із 138 країн, утім дані стану вищої освіти, як складової цього індексу, мають значно кращі показники за інші (33 місце). Однак і тут спостерігаються суттєві відмінності між кількісними та якісними ознаками: за охопленням вищою освітою – 11 місце, за якістю системи освіти – 56 місце, а за якістю менеджменту освіти – 93 місце [202]. Отже, маючи вагомий ресурсний потенціал у галузі вищої освіти, Україна неефективно його використовує для економічного та суспільного розвитку. Тому актуальним на сьогодні є дослідження сучасного ринку послуг вищої освіти, його взаємодії з ринком праці, експорту освітніх послуг вищої школи та визначення економічних аспектів ефективного розвитку вищої освіти.

Питання впливу вищої освіти на економічний розвиток країни досліджували чимало науковців, зокрема В.Гейць, А.Гальчинський, Е.Дюркгейм, О.Зикова, У.Іскаков, І.Каленюк, Т.Лебеда, Е.Тофлер, А.Чухно та інших. Стан національної системи вищої освіти та окремих її елементів аналізувався у працях Т.Богоглиба, І.Жиляєва, В.Ковтунцяк; І.Н.Моїар, Л.Плахотнікової, М.Репко, Ю.Рудої, М.Сьомкіна й ін., а також у законодавчих та статистичних виданнях. Проте

динамічність національної економіки обумовлює необхідність продовження досліджень ролі вищої школи у загальному розвитку країни.

У світовій практиці особлива увага приділяється проблемі впливу вищої освіти на економічне зростання, тому що від 70 до 90% ВВП визначається науково-технічним прогресом та інноваційною економікою. Економіка може розвиватися виключно в умовах підвищення рівня освіченості залучених до неї працівників, які здійснюють істотний внесок до суспільного виробництва. Так, за оцінками експертів, в країнах з найбільш розвиненою економікою в середньому 60% приросту національного доходу визначається приростом знань і освіченістю суспільства [56].

В Україні здебільшого населення отримує вищу освіту у державних вищих навчальних закладах (ЗВО) – 1,45 млн. студентів навчається у 338 установах. При цьому загальна кількість ЗВО різних форм власності й рівнів акредитації становить 657 одиниць, 130 з яких – приватні. Проте спостерігається певна диспропорція між кількістю приватних ЗВО (19,8% від загальної чисельності) та кількістю студентів, що в них навчається, (8,3%) [105, с.10]. Це свідчить про нереалізований на повну потужність потенціал приватних ЗВО, і як наслідок, недоотримання доходів бюджету держави.

Місце ЗВО в економічному розвитку країни можна визначити за декількома аспектами. По-перше, ЗВО є економічним суб'єктом, який сам може заробляти кошти та розпоряджатися ними. По-друге, розвиток ЗВО підвищує зайнятість населення, працевлаштовуючи не тільки співробітників, але й залучаючи студентів до розробки та впровадження спільно із науковцями стартапів. По-третє, ЗВО є базою для розвитку інновацій та наукових розробок, які є необхідними елементами економічного зростання. Ще одним недооціненим аспектом ролі ЗВО є внесок освітньої установи у розвиток власного регіону або міста. Враховуючи особливості місцевості та її ресурсний потенціал, ЗВО розробляють відповідні програми підготовки фахівців, спрямовують наукові дослідження на їх розвиток.

В Україні видатки на вищу освіту є досить високими порівняно з іншими країнами. На 01.11.2016 р. вони становили 30595,9 млн. грн. або 1,9% ВВП [105, с.4], що свідчить про збільшення фінансування порівняно з двома попередніми роками. Світовий досвід показує, що у розвинених країнах рівень державних витрат на вищу освіту становить лише 1% ВВП [133]. На жаль, порівняно високі витрати держави на вищу освіту в Україні сприяють лише збільшенню кількості осіб, що мають вищу освіту, однак не приводять ні до підвищення показників продуктивності праці, ні до задоволеності роботодавців якістю робочої сили.

Таку ситуацію можна пояснити певними диспропорціями, що виникли внаслідок повільної реакції уряду на демографічні зміни у країні. Так, кількість дітей у віці 15-19 років скоротилася протягом 2000-2015 років на 41%, а кількість студентів – на 8%. У 2016 році 82,3% молоді навчалося у ЗВО, що на 65% більше, ніж у 2000 році. Збільшення в країні осіб із вищою освітою призвело до того, що 30% українців відчують, що мають вищий рівень освіти, ніж потрібно для виконання робіт [133].

Ще одна диспропорція – протягом 2010-2015 років загальна кількість студентів скоротилася на 33%, а кількість тих, що навчаються коштом держбюджету, – лише на 19%. У 2016 році більше половини зарахованих абітурієнтів (51% від загального обсягу) навчалися за кошти держави порівняно з 38% у 2010 році [133]. Отже, уряду та певним відомствам України необхідно провести чіткі розрахунки щодо напрямів та обсягів підготовки затребуваних економікою країни фахівців.

Аналіз фінансування вищої освіти в Україні показав, що фінансування здійснюється на 46,2% з державного бюджету, на 4,6% – з місцевого бюджету, фізичні особи фінансують систему вищої освіти на рівні 48,6%. Треба відзначити, що в останні роки спостерігається динаміка збільшення фінансування за рахунок державного бюджету та зменшення фінансування вищої освіти домогосподарствами [105, с.11]. Загалом, така структура фінансування вищої освіти відповідає загальноєвропейським тенденціям, але треба враховувати рівень інфляції, індекс споживчих цін, абсолютний і відносний показники обсягів

фінансування. Ці показники показують, що відносний рівень фінансування ЗВО за останні три роки скоротився в три рази і призвів до того, що фінансується лише заробітна плата (60% державних видатків на вищу освіту), стипендії (32%) і частково комунальні послуги. Кошти для розвитку ЗВО, на капітальні витрати взагалі не виділяються. Витрати домогосподарств на вищу освіту також значно зменшилися (на 12% за останні 5 років). Роботодавці, бізнес практично не фінансують розвиток вищої освіти в Україні (0,6%) [12, с.76].

У бюджеті на 2017 рік розмір стипендій було підвищено, загалом на них закладено 5 млрд грн, що на 1,5 млрд грн більше, ніж у 2015 році. 4 млрд грн виділяються МОН на академічні стипендії, а 1 млрд грн — на соціальні стипендії, які знаходяться у віданні Міністерства соціальної політики. Загалом, витрати державного бюджету на фінансування стипендій в Україні є досить високими, у європейських країнах вони становлять близько 17% [133].

За рівнем заробітних плат науково-педагогічним працівникам у 2015 році Україна посіла 142 місце в світі, далеко після Зімбабве та Гани. Існуючі в Міністерстві освіти і науки підходи до оплати праці науково-педагогічних працівників є згубними для вищої освіти. Низький рівень заробітної плати науковців призвів до того, що в період 2014-2016 років 311 докторів і кандидатів виїхали за межі України [12, с.73]. Також незадовільна заробітна плата професорсько-викладацького штату сприяє корупції у системі вищої освіти, зниженню професіоналізму викладачів та погіршенню якості викладання.

Ефективне функціонування системи вищої освіти виступає стратегічним завданням держави, від вирішення якого залежать і соціальна стабільність, і економічне зростання, і, як наслідок, підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Сьогодні в Україні спостерігається певний розрив між потребами галузей економіки та структурою спеціальностей вищої освіти і рівнем підготовки фахівців. Так, на 1 січня 2017 року в Україні налічувалося 4,9 тис. безробітних, які упродовж року з дня закінчення ЗВО зареєструвалися в службі зайнятості, з них 46,3% мали освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста, 26,6% – спеціаліста, 20,5% – бакалавра та 6,6% – магістра. При цьому

найбільше безробітних спостерігається серед випускників за напрямом підготовки «Соціальні науки, бізнес і право» (35,2%), «Інженерія» (12,7%) та «Гуманітарні науки та мистецтво» (12,2%) [42].

На сьогодні найбільш затребуваними залишаються програмісти, менеджери з продажів та архітектори. Проте, у 2016 році найбільше бюджетних місць було надано спеціальностям «середня освіта» (13307 місць), «медсестринство» (8803 місць), «електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» (7407 місць), а на «комп'ютерні науки та інформаційні технології» зараховано лише 4985 бюджетників [166]. Отже, для ефективного розвитку економіки необхідно уникати диспропорцій між попитом на робочу силу та її пропозицією, узгоджувати взаємозв'язки між ЗВО та ринком праці.

Вища освіта завжди поєднувалась із науковими дослідженнями, бо вони є одним із основних чинників економічного розвитку країни. Світові рейтинги університетів значною мірою визначаються обсягами і результатами наукових досліджень. Україна має значні проблеми із проведенням ефективної наукової, науково-технічної та інноваційної політики. Стан наукової сфери за останні роки різко погіршився: скорочено обсяг замовлень на наукову та науково-технічну продукцію, скоротилася кадрова й матеріальна база проведення досліджень і розробок, різко зменшилася результативність самої науки. Дослідники у значній мірі пов'язують це зі зміною фінансової підтримки науки. У 2013 році питома вага загального обсягу витрат у ВВП становила 0,77 %, у т. ч. за рахунок коштів державного бюджету - 0,33 %. Сектор вищої освіти у 2013 році отримав 688057,6 тис. грн. фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт (6,1 % всіх витрат на науку), 63,7% з яких надійшла з держбюджету. Кількість ЗВО, які виконували наукові та науково-технічні роботи у 2013 р. складала 180 установ, що на 4,5% більше порівняно з 2010 р. [157]. Підготовку аспірантів на 1 січня 2017 р. здійснював 231 ЗВО, а докторантів – 176 ЗВО. У закладах вищої освіти у 2016 р. навчалися 25963 аспіранти, що на 3,5% менше, ніж у 2013 р. [105, с.6, с.18]. Цей спад пояснюється не зменшенням зацікавленості молоді у

подальшому науковому зростанні, а здебільшого демографічним фактором та політичними подіями, що відбулися у нашій країні за останні три роки.

Збільшити доходи ЗВО і принести додаткові кошти до скарбниці країни може експорт освітніх послуг вищої школи. На сьогодні в Україні навчається понад 52 тисячі іноземних студентів із 147 країн світу. Експорт українських послуг вищої освіти здійснюється переважно до Азербайджану (16,9% у структурі іноземних студентів), Туркменістану (12%), Індії (11,3%), Нігерії (5,8%), Марокко (5,5%) та Грузії (5%). Найбільшим іноземним попитом користуються ЗВО Харківської та Одеської областей і м. Києва [105, с.113-117]. Іноземних студентів в українській вищій освіті приваблюють невисокі вимоги до рівня знань при вступі до ЗВО, відносно низька вартість навчання та проживання порівняно із США та європейськими країнами, фундаментальність окремих напрямків освіти (фізико-математична, хімічна школи), наявність навчальних програм англійською або російською мовами, визнання дипломів про вищу освіту, виданих українськими ЗВО. Проте, на жаль, рівень престижності вітчизняних закладів вищої освіти все ще залишається невисоким і тому необхідно вживати заходи щодо його підвищення.

Вітчизняна система вищої освіти на сьогодні має досить високі, відносно інших країн світу, показники за кількістю ЗВО, охопленням населення вищою освітою, відсотком державних видатків на вищу школу. Проте за якістю підготовки фахівців, їх подальшим працевлаштуванням, ступенем розвитку науки та інноваційною діяльністю, інтегрованістю у світовий науково-освітній простір українська вища освіта має достатньо недоліків та дисбалансів, які стримують її ефективний розвиток.

Отже, для того, щоб вища освіта дійсно сприяла економічному зростанню української економіки доречно провести ряд заходів, спрямованих, по-перше, на підвищення якості освіти – реформувати зміст освіти відповідно сучасним науковим досягненням і новітнім технологіям; упровадити дуальну систему вищої освіти, що матиме цикли теоретичного і практичного навчання та наблизить якість підготовки фахівців до вимог ринку праці; розробити спільні проекти

бізнесу і ЗВО щодо наукових новацій; створити сучасну матеріально-технічну базу; розробити ефективний механізм фінансового забезпечення вищої освіти; удосконалити нормативи державного замовлення та ін. По-друге, стратегічним напрямом розвитку вищої освіти має стати її інформатизація – доступність дистанційної освіти; запровадження змішаного навчання, в рамках якого відбувається фьюжін освіти: студент здобуває знання і самостійно (в режимі онлайн), і віч-на-віч, з викладачем; опанування онлайн-простором для просування освітніх послуг вищої школи, розміщення досліджень українських науковців і викладачів у міжнародних наукометричних базах та ін. Третім напрямом підвищення ефективності української вищої школи має стати інтернаціоналізація освіти – розробка програм розвитку експорту освітніх послуг, академічної мобільності студентів, ефективної участі українських ЗВО у проведенні транскордонних досліджень та ін. Означені шляхи модернізації системи вищої освіти розкриті неповно та потребують більш детального вивчення у подальших дослідженнях.

3.4. Особливості інноваційного потенціалу закладів вищої освіти України

Сучасна економіка України орієнтується на інноваційний розвиток, який неможливий без сектору вищої освіти, оскільки інновації в цій галузі є каталізатором процесу відтворення людського капіталу.

Упродовж 2015р. наукові та науково-технічні роботи в Україні виконувало 978 організацій, 15,4% з яких відносилися до вищої освіти, при цьому тільки 13,3% докторів і кандидатів наук, які виробляли дослідження, працювали у ЗВО. [99] Як бачимо, вклад освітніх закладів вищої школи є незначним у інноваційний розвиток країни, інноваційний потенціал цих установ використовується не повністю і тому потребує ретельного аналізу основних його складових щодо українських реалій.

Питання визначення сутності, формування, розвитку та оцінки інноваційного потенціалу розглядаються в працях Н. Бондарчук, А. Дзюбіної, С.

Ганзюк, І. Єгорова та В. Касьяненко. Окремі аспекти розвитку інноваційного потенціалу вищих навчальних закладів є предметом наукового інтересу М.Владики, Б. Гречаник, Д. Каплан, Н. Попової, В. Сафонової, Д. Шевченко та ін. Проте теоретико-методологічні й концептуальні засади розвитку інноваційного потенціалу ЗВО і механізми його реалізації розкриті недостатньо та потребують більш ретельного дослідження і конкретизації щодо сучасного стану економіки.

У сучасних умовах посилення суперництва між навчальними закладами вищої школи за фінансування та потенційних студентів більшого значення набуває аналіз інноваційного потенціалу ЗВО як невід'ємної складової конкурентоздатності сучасних освітніх установ. Існують різні підходи до визначення поняття «інноваційний потенціал». Одні дослідники визначають основною його характеристикою сукупність ресурсів, необхідних для інноваційної діяльності, інші – можливість або результативність їх використання. Під інноваційним потенціалом ЗВО ми розуміємо спроможність до інноваційного розвитку установи з використанням усіх необхідних і наявних для цього ресурсів.

До інноваційних ресурсів можуть відноситися інтелектуальні, матеріальні, фінансові, інформаційні та інші ресурси, які можуть бути залучені для організації інноваційного процесу у вищій школі. Інтелектуальні ресурси складаються з якісного складу професорсько-викладацького штату, його наукової діяльності та ефективної роботи аспірантури.

Викладацький склад ЗВО Україні на початок 2015/16 н. р. складався з 162895 осіб (28664 педагогічних працівників ЗВО I-II рівнів акредитації та 134231 викладачів ЗВО III та IV рівнів акредитації), з яких кандидати наук становили 62777 осіб (1118 осіб та 61659 осіб відповідно), доктори наук 12538 осіб (68 осіб та 12470 осіб), учене звання доцента мали 41927 осіб (292 особи та 41635 осіб відповідно) та професора – 11113 осіб, серед яких 64 науковця працювали у ЗВО I-II рівнів акредитації та 11049 осіб були працівниками ЗВО III та IV рівнів акредитації. [106] Як бачимо, 46,2% викладачів українських ЗВО мають науковий ступінь та 32,5% – вчене звання, що створює сприятливі умови для здійснення інноваційної діяльності у вищій школі.

У 2015р. підготовку аспірантів та докторантів здійснювали 490 та 283 наукових установ відповідно, в яких навчалось 28,5 тис. аспірантів та 1,8 тис. докторантів. У 2015р. випущено 7493 аспіранти та 563 докторанти. Із загальної кількості випущених тільки кожний четвертий аспірант і кожний третій докторант захистили дисертацію. [138] Також треба відзначити, що протягом останніх років спостерігається скорочення кількості організацій, що готують аспірантів та докторантів, а також загальної кількості бажаючих вступити до аспірантури (докторантури). Ці статистичні дані показують, що за рахунок цього ресурсу збільшити інноваційний потенціал сучасних українських ЗВО буде важко.

Наукову діяльність професорсько-викладацького штату можна проаналізувати за кількістю публікацій та їх цитованістю у провідних виданнях. За рейтингом Scopus, який це відстежує в Україні перше місце займає Київський національний університет імені Т.Шевченка із 13453 публікаціями, 57459 цитуваннями робіт викладачів та індексом Гірша – 73. На другому місці Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна з показниками 7614, 35148 і 57 відповідно. Третім є Львівський національний університет імені І.Франка з індексом Гірша 46, із 5358 публікаціями та 24362 цитуваннями. [75] На жаль, і ця ресурсна складова не повністю розкриває інноваційний потенціал українських ЗВО, оскільки є установи в яких індекс Гірша, як підсумковий результат наукової діяльності викладачів, є мінімальним.

Інтелектуальний кадровий потенціал є найціннішим інноваційним ресурсом ЗВО, проте треба ще активне позитивне ставлення викладачів до інноваційної діяльності установи, їх бажання розробляти та впроваджувати новації у своїй діяльності, прагнення отримати нові знання, що сприятимуть перетворенню науково-технічних розробок на справжній інноваційний товар.

Забезпечення інноваційної діяльності ЗВО значною мірою зумовлюється матеріальними ресурсами установ вищої школи. При загальній кількості 371 установа, площа будівель ЗВО I-II рівнів акредитації на початок 2015/16 навчального року становить 3,76 кв.км., при цьому площа учбово-лабораторних будинків – 2,54 кв.км., а площа гуртожитків – 1,1 кв.км. Для ЗВО III та IV рівнів

акредитації загальна площа будівель дорівнює 21 кв.км., площа учбово-лабораторних будинків – 13,2 кв.км., а площа гуртожитків – 6,2 кв.км при загальній кількості 288 установ. [106] Сьогодні в Україні спостерігаються суттєві відмінності між матеріальною базою різних навчальних закладів. Одні ЗВО мають змогу запроваджувати нові технічні засоби навчання, облаштовувати сучасні мультимедійні аудиторії, лабораторії, в інших же – аудиторії потребують ремонту, облаштовані звичайними дошками, не завжди є, навіть, крейда, старі меблі потребують оновлення, в лабораторіях відсутнє необхідне обладнання. Зрозуміло, що інноваційний потенціал у таких ЗВО буде суттєво відрізнятися.

Сучасне суспільство неможливо уявити без мережі інтернет, тобто без вільного доступу до інформації. Тому інформаційний ресурс, який передбачає здатність здобувати необхідні дані та надавати відомості про свій продукт, є також невід'ємною складовою інноваційного потенціалу ЗВО. У вищій школі він проявляється у роботі сайту ЗВО, його інформативності, можливостей проводити дистанційне навчання студентів, організації онлайн-конференцій та вебенарів.

Сьогодні більшість рейтингів ЗВО складаються на основі даних веб-сайтів установ. Аналізуються критерії зручності сприйняття інформації, загальні відомості про ЗВО, його структурні підрозділи, дані про навчальний процес, можливість дистанційної освіти, вивчення курсів іноземною мовою, умови прийому на навчання, розкриття фінансових питань. Останнім часом все більш вагомим стає показник інформаційної відкритості веб-сайтів, що включає в себе інформацію про ЗВО для іноземних студентів (бажано, щоб вона була викладена декількома мовами). Середній показник інформаційної відкритості веб-сайтів ЗВО України, щодо яких проводився в 2015 році моніторинг, становить 38,97%. Лідером рейтингу став веб-сайт НТУ «Київський політехнічний інститут» з коефіцієнтом 63,87%, друге місце посів Маріупольський державний університет (61,72%), третє – Одеська державна академія технічного регулювання та якості (60,82%). Кількість сайтів українських ЗВО з показником відкритості понад 50 % всього 13, показник відкритості від 40% до 50 % мають 35 сайтів; показник відкритості менше 40% у 53 сайтів, які було досліджено [63].

Змістовна та інформаційна складова web-сайту навчального закладу аналізується і в процесі складання Webometrics Ranking of World's Universities. Тут враховується кількість проіндексованих пошуковими системами сторінок сайту ЗВО, зовнішні посилання на нього, цитованість ресурсу, а також кількість завантажених на сайт файлів. Так, у Національному рейтингу перше місце обіймає НТУ «Київський політехнічний інститут» (1542 місце у світовому рейтингу), Київський національний університет ім. Т. Шевченка на другому місці (1586 місце у світовому рейтингу), на третьому місці – Національний Авіаційний університет (1963 місце у світовому рейтингу). [75] Отже, національні університети вже почали визнаватися у світі і це є позитивною динамікою у розвитку міжнародних відносин ЗВО, бо робота з іноземними студентами сприятиме розвитку нових форм і методів навчання, оновленню змісту вищої освіти, розробці спільних наукових проектів.

Формування та розвиток інноваційного потенціалу ЗВО неможливі без акумулювання та можливості залучення фінансових ресурсів для здійснення інноваційної діяльності. Основними джерелами фінансування інноваційної діяльності ЗВО є кошти державних і бізнесових структур, а також власні грошові засоби. Проте, останнім часом спостерігається скорочення бюджетного фінансування вищої освіти. Так, на 1 жовтня 2015 року видатки на вищу освіту зведеного бюджету склали 21059,8 млн. грн., що становить 4,9 % від загальних видатків і це менше на 10 % ніж у попередньому році. [106] Наразі розробляється новий порядок щодо фінансування ЗВО на основі державного фінансування вищої школи, а не державного замовлення, спираючись на базове фінансування оплати послуг з підготовки здобувачів вищої освіти.

Іншими факторами, що характеризують інноваційний потенціал ЗВО, є розвинута інфраструктура установи (наявність галузевих (базових) кафедр, які вирішують питання забезпечення спеціалістами відповідні сектори економіки, спеціалізованих підрозділів, що доводять інноваційні розробки до практичного використання) та наявність стратегії розвитку ЗВО (доля інноваційноємних освітніх програм, доля витрат, що спрямовуються на інноваційні проекти та ін).

Вища школа виробляє два основних види продукції, яку за її параметрами можна віднести до новачій: науково-технічні нововведення і актуальні сучасні якісні освітні послуги з підготовки кваліфікованих спеціалістів. Тобто параметри інноваційного потенціалу ЗВО доречно оцінювати з наступних позицій: 1) обсяги науково-технічної продукції, передані стороннім підприємствам і організаціям, в загальних обсягах цієї продукції; 2) число фахівців, підготовлених в системі вищої школи і які працюють за отриманими спеціальностями, в загальній кількості випускників; 3) нововведення, що надійшли в сферу практичного використання вищої школи; 4) показники динаміки, що характеризують зміну попиту на продукцію вищої школи; 5) показники динаміки, що відображають зміну кінцевих показників, які характеризують діяльність вищої школи (вартість навчання, прибуток від комерційної діяльності, пов'язаної з використанням нововведень в загальних розмірах прибутку, прибуток, отриманий від реалізації науково-технічної продукції тощо).

До організацій з найвищою винахідницькою активністю належать заклади освіти й наукові організації, підпорядковані Міністерству освіти і науки України (впродовж 2015 р. подано понад 2,7 тис. заявок, що становить майже 43,4 % від загальної кількості), Міністерству охорони здоров'я України (понад 1,2 тисяч заявок або 18,5 %), Національній академії наук України (512 заявок або 8 %), Національній академії медичних наук України (342 заявки або 5 %), Національній академії аграрних наук України (278 заявок або 4,3 %) та Міністерству аграрної політики і продовольства України (188 заявок або 2,9 %) [117].

Найактивнішими серед організацій МОН України були: Національний університет харчових технологій – протягом 2015 року (12,9 % від загальної кількості заявок, поданих заявниками цього міністерства); НТУ "Київський політехнічний інститут" – 7,6% та НАУ ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний університет» і Вінницький Національний технічний університет – 4,9% і 4,6% заявок відповідно [117].

Порівняльний аналіз показників винахідницької активності закладів освіти і науки свідчить, що кількість заявок, поданих ЗВО щороку втричі перевищує

кількість заявок, поданих закладами академічної науки. Так, у 2015 р. закладами освіти було подано 4253 заявки на винаходи та корисні моделі, а науковими організаціями – 1361. Проте відзначимо, що в цілому спостерігається негативна динаміка винахідницької активності. З 2011 року їх кількість скоротилась серед закладів освіти на 29,39%, та серед наукових організацій – на 13,7%. [117]

На жаль, сьогодні негативний вплив на розвиток інноваційного потенціалу ЗВО справляють певні чинники, серед яких можна виділити:

1. Незацікавленість національних фірм у інвестиціях в науково-дослідні розробки. Це пояснюється низкотехнологічною структурою українського бізнесу та слабкорозвиненою науково-дослідною базою виконавців, зокрема і ЗВО.

2. Бюджетна система розподілу коштів на НДР. Більша частина при цьому виділяється Академії Наук, а решта ЗВО. При цьому підстави розподілу цих ресурсів та його механізм майже не мають ознак конкуренції між потенційними їх виконавцями. Як наслідок – чим вона менше, тим нижчою є ефективність наукової роботи.

3. Недостатній досвід комерціалізації науково-технічних розробок, не сформованість механізму реалізації інноваційного проекту чи продукту у великих масштабах на певних ринках.

4. Відсутність розвитку матеріально-технічної бази ЗВО, що гальмує наукові розробки.

5. Старіння високо кваліфікованих наукових та науково-педагогічних кадрів, їх міграція за кордон або в комерційні структури.

Отже, інноваційний потенціал ЗВО розкривається у наявних кадрових, інтелектуальних, матеріально-технічних, інформаційних, фінансових та інших ресурсах, а також можливостях їх реалізації. На жаль, українські ЗВО, маючи потужний кадровий потенціал, не використовують на повну його можливості. Також спостерігається негативна динаміка розвитку матеріально-технічної складової, підготовки наукових кадрів та фінансування. Позитивні зрушення спостерігаються в інформаційній активності більшості український ЗВО,

представленості їх у світових рейтингах, які будуються на змістовності сайтів, їх відкритості для іноземців, цитованістю робіт викладачів у мережі інтернет.

Для подальшого розвитку інноваційного потенціалу ЗВО доречно: по-перше, налагодити безперервний інноваційний цикл від фундаментальних та прикладних досліджень ЗВО до реалізації наукомісткої продукції у різних галузях економіки; по-друге, запровадити грантову систему розподілу фінансування наукових проектів, що створить підстави для конкурентної боротьби, яка сприятиме покращенню якості розробок та можливості отримати додаткові доходи; по-третє, чітко визначити показники, що характеризують характер і масштаби інноваційної діяльності організацій вищої школи; по-четверте, створити та розвивати інноваційну інфраструктуру ЗВО; по-п'яте, підвищувати престиж наукової діяльності; по-шосте, формувати потужну матеріально-технічну та виробничу бази ЗВО; по-сьоме, залучити представників бізнесових, урядових та громадських структур до інвестування та вироблення стратегії інноваційної діяльності навчальних закладів вищої школи. Питання розробки та впровадження зазначених заходів потребують ретельного вивчення у подальших дослідженнях.

3.5. Зарубіжний та український досвід диверсифікації

джерел фінансування системи освіти

Упродовж століть навчальні заклади відігравали провідну роль у підготовці молоді до професійного життя і сприяли формуванню цивілізованого суспільства, оскільки головними функціями освіти завжди були поліпшення культурного рівня членів суспільства і підвищення продуктивності праці. Відповідно, розвиток системи освіти – це основа інтелектуального, соціального та економічного розвитку держави, а «вдосконалення освітньої галузі є важливою передумовою подолання кризової ситуації як в економіці, так і в суспільстві в цілому» [17, с. 57]. Утім, ефективність діяльності будь-якої системи, і освіта тут не виняток, певною мірою залежить від обсягів фінансування.

Для успішного функціонування сфера освіти потребує забезпечення фінансовими ресурсами в достатніх обсягах. Аналізуючи сучасну ситуацію,

науковці висловлюють думки про об'єктивну необхідність подальшого поглиблення теоретичних досліджень щодо форм фінансового забезпечення закладів освіти з урахуванням різних джерел формування фінансових ресурсів, оскільки фінансування освіти є складною і важливою проблемою, що так чи інакше зачіпає інтереси всіх членів суспільства.

Сьогодні, в умовах переходу до ринкових відносин, роль освіти зростає, що також потребує реформування фінансування галузі й приведення її у відповідність зі світовими стандартами. Утім, процес перебудови фінансування освіти повинен бути поступовим, зважаючи на економічну кризу та її наслідки, обмеженість бюджетних коштів, низький рівень доходів громадян. Саме тому питання фінансування закладів освіти на належному рівні останнім часом стало надзвичайно актуальним в умовах ринкових трансформацій та є предметом особливої уваги науковців і практиків, що й зумовило актуальність теми розвідки.

Предметом дослідження є диверсифікація джерел та методів фінансування вищої освіти в Україні та деяких країнах світу.

Питання освіти, джерела її фінансування й результативність завжди перебували у центрі уваги науковців. Теорія та практика фінансового забезпечення вищої освіти неодноразово досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як В. Андрущенко, Й. Бескид, Т. Боголіб, Є. Бойко, В. Буковинський, О. Грішнова, І. Каленюк, К. Корсак, В. Куценко, Д. Кучеренко, О. Мартинюк, М. Шаварина, Л. Шевченко. Чільне місце в цій галузі належить економістам радянського та пострадянського простору: Г. Балихін, Г. Беляєв, С. Беляков, Г. Бергхорн, А. Воронін, Г. Груздєв, А. Дайновський, Т. Клячко, Я. Кузьмінов, Ю. Платонов. Також заслуговують на увагу дослідження з питання фінансування системи освіти представників західних економічних шкіл, зокрема Т. Арнольда, Е. Діннсона, Т. Мое, Х. Майєра, К. Нордентрема, М. Фрідмена, Дж. Шумпетера та ін. Праці зазначених науковців становлять підґрунтя для подальших розвідок і є теоретичною базою дослідження.

Обговорення шляхів розвитку і фінансування системи освіти стало невід'ємною складовою економічної політики останнього часу і в розвинених

країнах, і в країнах з перехідною економікою, включаючи Україну. Сьогодні механізм фінансування освіти як сфери суспільної та господарської діяльності надзвичайно ускладнюється, що знаходить прояв у появі нових форм організації та управління освітою, диверсифікації джерел її фінансування.

Структура джерел фінансування освіти завжди широко варіювала серед країн світу й не була однозначною у своєму історичному розвитку, зокрема історично майже вся освіта була приватною. Точка зору, що уряди мають відповідати за освіту своїх громадян, значно поширилася тільки у ХІХ ст. в Європі, а у середині ХХ ст. і в інших країнах світу. До цього майже все навчання проводилося церквами та іншими релігійними органами або викладачами, найнятими заможними сім'ями на індивідуальній основі [64, с.73].

У 60-70-ті роки ХХ ст. почали зростати видатки держави на освіту, хоча в різних країнах по-різному, але це була загальна тенденція. Фундаментом її стало поширення погляду на освіту як продуктивну діяльність, а витрат на неї – як високорентабельних інвестицій, оскільки за міжнародними критеріями освіта є рентабельною галуззю (56% ВВП у кожній державі створюють працівники, які здобули вищу освіту [10, с. 103-106]). З цього часу стала переважати думка, що 5% ВВП на освіту є не тільки нормальними, а й мінімально необхідними для забезпечення розвитку [109, с.116].

Політика доступності освіти була домінуючою до 80-х рр. ХХ ст. практично в усіх розвинутих країнах світу, зокрема до 1980 р. навчання у західноєвропейських країнах (за невеликим винятком) було безоплатним. Але, починаючи із середини 1980-х рр., у багатьох країнах темпи зростання бюджетних асигнувань у цю галузь перестали встигати за попитом, що збільшувався [82, с.88]. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. в умовах загострення бюджетних проблем наростала критика безоплатної освіти як такої, що не забезпечує ні ефективності, ні соціальної справедливості [37, с. 216]. У результаті в цей період у сфері фінансування освіти відбулися суттєві зміни.

Розглядаючи ці зміни на прикладі закладів вищої освіти, зазначимо, що у 1990 р. було змінено джерела та методи фінансування вищої освіти в країнах, які

входять в Організацію економічного співробітництва і розвитку, в ході чого спостерігалась диверсифікація джерел фінансування вищої освіти в Австралії, Данії, Фінляндії, Франції, Германії, Греції, Японії, Норвегії, Португалії, Іспанії, Великобританії і Сполучених Штатах. В результаті було відмічено, що в більшості країн вищим навчальним закладам надано право знаходити додаткові джерела фінансування і їм в цьому надається значна підтримка [13, с.65].

Сьогодні можна виділити три базових моделі фінансування вищої школи у світі, що принципово відрізняються.

I. ЗВО, діяльність яких фінансується за рахунок державних коштів. Цю модель науковці вважають антиринковою, оскільки вона орієнтована на блокування ринкових відносин у сфері вищої освіти. Дана модель є закритою для приватизації вищих навчальних закладів. Прихильники цієї моделі стверджують, що для подальшого розвитку добробуту суспільства держава повинна взяти на себе відповідальність за фінансування вищої освіти (інколи навіть ціною введення нових податків). Теоретична база цієї моделі розроблена дослідним інститутом профспілок Європи (Брюсель) та дослідним центром профспілок працівників освіти Німеччини (Франкфурт) [82, с.89]. Використання цієї моделі фінансування вищої освіти притаманне більшості країн Західної Європи (Німеччина, Австрія, Норвегія, Данія, Франція, Швеція, Фінляндія).

Таблиця 3.2

**Макропоказники соціально-економічного розвитку країн,
ЗВО яких фінансується за рахунок державних коштів**

Країна	Населення (2016 р.)	Розмір ВВП (US\$) (номінал) (2016 р.)	Розмір ВВП (US\$) на душу населення (2016 р.)	Державні витрати на освіту як % від ВВП (2013 р.)	Державні витрати на одного студента (US\$) (2013 р.)	Державні витрати на одного студента як % від ВВП (2013 р.)
Норвегія	5 258 317	370 449	69 249	7, 37	20 567, 2	20
Німеччина	82 800 000	3 466 639	48 111	4, 94	8 190, 6	18
Франція	67 013 000	2 463 222	42 314	5, 51	7 699, 9	18
Швеція	10 053 200	511 397	49 836	7, 72	13 629, 7	22, 6

Джерело: складено авторами на основі: *List of countries by GDP (nominal)* // [Електронний ресурс] / Режим доступу: [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)).

Спираючись на дані Інтернет ресурсів [190;193;194;192], у таблиці 3.2 наведено окремі макропоказники соціально-економічного розвитку деяких країн світу, ЗВО яких фінансуються за цією моделлю.

II. ЗВО, діяльність яких фінансується виключно за недержавні кошти. Таке фінансування освіти орієнтоване на створення вільного ринку в сфері вищої освіти. Ця модель відкрита для приватизації системи вищої освіти в державі. Прихильники цієї моделі відстоюють скорочення витрат на вищу освіту з боку держави і передачу вищої освіти під владу ринкових сил. Теоретичною базою цієї моделі фінансування освіти є неолібералізм, теорія і практика якого ґрунтуються на працях М. Фрідмена, Т. Мое, Ф.фон Хайека та ін. [82, с. 88]. Використання такого типу фінансування освіти є найпопулярнішим у США, Японії, Австралії, Новій Зеландії, Південній Кореї та країнах Південної Африки.

Спираючись на дані Інтернет ресурсів [190;193;194;192], у таблиці 3.3 наведено окремі макропоказники соціально-економічного розвитку деяких країн світу, ЗВО яких фінансуються за цією моделлю.

Таблиця 3.3

**Макропоказники соціально-економічного розвитку країн,
ЗВО яких фінансується за рахунок недержавних коштів**

Країна	Населення (2016 р.)	Розмір ВВП (US \$) (2016 р.)	Розмір ВВП (US \$) на душу населення (2016 р.)	Державні витрати на освіту як % від ВВП (2013 р.)	Державні витрати на одного студента (US\$) (2013 р.)	Державні витрати на одного студента як % від ВВП (2013 р.)
Австралія	24 458 800	1 258 978	48 899	5, 27	12 714, 3	18, 8
Південна Корея	51 446 201	1 411 246	37 740	4, 62	5 736, 7	23, 5
США	324 973 000	18 569 100	57 436	4, 94	10 175, 5	19, 8
Японія	126 790 000	4 938 644	41 275	3, 82	11 164, 9	23, 9

Джерело: складено авторами на основі: *List of countries and dependencies by population* // [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_and_dependencies_by_population.

III. ЗВО, діяльність яких спирається на змішане фінансування у різних пропорціях. Це досить популярна нині модель функціонування сектору вищої освіти, яка характеризується рівновагою між активною допомогою держави та особистою відповідальністю індивіда в його навчанні та побудові ним кар'єри. Будучи спрямованою на часткове використання ринкових відносин у сфері вищої освіти, така модель припускає поступове скорочення державного фінансування з одночасним збільшенням частки приватного фінансування. Модель відкрита для часткової приватизації вищих навчальних закладів, а також для спільного управління діяльністю ЗВО всіма зацікавленими учасниками. Теоретичною основою даної моделі є концепція так званого гуманного капіталізму, розроблена Дж. Шумпетером, У. Ромбахом, Х. Майєром та іншими [82, с. 88-89]. У сучасному світі таку модель фінансування сектору вищої освіти застосовують Канада та низка держав Західної Європи (Великобританія, Іспанія, Італія).

Спираючись на дані Інтернет-ресурсів [190;193;194;192], у таблиці 3.4 наведено окремі макропоказники соціально-економічного розвитку деяких країн світу, ЗВО яких фінансуються за цією моделлю.

Таблиця 3.4

**Макропоказники соціально-економічного розвитку країн,
ЗВО яких фінансується за рахунок державних коштів**

Країна	Населення (2016 р.)	Розмір ВВП (US \$) (2016 р.)	Розмір ВВП (US \$) на душу населення (2016 р.)	Державні витрати на освіту як % від ВВП (2013 р.)	Державні витрати на одного студента (US\$) (2013 р.)	Державні витрати на одного студента як % від ВВП (2013 р.)
Великобританія	65 110 000	2 629 188	42 481	5, 69	9 521, 7	22, 5
Іспанія	46 812 000	1 232 597	36 416	4, 3	5, 246, 6	17, 9
Італія	60 599 936	1 850 735	36 833	4, 17	7 566, 6	21, 4
Канада	36 539 100	1 529 224	46 437	5, 27	дані відсутні	дані відсутні

Джерело: складено авторами на основі: *List of countries by GDP (PPP) per capita* // [Електронний ресурс] / Режим доступу: [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(PPP\)_per_capita](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(PPP)_per_capita).

Отже, між країнами світу існують значні відмінності у розподілі державних та приватних ресурсів освіти. Утім, варто зазначити, що фінансування освіти державою залишається основним і пріоритетним джерелом у більшості країн світу, оскільки, за свідченням О. Падалка та І. Каленюк, «експертами ЮНЕСКО критичним вважається рівень витрат на освіту – 5 % ВВП, нижче якого вона просто буде руйнуватися» [109, с. 119], а забезпечити такий відсоток ВВП здатні саме державні структури.

Аналізуючи дані таблиць 3.1-3.3, зазначимо, що цей принцип дійсно працює лише із країнами, що мають повністю державне, або велику частку державного фінансування освіти (виняток становлять Іспанія та Італія, показники ВВП яких значно впали за останні роки у зв'язку з економічним скрутним становищем, порівн.: державні витрати на освіту як % від ВВП у 2009 р. у порівнянні із даними таблиці – Іспанія 4, 87%, Італія – 4, 67 % [190]).

Щодо країн, освіта яких фінансується за недержавні кошти, то у таких країнах як Південна Корея, США, Японія державні витрати на освіту як відсоток від ВВП складають менше ніж ці критичні 5%, а у Австралії ледь їх перевищують (див. табл. 2). То як же пояснити той факт, що саме університети США, Австралії та Японії очолюють рейтинги найкращих університетів світу за останнє десятиріччя (за рівнем підготовки студентів, рівнем викладання, теоретичними та практичними розробками, інноваціями тощо).

Справа в тому, що у Японії державні витрати на освіту від обсягів ВВП складають 3,82 % і відповідно, з огляду на інші показники, на одного японського студента припадає 11 164,9 US \$, у той час, як наприклад, у Франції з її 5,51% від ВВП витрати на одного студента складають лише 7 699,9 US \$ (див. табл. 3.1-3.3). Утім, різниця у витратах на одного студента як відсоток від ВВП у всіх розглянутих країнах майже несуттєва (вона коливається від 18 до 23%). Отже, підлягає сумніву теорія про критичні 5% від ВВП, оскільки стає зрозумілим, що цей показник повністю не віддзеркалює реальний стан речей.

Щодо джерел фінансування вищої освіти, то в усьому світі вони поділяються на державні та недержавні. За державного фінансування навчальні

заклади розглядаються як організації, що обслуговують інтереси суспільства і держави (всю або більшу частину видатків на освіту несе держава), а при недержавному фінансуванні навчальні заклади є комерційними підприємствами, які надають послуги окремим особам (студентам), що використовують освіту з метою отримання додаткових доходів у майбутньому (фінансування здійснюється за рахунок студентів). Сьогодні в усьому світі форми фінансування державою системи закладів вищої освіти стають все більш різноманітними, тому спробуємо перерахувати найпоширеніші (див. табл. 3.4).

Попри значні переваги державного фінансування системи освіти, більшість країн світу визнають, що вища освіта стала однією з найдорожчих соціальних послуг і темпи витрат на освіту набагато перевищують темпи зростання державних доходів, тому сьогодні крім традиційних джерел фінансування освіти виділяються й альтернативні (див. табл. 3.5).

Таблиця 3.4

Джерела державного фінансування закладів системи вищої освіти

Форма фінансування	Спосіб реалізації
Пряме фінансування	здійснюється на основі кошторисів або нормативів (з одного або кількох рівнів державного та місцевих бюджетів).
Додаткове асигнування за окремими програмами	здійснюється у вигляді програми підтримки кращих студентів, харчування малозабезпечених дітей тощо.
Дотації та субвенції	здійснюється у вигляді додаткових видатків із місцевих (або державних) бюджетів, надання пільг з метою вирівнювання диспропорцій між регіонами.
Фінансування специфічних програм	здійснюється у вигляді повного державного утримання окремих категорій осіб, кредитування навчання державою або ваучерної системи.

Джерело: складено авторами на основі: Закон України «Про освіту» від 06. 09.2014 р. // [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://urist-ua.net/закони/про_освіту/стаття_61/.

Звичайно, що основна різниця між фінансуванням державних і приватних навчальних закладів полягає в тому, що перші отримують свої головні дотації від урядів, тоді як приватні заклади більшою мірою залежать від плати, що надходить від студентів. Але сьогодні у багатьох країнах визнано, що учасниками освітнього процесу є приватний сектор, громадські організації, органи місцевого самоврядування, держава, асоціації батьків та навчальні заклади.

В Україні ж державне фінансування освіти поки що залишається домінуючою формою, хоча поряд із цим розвиваються й нові джерела фінансування, зокрема відповідно до ст. 61 Закону України «Про освіту» від

06.09.2014 р. фінансування державних навчальних закладів та установ, організацій, підприємств системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей народного господарства, державних підприємств і організацій, а також додаткових джерел фінансування.

Таблиця 3.5

Джерела недержавного фінансування закладів системи вищої освіти

Форма фінансування	Спосіб реалізації
Плата за навчання	здійснюється шляхом отримання коштів за навчання, підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів згідно з укладеними договорами.
Плата за додаткові освітні послуги	здійснюється у вигляді запровадження підготовчих курсів для вступу до ЗВО, курсів з іноземних мов тощо.
Добровільні грошові внески	здійснюється у вигляді спонсорських коштів, коштів батьківського внеску та коштів підприємств та організацій, зацікавлених у залученні висококваліфікованих працівників.
Кошти за надання комерційних послуг	здійснюється у вигляді здавання в оренду приміщень та обладнання, реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, цехів.
Кошти одержані за науково-дослідну діяльність	здійснюється у вигляді проведення науково-дослідної роботи та послуг на замовлення підприємств, установ, організацій.
Кошти від діяльності підприємницьких університетів	здійснюється у вигляді взаємодії університетів із підприємствами промисловості та комерціалізації їх спільної діяльності (<i>впроваджено університетами Стенфорда і Берклі, внаслідок чого утворилась «Кремнієва долина»</i>).
Гранти	здійснюється у вигляді отримання коштів від участі у міжнародній кооперації ЗВО та міжнародних проектах.
Ендаумент-фонди	здійснюється у вигляді залучення фінансових пожертв від випускників, індивідуальних та корпоративних донорів.
Випуск облігацій	здійснюється у вигляді продажу облігацій університету (<i>впроваджено у 2010 р. Кембриджським університетом, а також Гарвардським та Принстонським</i>).
Кошти суспільних та благодійних фондів	здійснюється у вигляді добровільних грошових надходжень від конкретних організацій.
Міжнародна допомога	здійснюється у вигляді надходжень з-за кордону від міжнародних іноземних фондів та організацій.

Джерело: складено авторами на основі: Грішнова О. А. Зарубіжний досвід фінансування освіти та перспективи його застосування в Україні / О. А. Грішнова // Наукові праці НДФІ. – 2000. – Вип. 10-11. – С. 214-222.

Додатковими джерелами фінансування є: кошти, одержані за навчання, підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів; плата за надання додаткових освітніх послуг; кошти, одержані за науково-дослідні роботи (послуги) та інші роботи, виконані навчальним закладом на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян; доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, цехів і господарств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; дотації з місцевих бюджетів; дивіденди від цінних паперів; валютні надходження; добровільні грошові внески, матеріальні цінності, одержані від підприємств, установ, організацій, окремих громадян [51].

Безперечно, співвідношення між бюджетним і небюджетним фінансуванням освіти змінюється залежно від численних факторів: темпів економічного розвитку, наявності бюджетних ресурсів за адекватної державної політики у сфері освіти, форми власності навчального закладу. Але незважаючи на існування багатоканального фінансування, будь які зміни в системі освіти неможливі без належного фінансового забезпечення.

Таблиця 3.6

**Макропоказники соціально-економічного розвитку України
за 2012-2015 рр.**

Поточний рік	Розмір ВВП (US \$)	Розмір ВВП (US \$) на душу населення	Державні витрати на освіту як % від ВВП	Державні витрати на одного студента (US\$)	Державні витрати на одного студента як % від ВВП
2012	175 781	3 856, 8	6, 69	1 248, 7	32, 4
2013	183 310	4 030, 3	6, 74	1 303, 6	32, 7
2014	131 805	3 014, 6	5,95	839, 4	27, 4
2015	90 615	2 115, 4	дані відсутні	дані відсутні	дані відсутні

Джерело: складено авторами на основі: *Expenditure on education as % of GDP (from government sources)* // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://data.uis.unesco.org/?queryid=181#>

Показник фінансування освіти у відсотковому відношенні до ВВП демонструє, якої ваги держава надає сфері освіти у загальному розподілі ресурсів.

Тому, спираючись на дані Інтернет ресурсів [190;193;194;192], розглянемо окремі макропоказники економічно-соціального розвитку України та відстежимо динаміку цих видатків упродовж 2012-2014 рр. (див. табл. 3.6).

Аналізуючи представлені дані, варто зазначити, що в Україні видатки на освіту як частка від ВВП є дуже високими, навіть порівняно із розвинутими країнами світу, макропоказники економіко-соціального розвитку яких були розглянуті вище (серед досліджених країн вищий рівень видатків мають лише Норвегія та Швеція). Однак слід зважити на значну частку тіньової економіки (обсяг якої, за різними оцінками, може сягати 50 %), відповідно реальний обсяг українського ВВП може бути значно більшим, ніж офіційно розрахований і тоді реальна частка витрат на освіту може бути меншою. До того ж, попри високий показник видатків на освіту як частки від ВВП видатки на одного студента є наднизькими, особливо у порівнянні з іншими країнами (в Україні найменші витрати на одного студента серед усіх країн Європи! – і це враховуючи скорочення кількості студентів у цей період через складну політичну та демографічну ситуацію в країні). І це в період з 2010 по 2014 рр., коли усі країни Західної Європи значно збільшили свої витрати на одного студента.

Щодо динаміки витрат на освіту, то також можемо спостерігати зниження рівня загальних витрат, хоча законодавчо встановлено, що держава забезпечує бюджетні асигнування на освіту в розмірі, не меншому 10% національного доходу [51]. Оскільки розраховано, що 10% національного доходу становить приблизно 8% ВВП, то мінімальний обсяг фінансування освіти державою ще не досягнуто. Отже, сьогодні рівень ВВП України є низьким і не дозволяє досягти належного рівня фінансування освіти, щоб забезпечити її сталий розвиток.

Досвід країн із розвинутою економікою та проведений аналіз існуючого стану фінансування освітніх установ України уможливив визначити пріоритетні напрями удосконалення системи фінансування освіти. Оскільки бюджет України не в змозі відшкодувати усі потреби у фінансових ресурсах навчальних закладів, необхідно активніше заохочувати приватні інвестиції в освіту, підготовку кадрів і високі технології. Також доцільним є проведення досліджень, міжнародних консультацій, моделювання та обговорення принципової схеми і механізму фінансування освіти в Україні, що і становить предмет подальших досліджень.

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

4.1. Соціальний капітал в контексті ефективного державного управління

Термін “соціальний капітал” виник в рамках соціальної теорії внаслідок розвитку концепції людського капіталу. Так само як і фізичний капітал, що створюється зміною матеріалів для виготовлення інструментів для виробництва, людський капітал формується внаслідок розвитку особистості, тобто, надаючи їй здатності та навички діяти по-новому.

У свою чергу, соціальний капітал створюється, коли змінюються взаємовідносини між особистостями з метою сприяння виробничій діяльності. У той час як матеріальний капітал можна фізично відчутити, тому що він уречевлений, людський капітал не такий явний, оскільки він втілюється в навичках і знаннях, а соціальний капітал ще менш відчутний через те, що він втілюється у взаємовідносинах. Тому актуальним є аналіз характеристик і структури соціального капіталу, чинників прискорення його накопичення в суспільстві у процесі розбудови соціальної держави в Україні.

Концепція соціального капіталу набула поширення в європейській економічній теорії та соціологічних концепціях з опублікуванням роботи Р.Патнама, яка була присвячена становленню громадянської активності в сучасній Італії [110].

Один з основоположників теорії соціального капіталу П. Бурдьє [18;19], здійснив систематизований розгляд соціального капіталу, який відокремив соціальний простір від фізичного (чим заклав основи диференціації капіталу на соціальний як нематеріальний, або позаекономічний, і матеріальний, або економічний: виробничий, банківський, фінансовий тощо).

Дж. Коулмен визначив, що “...соціальний капітал – це будь-який прояв неформальної соціальної організації, котра виступає як продуктивний ресурс для одного або більше акторів” [73].

У. Бейкер визначає соціальний капітал як ресурс, який отримують члени специфічних соціальних структур, а потім використовують його, виходячи зі своїх інтересів; це дає можливість внести зміну у відносини між ними та полягає в аналізі ролі соціального капіталу в трансформаційній економіці України.

На основі методологічних досліджень складається думка, що сьогодні більшість вітчизняних та зарубіжних учених активно досліджують різні аспекти соціального капіталу, зокрема зупиняються на дослідженні його впливу на економічний розвиток, умови життя, здоров'я, освіти, навколишнє середовище, приплив інвестицій, розвиток інформаційних технологій та інші – такі теми в центрі уваги аналітиків, що співпрацюють зі Світовим банком, Європейським банком реконструкції і розвитку, Міжнародним валютним фондом. За визначенням Світового банку, соціальний капітал – це інститути, відносини і норми, які формують якісно та кількісно соціальні взаємодії в суспільстві. Останнім часом з'являється все більше доказів, що соціальна взаємодія слугує визначальним фактором економічного процвітання і сталого розвитку суспільства.

Соціальний капітал на відміну від інших форм капіталу найбільше залежить від зовнішніх умов, тому при вимірі соціального капіталу нації треба брати до уваги ці фактори.

Радіус довіри Ф. Фукуяма [171] розглядає як свого роду позитивний зовнішній фактор, оскільки він є перевагою цієї групи незалежно від колективних дій, що група формально намагається одержати. Для групи цілком можливим є наявність коефіцієнта радіуса довіри більше 1. Слід зазначити, що якщо для адаптації соціальних норм від членів групи потрібна взаємодія не тільки один з одним, але й з людьми іншого кола, то в такому випадку це побічно позитивно впливає й на інші верстви суспільства.

Першу спробу підтвердити віддачу від соціального капіталу на макrorівні зробив Патнам [110], досліджуючи провінції Італії. Використовуючи різні індикатори політичної культури, членства в асоціаціях і поширення просоціальних цінностей, автор виявив значно більший запас соціального

капіталу на півночі Італії, ніж в південній частині країни, і пов'язав ці перепади з "природним експериментом" - різною політичною історією Півночі і Півдня. Історичний досвід демократії та самоврядування в італійських містах-республіках сприяв накопиченню соціального капіталу, тоді як колоніальна залежність півдня країни на заваді цьому процесу.

Згідно з наведеними Патнамом даними, якість регіонального управління також помітно вище в провінціях Півночі, що пов'язано з більшою "насиченістю" цих провінцій соціальним капіталом. Встановлений зв'язок можна інтерпретувати як свідчення економічної віддачі на соціальний капітал, що вимірюється ефективністю роботи регіональних органів влади і дієздатністю демократії на регіональному рівні.

Соціальний капітал являє собою сукупність реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею більш-менш інституціональних відносин взаємного знайомства і визнання. Іншими словами, з членством в групі. Остання дає своїм членам опору у вигляді колективного капіталу, «репутації», що дозволяє їм отримувати кредити у всіх сенсах цього слова.

Ці відносини можуть існувати тільки в практичному стані, у формі матеріального або символічного обміну, який сприяє їх підтримці. Вони також можуть бути оформлені соціально і гарантовані загальним ім'ям (ім'ям сім'ї, класу, племені, школи, партії тощо) Або цілим набором актів, покликаних одночасно формувати та інформувати тих, хто через них проходить; в цьому випадку вони більш-менш реально приводяться в дію, а потім підтримуються і контролюються в процесі обміну.

Будучи заснованими на стійких актах матеріального і символічного обміну, виникнення і підтримання яких передбачає підтвердження близькості, вони також частково несвідомих до об'єктивних відносин близькості в фізичному (географічному) або навіть в даному економічному і соціальному просторі.

Таким чином, обсяг соціального капіталу, яким володіє даний агент, залежить від розміру мережі зв'язків, які він може ефективно мобілізувати, і від

обсягу капіталу (економічного, культурного або символічного), яким, в свою чергу, володіє кожен з тих, хто з ним пов'язаний.

Основним ресурсом при розвитку соціального капіталу завжди був і залишається вільний час громадян. Концепція “соціального капіталу” важлива для будь-якої держави, особливо якщо розглядати її з точки зору політичного, соціально-економічного, морально-духовного потенціалу і ресурсу громадянського суспільства.

Аналіз поняття соціального капіталу з точки зору державного управління дає змогу теоретично інтегрувати в одне ціле різноманітні форми впливу державної влади на суспільство, часто непомітні як найважливіші для збереження цілісності та розвитку громадянського суспільства.

Ефективність державного управління безпосередньо визначається ефективністю використання соціального капіталу, в різноманітних формах від податків до прав на політичні рішення, що забираються державною владою у суспільства, здатністю держави встановити рівновагу у відносинах панування і підпорядкування в усіх сферах соціального, політичного, економічного, духовного життя. Така відчужена державою форма соціального капіталу є його особливим типом – державним капіталом, який володіє власною структурою і пов'язаний з формуванням особливостей соціальної активності. Таким чином, розглянувши роль громадських об'єднань у формуванні соціального капіталу, можна зробити висновок, що партнерство держави та громадського руху слугує не лише зміцненню існуючого громадянського суспільства, а й накопиченню соціального капіталу та подальшому їх розширенню.

Соціальний капітал – не просто сума інститутів, які підтримують суспільство, а скоріше з'єднувальний елемент, що утримує разом різні його частини. Соціальний капітал складається насамперед і з горизонтальних зв'язків між людьми і включає соціальні мережі (сукупність суспільних і неформальних об'єднань, інтерперсональні зв'язки – особисті, сімейні, ділові) та відповідні норми, що впливають на продуктивність і добробут різних співтовариств.

Щодо ролі держави, то вона може створювати умови для накопичення й розвитку соціального капіталу в суспільстві за такими напрямками.

Держава не має достатню кількість інструментів для створення більшості форм соціального капіталу. Соціальний капітал є побічним продуктом релігії, традиції, історичного досвіду, а також інших факторів, які перебувають поза державним контролем і результати можна досягти за рахунок механізмів підтримки й посилення впливу в суспільстві культурних традицій, що приводять до його консолідації й конструктивної взаємодії.

Сферою, в якій держава має найбільш доступні їй важелі для накопичення соціального капіталу, є система освіти. Освітні інституції не просто створюють людський капітал у процесі формального навчання, але й сприяють накопиченню соціального капіталу шляхом удосконалювання соціальних правил і норм.

Держава побічно сприяє створенню соціального капіталу за допомогою надання необхідних соціальних і економічних свобод, зокрема охорона права власності, соціальна і національна безпека тощо.

Держава здійснює негативний вплив на накопичення соціального капіталу, якщо починає займатися діяльністю, яку краще передати приватному сектору або інститутам громадянського суспільства. Здатність до співробітництва заснована на традиціях та історичній практиці й коли держава забирає на себе більшість функцій, люди стають залежні від неї й втрачають здатність до спонтанної взаємодії.

Поза впливом держави, існують, принаймні, два додаткових джерела накопичення соціального капіталу. Першим є релігія; хоча й не всі форми релігії є позитивними з боку соціального капіталу (сектантство, релігійний фанатизм і екстремізм). Але релігія історично є одним з найбільш важливих складових національної культури.

Проблема становлення «соціального капіталу», визначення його місця та ролі в інноваційному реформуванні структури відносин власності, економічної системи в цілому з позицій створення для неї позитивної історичної перспективи полягає у визнанні за «людським капіталом» права на існування його як

особливого, специфічного, визначального фактора та суб'єкта виробництва із забезпеченням йому можливостей для повної самореалізації, розвитку та впливу не тільки на ефективність процесів впровадження новітніх технологій, а й на процес прийняття рішень щодо організації такого впровадження та використання його результатів. А це, звичайно, передбачає, крім наявності в індивіда талантів, здібностей, навичок тощо, ще й формування певних соціальних зв'язків і норм, закріплених у системі угод на макро- та мікрорівнях.

Соціальні закони, що регулюють соціальну політику будь-якої держави за будь-яких умов, вимагають законодавчого та практичного спрямування на підтримку або системне переформування і розвиток соціальної структури з метою створення механізмів впливу на поведінку індивіда, сприяння засвоєнню та максимальній реалізації ним певної системи знань, норм і цінностей у процесі функціонування як члена суспільства.

Розвиток соціального капіталу через активізацію участі населення в суспільному житті є важливою частиною концепції громадянського суспільства. Один із найважливіших аспектів соціального капіталу полягає в здатності до створення об'єднань і до взаємодії. Ця здатність зумовлена культурною специфікою, ступенем довіри.

Взаємодія держави і громадянського суспільства є максимально продуктивною, коли держава та громадянське суспільство зрілі, а громадяни соціально активні. Можна сказати, що це є пріоритетними завданнями, на досягнення яких мають бути спрямовані всі основні ресурси країни.

Отже, на основі дослідження сутності категорії «соціальний капітал» можна стверджувати, що соціальний капітал є завжди продуктом організованої взаємодії, тому він має громадську, а не індивідуальну природу. Соціальний капітал – це спільні знання, інформація, моделі взаємодії, що їх група громадян застосовує у процесі якої-небудь продуктивної діяльності.

Соціальний капітал, як зазначалося, сприяє зміцненню “живої матерії” громади і часто як побічний продукт інших видів діяльності сприяє формуванню взаємної поінформованості, довіри та міжособистісної солідарності. Для

володіння соціальним капіталом людина повинна бути пов'язана з іншими, а ці “інші” є фактичним джерелом його переваги.

По-друге, соціальний капітал як елемент функціонування організованої суспільної системи не може знаходитися у приватній власності, тобто він є суспільним благом, належить усім членам громадянського суспільства разом і є важливим елементом економічного сталого розвитку суспільства.

4.2. Соціальне партнерство як інструмент формування соціальної відповідальності

Ефективне соціальне партнерство – важливий елемент ринку праці та соціальної політики. Розвиток соціального партнерства сприяє покращенню соціально-економічної ситуації, збільшенню рівня оплати праці, зайнятості та призведе до скорочення рівня безробіття й бідності, удосконалення законодавства у сфері соціальної політики. За умов реалізації принципів та механізмів соціального партнерства можна прослідкувати становлення соціального та людського капіталу, ступінь розвитку суспільства, рівень розвитку корпоративного управління, соціальної відповідальності бізнесу, держави і суспільства.

Широке висвітлення теоретичних підходів до визначення сутності та змісту соціального партнерства знайшло відображення у працях таких вчених, як Л.Баккаро, В.Борисов, А.Буртнік, А.Гальчинський, О.Грішнова, Д. Горєлова, С.Лібнер, М.Сімоні, Г.Фолкнер, А.Колот, А.Куряченко, Т.Мірошніченко, В.Новіков, Г.Осовий, А.Скуратівський, О.Процевський та інші.

Численні наукові дослідження соціальної відповідальності бізнес-структур представлені роботами Е.Карнегі, Ф.Берлі і Г.Мінза, Г.Гантта, О.Тіда, М.Фрідмана. У сучасній науці цю проблему розглядають такі вчені, як І.Богомолова, Ю.Петруніна, І.Кириченко, В.Гейц, А.Чухно, Л.Петрашко.

Разом з тим, незважаючи на зростання числа публікацій з цієї наукової проблеми, ряд питань, які пов'язані з удосконаленням функціонування системи

соціального партнерства як інструмента формування соціальної відповідальності, потребують подальшого вивчення.

Термін «соціальне партнерство» вперше з'явився в кінці XIX ст. в розвинених країнах Заходу. Після другої світової війни в трудовому законодавстві деяких країн почало закріплюватися право на співучасть в управлінні виробництвом. У окремих країнах Заходу з'явилися спільні робочі ради на виробництві. Ці ради отримали назву – органи соціального партнерства. Спроба подолати протиріччя між капіталом і працею сприяла появі спеціальних організацій, однією з яких стала Міжнародна організація праці в 1919 році [149].

Соціальне партнерство – це система відносин у соціально-трудовій сфері, спрямована на узгодження та захист інтересів найманих працівників і роботодавців [31, с.396].

У країнах з ринковою економікою склалися дві форми соціального партнерства: біпартизм і трипартизм. У країнах, де роль держави в регулюванні трудових відносин невелика, існує співпраця між об'єднаннями роботодавців і організаціями працівників (США, Канада, Великобританія). Держава може виступати в ролі посередника під час вирішення трудових конфліктів.

Країнами, де держава бере активну участь як соціальний партнер (трипартизм), є ФРН, Франція, Швеція.

Соціальне партнерство найчастіше реалізується у формі колективних переговорів і спільних консультацій, під час яких знімаються конфліктні питання, вносяться зміни в попередні домовленості у випадку необхідності та узгоджуються інтереси партнерів. Давні традиції соціального партнерства має Австрія, яка є зразком моделі корпоративізму, і досвід якої варто запозичити вітчизняним суб'єктам ринку.

На сьогодні в Україні існують необхідні умови та елементи для формування системи соціального партнерства, а саме: у 2005 році Європейський Союз визнав Україну як країну з ринковою економікою, в якій сформувався прошарок підприємців; існують профспілки та організації, що захищають інтереси працівників, а також їх державні об'єднання; сформовано правове поле для

розвитку соціального партнерства на основі трипартизму; держава готова бути посередником у відносинах «працівник-роботодавець» [76]. Соціальне партнерство допомагає налагодженню соціальної злагоди та стабільності, вирішує різноманітні соціальні та економічні проблеми; є універсальним для кожної країни, враховує її традиції й особливості, не є методом нав'язування позиції однієї сторони; ґрунтується на значному досвіді реального співробітництва [128, с.218].

Сутність механізму соціального партнерства, що об'єднує інтереси держави, підприємців та працівників розкривається у наступних положеннях: стосовно своїх громадян держава бере на себе відповідальність за всі соціальні гарантії, натомість отримуючи легітимність своєї влади і суспільне схвалення; у стосунках з підприємцями держава зобов'язується забезпечувати їм гарантії прав власності, сприятливий підприємницький клімат, отримуючи натомість схвалення з боку капіталу; баланс між бізнесом і суспільством досягається завдяки принципу соціально відповідальної поведінки підприємців, які отримують суспільну підтримку своїх інтересів.

Система соціального партнерства в Україні не є цілком сформованою.

Причинами низької ефективності можна вважати:

- недорозвиненість деяких елементів системи соціального партнерства (законодавчих, організаційних, соціально-економічних тощо) як на державному так і регіональному рівні. Держава має приділяти велику увагу розвитку корпоративного законодавства, яке в Україні потребує реформування;
- низька ефективність діяльності профспілок як первинних ланок захисту інтересів найманих працівників;
- недосконалість змісту колективних угод, що не охоплює всі важливі сторони соціально-трудова відносин. До процесу колективно-договірного регулювання залучається недостатня кількість найманих працівників та підписання колективних угод не гарантує їх сумлінного виконання; неспроможність найманих працівників активно впливати на формування соціально відповідальної поведінки роботодавців [150], що передбачає не тільки

забезпечення працівників безпечними умовами праці, а й адекватну заробітну плату, підвищення рівня кваліфікації персоналу, профілактичне лікування, будівництво житла, розвиток соціальної інфраструктури [128, с.218].

На сьогоднішній день суттєвою перешкодою на шляху цивілізованого соціального партнерства в Україні є корупція, переважання корпоративних інтересів і настроїв, зрощення підприємництва з апаратними структурами. Підприємці потрапляють в умови, далекі від нормальних, законних відносин капіталу і влади. Створюється замкнене коло: держава не захищає інтереси підприємців, підприємці не дотримуються законів. Меншою мірою, але це стосується й інших громадян. Значна частка «тіньової» економіки в Україні також не сприяє розвитку соціального партнерства. На «тіньових» підприємствах, як правило, не дотримуються норм трудового законодавства, зокрема про охорону праці та соціальні гарантії, не сплачуються податки, не реєструються трудові угоди. Працівники розглядаються винятково як трудові ресурси виробництва, єдиною метою якого є отримання прибутку. Суттєвою перешкодою для становлення соціального партнерства стає розмивання нормативної системи суспільства, обумовлене масовим порушенням законів і соціальних норм. Це не сприяє поширенню практики соціального партнерства [29, с.237-238].

При формуванні системи соціального партнерства можна використати і європейський досвід, а саме:

- розвиток соціального партнерства здійснюється одночасно на всіх рівнях (підприємство – фірма – галузь – країна), що сприяє кумулятивному, зростаючому процесу партнерства і перешкоджає перевазі егоїстичних, групових інтересів над загальнонаціональними, тому думка про те, що соціальне партнерство може розвиватися лише «знизу» і носить стихійний характер, є необґрунтованою;

- механізм соціального партнерства має включати дві взаємопов'язані структури – національні органи соціальних консультацій, які мають забезпечити соціальний консенсус у країні, та розгалужену систему (на рівні підприємства,

фірми, галузі, регіону, країни) дво- і тристоронніх угод регулювання трудових відносин;

- фундаментом ідеології соціального партнерства є згода відносно забезпечення для кожного громадянина певної сукупності соціальних прав, включаючи мінімальний життєвий рівень, не залежно від віку, статі, соціального статусу, роду занять. Цей національний критерій діє і в рамках ЄС;

- соціальне партнерство засноване також на підтримці ринкових відносин і відмові від прямого або часткового контролю держави над ринком і ринковими цінами, що не виключає впливу держави через диференційовані податки, субсидії тощо [103, с.67–68].

Успішним досвідом соціального партнерства в Україні є співпраця та залучення органів місцевого самоврядування регіону до ініціатив громадських організацій, що реалізуються за підтримки міжнародних донорських організацій. В Україні у 2012 році були зроблені перші кроки до розбудови міжсекторного соціального партнерства за участі таких організацій, а саме розпочата «Програма розвитку державно-приватного партнерства (P3DP)», фінансованої Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) [126]. В результаті дії даної програми було впроваджено безліч соціально необхідних проектів у відповідності до потреб кожного регіону, чи міста, що досягли своєї мети та підвищили якість життя населення на даних територіях.

Одним із прикладів роботи соціального партнерства в Україні є компанія ДТЕК. ДТЕК, дотримуючись світової практики соціальної відповідальності, розуміє та розділяє проблеми регіонів та їх мешканців та вважає необхідним брати участь у вирішенні територіальних проблем. Компанія вважає найбільш ефективним системний підхід до вирішення проблем спільно з іншими зацікавленими сторонами (владою, громадянським суспільством, іншим бізнесом), тому робить ставку на партнерські проекти. Компанія орієнтована на системне соціальне партнерство, яке сприяє стійкому соціально-економічному розвитку суспільства, та, отже, стійкому розвитку бізнесу.

Основним інструментом розвитку регіонів у діяльності ДТЕК є Програма соціального партнерства ДТЕК з територіями діяльності (ПСП). Основне завдання ПСП ДТЕК – створити сприятливі умови для життя та роботи в населених пунктах, де розміщені підприємства компанії. Стан інфраструктури, комунального сектора, системи охорони здоров'я, освіти, культури та спорту, а також екології визначають якість життя співробітників, а відповідно, і якість їх праці. Зрозуміло й те, що життя в містах, де підприємство ДТЕК є містоутворюючим, може покращитись тільки за умов тісної співпраці бізнесу, місцевих органів влади та, безумовно, за активної участі жителів.

Актуальність та ефективність соціальних проектів і програм, відкритість та прозорість процесу вибору і реалізації проектів, залучення всіх зацікавлених сторін – основні принципи роботи ДТЕК в рамках ПСП.

У травні 2008 року була підписана Декларація соціального партнерства (довгостроковий документ, який визначає основні принципи партнерства компанії та територіальних громад її діяльності). На сьогоднішній день до Декларації приєдналися 22 населених пункти та 10 районів у 8 областях України. З 2007 по 2013 роки в рамках ПСП було реалізовано понад 747 проектів, в які ДТЕК інвестувала більш ніж 249 млн. грн. [127].

Практику соціального партнерства проводить і "Концерн Хлібпром". У своїй послідовній та системній політиці розвитку вони прагнуть до сталості, ефективності та прибутковості. На підприємстві переконані, що запорука успішної компанії – це не тільки фінансова складова, а й високі стандарти ведення бізнесу на всіх його ланках. Досягнення позитивного довготермінового результату є можливим при урахуванні інтересів як безпосередньо споживачів, так і працівників, партнерів, інвесторів, акціонерів, місцевих громад та інших заінтересованих сторін, які мають взаємодію з Компанією. Саме тому соціальна відповідальність бізнесу є важливим аспектом діяльності "Концерну Хлібпром".

Як один із найбільш великих роботодавців у регіонах своєї присутності «Концерн Хлібпром» забезпечує робочими місцями 3500 українців. У своїх відносинах з трудовим колективом компанія керується колективним договором,

що є результатом соціального партнерства на локальному рівні. Для підприємства важливим завданням є збереження, розвиток існуючих та створення нових робочих місць, а також навчання працівників.

На початку 2014 року в компанії стартувала програма стажування для студентів-технологів профільних навчальних закладів. В рамках програми талановиті молоді фахівці мають змогу пройти стажування на виробничих підрозділах компанії, а кращі з них - отримати після її завершення роботу. Таким чином компанія залучає кращих студентів та допомагає їм реалізувати свій потенціал [72].

Реформування системи соціального партнерства в Україні слід вважати однією з провідних тем, які здатні розвивати суспільство зсередини, скріплювати зв'язки між різними верствами населення, а також ефективно впливати на політику, економіку та створювати суспільну злагоду. Принципи соціального партнерства та соціальної відповідальності стають актуальними для вирішення питань та проблем, які склалися в Україні сьогодні: соціальне напруження, зростання тарифів, невідповідність декларованих соціальних стандартів реальному економічному становищу. Важливими є механізм та форми втілення принципів соціального партнерства.

4.3. Роль держави у механізмі забезпечення зайнятості населення

Сучасні ринкові перетворення в економіці України супроводжуються масштабними змінами на ринку праці, різким загостренням конкуренції серед найманих працівників і роботодавців та зумовлюють глибокі зміни у сфері зайнятості населення.

Зайнятість населення повинна розглядатися як один із головних орієнтирів розвитку соціально-економічної системи, який визначає перегрупування фінансових, матеріальних і трудових ресурсів в національному господарстві, розміщення продуктивних сил, шляхи підвищення якості і рівня життя. Більш повна і ефективна зайнятість досягається завдяки її державному регулюванню.

В Україні процес формування національного ринку праці відбувається повільно і суперечливо. Основними базовими макроекономічними вадами на шляху формування ефективної моделі ринку праці є низька продуктивність праці, відсутність серйозних структурних зрушень в економіці країни, висока тіньова складова, низька ціна праці. Державне регулювання зайнятості населення в основному спрямоване на допомогу традиційним групам ризику та особам, які знаходяться під загрозою звільнення з промислових та інших підприємств. Питання ж найбільш цінної з людської точки зору, довгочасної економічної віддачі частини трудового потенціалу залишається невирішеним. Реальну небезпеку для країни становить деградація структури робочих місць і людського потенціалу внаслідок скорочення зайнятості у галузях, що потребують праці високої якості, і збільшення зайнятості в торгівлі та посередницькій діяльності переважно у неформальному секторі. Крім того, характерним є збільшення довгострокового безробіття.

На сучасному етапі дослідження проблеми зайнятості залишається досить актуальним, про це свідчать численні праці та статті таких науковців, як: Д.П.Богиця, А.М.Гриненко, О.А.Грішнова, А.М.Колот, Ю.М.Куліков, Е.М.Лібанова, В.О.Мандибура, О.Ф.Новікова та інші.

Водночас деякі проблеми удосконалення механізм державного регулювання зайнятості населення в умовах соціально-економічних перетворень недостатньо висвітлені у наукових працях.

Відповідно до Закону України «Про зайнятість населення», зайнятість – це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їм доход у грошовій чи іншій формі [123].

За критерієм якості використання трудового потенціалу розрізняють три основні види зайнятості: повну, раціональну й ефективну. Повна зайнятість – це реально існуюче соціально-економічне відношення, яке означає, що кожен бажаючий працювати громадянин може знайти роботу відповідно до покликання, професійної підготовки та освіти.

Раціональність зайнятості, є кількісна і якісна відповідність роботи і працівника, структури робочих місць і трудових ресурсів.

Ефективна зайнятість – повна зайнятість населення, яка відповідає вимогам раціональності, – передбачає обрання найоптимальнішого варіанту використання робочої сили, який забезпечує досягнення найкращого соціально-економічного результату.

Конвенція Міжнародної організації праці (1988 р.) про сприяння зайнятості й захисту від безробіття передбачає, що держави, які до неї приєдналися, «всіма відповідними засобами здійснюватимуть політику сприяння повній, продуктивній і вільно обраній зайнятості всіма відповідними засобами, серед яких соціальне забезпечення. Такі засоби повинні містити, серед іншого, служби зайнятості, професійну підготовку та професійну орієнтацію» [155].

Для надання якісних і кількісних характеристик зайнятості населення використовуються такі поняття як робоча сила, зайняті та безробітні, трудові ресурси, ринок праці.

Зайнятість на ринку праці визначає розподіл і перерозподіл трудових ресурсів відповідно до попиту й пропозиції праці. Завдяки їй здійснюється розподіл працюючих за професіями і спеціальностями, соціальним статусом, видами робіт, галузями виробництва, за регіонами, а також розподіл на найманих працівників, роботодавців і самозайнятих.

Механізм державного регулювання зайнятості населення можна визначити як сукупність способів (методів) застосування, засобів (інструментів, важелів) впливу державних органів на суспільні відносини у сфері зайнятості населення. Розрізняють правовий, адміністративний, організаційний та економічний механізми державного регулювання зайнятості.

Правовий механізм державного регулювання зайнятості населення – це система всіх державно-правових (юридичних) засобів, за допомогою яких держава здійснює владний вплив на суспільні відносини у сфері зайнятості населення [2].

Основними правовими засобами державного регулювання зайнятості населення в Україні є Конституція та закони України; укази Президента України; постанови та інші акти Верховної Ради України, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади України; нормативні акти місцевих державних адміністрацій.

Адміністративний механізм державного регулювання зайнятості населення передбачає використання різноманітних за своєю природою адміністративних засобів та методів впливу. Адміністративні засоби – це стандарти, дозволи, сертифікати, заборони, обмеження, нормативи, правила, квоти, ліцензії.

Організаційний механізм державного регулювання зайнятості населення – це сукупність організаційних елементів, що мають організовувати регулювання в інтересах громадян та забезпечувати ефективну діяльність державно-управлінської системи.

Організаційні методи державного регулювання зайнятості передбачають: створення державної системи профорієнтації молоді, підготовки і перепідготовки кадрів; інформаційне забезпечення регулювання зайнятості; розроблення, прийняття і реалізацію державних програм сприяння зайнятості та державних програм професійного навчання безробітних; встановлення порядку організації охорони праці, укладання колективних та індивідуальних трудових договорів (контрактів); надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я; організацію громадських та інших робіт тимчасового характеру.

Економічний механізм державного регулювання зайнятості – це підтримання нормального з погляду ринкової економіки співвідношення між попитом та пропозицією робочої сили [86]. До головних економічних засобів державного регулювання зайнятості належать: податки, кредит, економічні санкції (штрафи), заробітна плата, допомога через безробіття, дотації, інвестиції.

Модель ринку праці, яку обрано країною, має безпосередній вплив на концепцію державної політики зайнятості населення.

Виділяють три основні моделі ринку праці: патерналістську, соціал-демократичну і ліберальну [84]. Патерналістська модель передбачає високій ступінь опікування працівника працедавцем. Найбільшою мірою вона реалізована в Японії, де її підґрунтям є «довічний» найм.

Багато уваги японські фірми приділяють якості підготовки і перепідготовки персоналу, які здійснюються відповідно до досягнень науково-технічного прогресу та структури робочих місць. Корпоративна культура організації передбачає професійну мобільність всередині фірми, виховання у працівників творчого ставлення до праці.

При визначенні розмірів заробітної плати в Японії враховується стаж роботи і вік працівника, а також кваліфікація та ефективність праці.

Соціал-демократична модель передбачає проведення активної політики на ринку праці. Найбільш вдалим прикладом функціонування цієї моделі є ринок праці Швеції, який містить такі основні елементи:

- непрямі податки на товари і послуги, які перешкоджають швидкому зростанню попиту та інфляції, стимулюють банкрутство нерентабельних підприємств;
- рівність оплати рівної праці поза залежністю від фінансового стану підприємства;
- поєднання низької інфляції та повної зайнятості в довгостроковій перспективі, за рахунок субсидій підприємствам на утримання неконкурентоспроможних працівників чи надання їм робочих місць в державному секторі;
- державна підтримка зайнятості в неефективних сферах економіки, які надають соціально необхідні послуги [49].

До соціал-демократичної моделі також належать ринки праці Німеччини, Франції, Австрії, Фінляндії.

Ліберальна модель ринку праці притаманна США, Канаді, Австралії. Її характерними ознаками є глибока децентралізація. Робоча сила в цих країнах відрізняється високою мобільністю, професійна кар'єра часто пов'язана зі зміною

місця роботи, а при скороченні потреб у робочій силі роботодавці звільняють зайвий персонал.

Наведені характеристики трьох моделей ринку праці дають змогу зробити висновок, що враховуючи історичні й економічні особливості відносин на ринку праці, а також менталітет народу, для України найбільш близькою й доцільною може бути соціал-демократична модель

Поряд з моделями ринку праці, в сучасній науковій літературі також виділяють три основні типи моделей соціально-трудових відносин: європейську, англосаксонську і китайську.

Характерними ознаками європейської (континентальної) моделі соціально-трудових відносин є: високий рівень правової захищеності робітника; жорсткі норми трудового права, орієнтовані на збереження робочих місць; жорстке галузеве (регіонально-галузеве) тарифне регулювання; високий рівень мінімальної заробітної плати; невелика диференціація в розмірах заробітної плати.

У Великобританії, США, Австралії, Новій Зеландії сформована англосаксонська модель соціально-трудових відносин, яка характеризується значним зближенням трудового і цивільного права; значною свободою роботодавця у відносинах найму і звільнення; колективно-договірним регулюванням на рівні підприємства; мобільністю робочої сили; значною диференціацією розмірів заробітної плати при обмеженому використанні мінімальної заробітної плати, що встановлена на законодавчому рівні.

Для китайської моделі соціально-трудових відносин характерним є поєднання жорсткого регулювання трудових відносин з відносно високою соціальною захищеністю робітників, що працюють у державному секторі. При цьому, в приватному і концесійному секторах правове регулювання відсутнє.

Модель соціально-трудових відносин України не відповідає жодній з вищенаведених моделей. Найбільш привабливою з них є англосаксонська модель, але для її розбудови необхідно переглянути законодавчі й соціально-економічні засади функціонування ринку праці України.

Правове забезпечення є одним з основних напрямів державного регулювання зайнятості, а головним державним документом правового забезпечення є Конституція України [8]. У Конституції України задекларовано, що пріоритетним соціальним правом громадян є право на працю. В Конституції стверджується, що кожен має право на працю, яке включає можливість заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується [70, ст.43].

Адміністративний та організаційний механізми державного регулювання зайнятості населення в управлінську практику втілюються органами державної влади та управління, а також суб'єктами організаційної інфраструктури.

Важливим суб'єктом організаційної інфраструктури є Державна служба зайнятості. Громадяни мають право на безкоштовну допомогу державної служби зайнятості. За допомогою у працевлаштуванні можуть звертатися усі незайняті громадяни, які бажають змінити місце роботи, працевлаштуватися за сумісництвом чи у вільний від навчання час [123].

У 2015 р., відповідно до Закону України «Про зайнятість населення», статус безробітного отримали 1 537,4 тис осіб. Станом на кінець року чисельність осіб, які перебували на обліку у державній службі зайнятості і мали статус безробітного, становила 457,7 тис осіб [135].

Кількість вакантних посад, заявлених підприємствами, установами й організаціями, у 2015 р. становила 1,2 млн. одиниць. ДСЗУ у 2015 р. пропонувала лише 47,5 тис вакансій, тобто розбіжність між даними складає 60%, що не дає змоги реально визначити кількісні параметри потреби підприємств у робочій силі, спираючись лише на дані, які подаються відповідними державними органами та службами [135].

В цілому в Україні у 2015 р. за направленням служби зайнятості професійне навчання проходили 216,9 тис безробітних громадян, що на 4,2 тис. осіб менше, ніж у 2014 р. Рівень охоплення безробітних професійним навчанням у 2015 р., порівняно з 2004 р., збільшився на 18%.

Протягом останніх десяти років відбулися відчутні зміни у структурі чисельності громадян, що пройшли професійне навчання: значно скоротилася чисельність громадян, що навчалися вперше та проходили перепідготовку (з 18,9% у 2004 р. до 5,5% у 2015 р); чисельність осіб, що підвищували свою професійну кваліфікацію суттєво збільшилася – з 38,9% до 83,7%. Такі зміни свідчать про те, що національний ринок праці набув певної структурної сталості і все менше громадян виявляють бажання змінити вид діяльності або професію.

Відбулися певні зміни у використанні бази для здійснення професійного навчання. У 2015 р., порівняно з 2004 р., зросла кількість громадян, які навчалися на базі підприємств, організацій, установ (з 31,9% до 43,5%). В той же час використання бази навчальних закладів скоротилося (особливо вищих навчальних закладів – з 28,4% до 8,9%). На наш погляд, така тенденція пов'язана з підвищенням вартості навчання у ЗВО, скороченням доходів населення та зниженням бюджетного фінансування у зв'язку з кризовими явищами у національній економіці.

Дослідження показують, що досягнення збалансованості між попитом і пропозицією робочої сили, продуктивної зайнятості населення неможливе без використання економічного механізму державного регулювання сучасного ринку праці. До основних таких засобів належать: інвестиції та дотації; сукупний попит; заробітна плата; допомога по безробіттю; податки та пільги з оподаткування; кредитно-грошові інструменти (облікова ставка Центробанку, пільгові кредити); економічні санкції (штрафи).

Як свідчить досвід країн з розвиненою економікою, зростання інвестицій в людські ресурси є однією з умов модернізації виробничих систем. У Франції, наприклад, з державного бюджету на зайнятість виділяють 6,8% коштів, а відрахування підприємств, соціальних установ, різні внески за обсягом майже в 1,5 рази перевищують надходження з бюджету.

У 2015 році середній розмір запропонованої заробітної плати у вакансіях становив 1 637 грн., при цьому мінімальна заробітна плата складала у середньому 1 218-1378 грн., а прожитковий мінімум в середньому на одну особу – 1 176 грн.

Умовами виплати допомоги по безробіттю громадянам, зареєстрованим на загальних підставах є: допомога по безробіттю виплачується з восьмого дня після реєстрації громадянина у державній службі зайнятості до моменту працевлаштування, але не більше 360 календарних днів протягом двох років; для осіб передпенсійного віку – до 720 календарних днів; громадянам, які вперше шукають роботу – не більше 180 календарних днів.

Щодо розміру допомоги у зв'язку з безробіттям, то рекомендаціями МОП передбачено, що вона має становити 60% середньої заробітної плати. У скандинавських країнах така допомога досягає 50-70% середньої заробітної плати за рівня безробіття 0,5-1%. Враховуючи дуже низький рівень середньої заробітної плати в Україні, можна стверджувати, що розмір допомоги у зв'язку з безробіттям не може бути меншим за 50% середньої заробітної плати, що має місце зараз в Україні, оскільки не забезпечуватиме мінімальних фізіологічних потреб людини. Однак, статистичні дані свідчать про те, що мінімальний розмір допомоги по безробіттю за період 2004-2013 років становив від 13,4% до 21,9% для незастрахованих осіб та від 16,3% до 30,5% для застрахованих осіб [135].

З ухваленням Закону України «Про загальне обов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» в Україні введена страхова система соціального захисту населення на випадок безробіття, яка має чимало переваг в порівнянні з чинною раніше системою соціального забезпечення, як для безробітних громадян, так і для держави в цілому [121].

Запроваджені такі види матеріального забезпечення на випадок безробіття: виплати на випадок безробіття; матеріальна допомога в період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного; матеріальна допомога по безробіттю, одноразова матеріальна допомога безробітному і непрацездатним особам, що знаходяться на його утриманні; допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, що знаходилася на його утриманні.

У світовій практиці відомо декілька схем визначення розмірів страхової допомоги залежно від попереднього заробітку: в одних країнах допомога

встановлюється на єдиному рівні на весь період безробіття, в інших – використовується регресивна шкала виплат.

Так, в Німеччині допомога в середньому складає 68% від заробітку, а для самотніх безробітних – 63%; в Канаді – 60%, але при цьому допомога не може перевищувати 339 канадських доларів в тиждень; в Австрії і Бельгії 60 і 50% відповідно; в Китаї – 75% від середньої заробітної платні; в ПАР – 45%.

В багатьох країнах Східної Європи допомога також розраховується у відсотках до заробітку на останньому місці роботи і складає: в Болгарії – 60%, у Хорватії – 80%, у Чехії – 60%, в Угорщини – 65%. В Естонії і Польщі встановлено фіксований розмір допомоги [196].

Відповідно до вищезазначеного Закону розмір допомоги по безробіттю в Україні складає 50% від середньої зарплати людини, якщо її робочий стаж менше 2 років; 55% – для працюючих від 2 до 6 років; 60% – для тих, хто відпрацював від 6 до 10 років. На 70% від попередньої зарплати можуть претендувати громадяни з робочим стажем, що перевищує 10 років.

Допомога по безробіттю виплачується впродовж 1 року. Перші 3 місяці безробітний отримує 100% суми, розрахованої за вищенаведеною схемою; наступні 3 місяці – 80%, останні півроку – 70% [121].

Мінімальна зарплата встановлена у 20 з 27 країн ЄС, за винятком Данії, Швеції, Фінляндії, Німеччини, Італії, Австрії і Кіпру. В цих країнах ставки мінімальної заробітної плати встановлюються за допомогою галузевих колективних угод. Україна за розміром мінімальної зарплати значно програє державам Європи. Рівень української мінімальної зарплати демонструє все більшу відповідність африканським стандартам. В абсолютних розмірах українська мінімальна зарплата є меншою, ніж в таких країнах африканського континенту як Алжир, Габон, Ботсвана, Кабо-Верде.

Специфіка розрахунку мінімальної зарплати в розвинених країнах і Україні істотно відрізняється. Наприклад, якщо в США в основі розміру мінімальної зарплати лежать дані офіційної статистики про вартість життя для сім'ї з 4 осіб (двоє дорослих і двоє дітей), то у нас – прожитковий мінімум на одну працездатну

людину. В Україні мінімальна зарплата виконує функцію простого відновлення робочої сили одного індивіда, тоді як в США і Європі йдеться про відновлення трудових ресурсів країни в цілому [32].

Розв'язати сьогодні проблему стабілізації сфери зайнятості населення та підвищення її керованості, проблему прихованого та зареєстрованого безробіття через державні центри зайнятості населення досить непросто. Необхідно перейти до створення бірж праці, які завдяки налагодженому механізму обліку та розгалуженій системі моніторингу ринку праці спроможні оволодіти повною інформацією стосовно кількості вакантних робочих місць і повних обсягів пропозиції робочої сили. Володіння вичерпною інформацією дасть змогу тісніше ув'язати взаємозалежні процеси на ринку праці та підвищити їх загальну прогнозованість.

Основними позиціями щодо державного регулювання ринку праці є: взаємозв'язок політики зайнятості та економічної політики держави; консолідація зусиль усіх гілок влади, об'єднань роботодавців і профспілок щодо сприяння розв'язанню проблем зайнятості населення; посилення відповідальності центральних та місцевих органів виконавчої влади і соціальних партнерів за реалізацію державної політики зайнятості.

Державна політика в галузі зайнятості повинна вирішувати два основні питання:

- задовольняти потреби в робочій силі функціонуючого капіталі, що інвестується. Енергійно та прибутково функціонуючий капітал – це найкраще свідчення ефективного використання робочої сили;
- забезпечення робочими місцями працездатного населення як умова нормального існування людей. Піклування про добробут населення є традиційно функцією держави.

З метою радикального реформування ринку праці необхідно посилити роль наукового підходу до формування політики зайнятості, розробку відповідних Програм зайнятості. Це дасть змогу спрогнозувати розвиток подій на ринку праці,

опрацювати цілеспрямовані механізми регулювання основних процесів формування попиту і пропозиції робочої сили в контексті логіки реформ.

Необхідно внести відповідні зміни і доповнення до Закону України «Про зайнятість населення», Кодексу законів про працю в Україні та Закону України «Про освіту» відповідно до вимог Концепції державної системи професійної орієнтації населення; запровадити механізм фінансового забезпечення профорієнтації молоді, яка навчається, незайнятого і зайнятого населення, осіб з обмеженою працездатністю.

Для визначення головних напрямів політики у сфері професійного навчання незайнятого населення, забезпечення єдиного науково-методичного підходу до її реалізації найближчим часом доцільно затвердити Концепцію розвитку системи професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації незайнятого населення. Слід прискорити формування методик та практичного впровадження модульної системи професійного навчання незайнятого дорослого населення.

4.4. Соціальний захист населення та його удосконалення в національній економіці України

За час незалежності Україна прагнула створити належні умови для реалізації права населення на соціальний захист, створювались різноманітні закони, програми, вводились нові стандарти та нормативи. Однак в складних сучасних умовах у країні почали гальмуватися всі процеси ефективної реалізації соціального захисту, в основному через брак достатньої фінансової бази та невдачу соціальну політику. Соціальний захист реалізується за залишковим принципом, фактичне збільшення соціальних гарантій і допомог не відповідає реальній їх виплаті, а рівень інфляції при цьому випереджає рівень зростання пенсій та зарплат. З цієї позиції, необхідність дослідження напрямків вдосконалення системи соціального захисту є беззаперечною, а в умовах економічної та політичної кризи особливо актуалізується.

Проблеми соціального захисту широко досліджуються як зарубіжними, так і українськими вченими. Так, зокрема, питання соціального захисту населення,

вивчення його особливостей та регулювання є предметом дослідження вітчизняних науковців І.Бондар, С.Горянської, М.Долішнього, Е.Лібанової, В.Новікової та ін. Утім, не зважаючи на численні дослідження з даної проблеми та її важливості відсутнє єдине розуміння змісту соціального захисту, його форм і методів проведення, взаємодії з господарською політикою та економічною ефективністю.

На сучасному етапі Україна зробила вибір стати правовим, демократичним, соціальним суспільством. Конституція України закріпила визнання людини, її життя, здоров'я, честі і достоїнства, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю. До числа найбільш суттєвих її особливостей потрібно віднести проголошення права на достойний життєвий рівень (ст.48 Конституції України) [53]. Але, якщо оцінити реальну ситуацію, яка склалася в нашій країні в період її реформування, то стає очевидним, що підстав для її кваліфікації як соціально стабільної немає.

В умовах економічної та політичної кризи, система соціального захисту переживає суттєві зміни: вона протікає в іншому соціальному середовищі, де багато невизначеності, ризиків, які необхідно передбачити та по можливості попередити. Реформування системи соціального забезпечення повинно включати в себе інституційні зміни, зміни в структурі соціальної сфери, джерел та механізмів фінансування. За цими змінами стоїть, в першу чергу, необхідність оптимізації поєднання ринкових та неринкових механізмів функціонування соціальної сфери та управління нею.

Вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням соціальної сфери, є прерогативою держави як у сталій, так і в економіці в умовах невизначеності. Сучасний характер економіки України вимагає відповідної перебудови соціальної сфери і, насамперед, істотного підвищення добробуту населення країни, подолання глибокого падіння його життєвого рівня. За статистичними даними 71 % громадян України вважають, що не існує права на гідний людини рівень життя, незадоволених тим, як в Україні функціонує демократія, – 61%; оцінюють

загальну ситуацію, в якій протікає їхнє життя, як «погана» або «дуже погана» – 50% громадян, що свідчить про недостатній рівень і якість життя у країні [108].

В умовах відсутності достатніх фінансових ресурсів держава повинна створити умови для самореалізації та самозабезпечення економічних суб'єктів, а також сформувати ефективну систему соціального захисту населення.

Основними методами впливу держави на розвиток соціальної сфери є: правове забезпечення соціального захисту населення, прийняття відповідних законодавчих та нормативних актів; прямі державні витрати із бюджетів різних рівнів на фінансування соціальної сфери; соціальні трансферти у вигляді різного роду соціальних субсидій; впровадження ефективної системи оподаткування індивідуальних грошових доходів населення; прогнозування стану загальнонаціональних і регіональних ринків праці, створення мережі центрів служб зайнятості й бірж праці; встановлення соціальних і екологічних нормативів і стандартів, контроль за їх дотриманням; державні програми з вирішення конкретних соціальних проблем (боротьби з бідністю, освітні, медичні, екологічні та інші); державний вплив на ціни та ціноутворення; обов'язкове соціальне страхування в різних формах; пенсійне забезпечення; розвиток державного сектора економіки та виробництво суспільних товарів та послуг; підготовка та перепідготовка кадрів; організація оплачуваних громадських робіт; соціальне партнерство тощо [179, с. 215].

В свою чергу основними напрямками реалізації соціальної політики української держави є: активізація соціальної ролі держави, відпрацювання механізмів взаємодії держави та суспільства, досягнення соціальної злагоди і соціальної справедливості, досягнення відчутного поліпшення матеріального добробуту населення, створення умов для підприємницької діяльності, забезпечення високої продуктивної зайнятості, удосконалення системи оплати праці, соціального захисту та пенсійного забезпечення, проведення активної політики підтримки сім'ї, регулювання демографічних процесів, підвищення тривалості життя, поліпшення та подальший розвиток соціальної інфраструктури,

забезпечення соціальної підтримки найбільш уразливих груп населення, боротьба з бідністю тощо [80, с. 465].

Для оптимального застосування методів впливу на соціальну сферу і реалізації соціальної політики, з метою забезпечення соціального захисту населення, в Україні існує необхідна нормативно – правова база. Основним джерелом якої є Конституція України, яка закріплює право на соціальний захист кожної людини. Було прийнято також ряд законів, найважливішими серед яких є Закони України «Про зайнятість населення» (1991р.) з подальшими внесеними змінами у 1991-2009 роках, «Про охорону праці» 1992 року з останніми змінами у 2008 році, «Концепція соціального забезпечення населення України» (1993р.). «Основи законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» (1998р.). Закон України від 15 липня 1999 року "Про прожитковий мінімум" дає визначення прожиткового мінімуму, закладає правову основу для його встановлення, затвердження та врахування при реалізації державою конституційної гарантії на достатній життєвий рівень.

Зазначені законодавчі акти не завжди були досконалими, до них було внесено численні зміни та доповнення. Залишаються проблеми щодо фінансового забезпечення передбачених законами соціальних виплат, пільг. Разом з тим це законодавство, а ми назвали лише основні акти, є свідченням того, що питання соціального захисту населення були постійними на порядку денному Верховної Ради України.

Загалом, аналізуючи питання законодавчої бази у сфері соціального захисту, варто відзначити значну кількість нормативно-правових актів. Вони регулюють спільні питання державних гарантій, соціальних допомог, пенсійного забезпечення та соціального страхування. Але поруч з тим є ряд питань, що не охоплює повністю законодавство, які є ніби прогалинами в системі соціального захисту. Це в першу чергу медичне страхування та допомога, реалізація соціальних прав, що задекларовані, але не виконуються тощо.

Зараз система соціального захисту України включає в себе певні елементи, які визначають соціальну політику держави (пенсії, допомоги, програми, пільги,

універсальні системи та ін.). Однак на сучасному етапі наша країна перебуває у кризовому фінансово-економічному становищі, що несе не аби який негативний відбиток на соціальному захисті населення і соціальній сфері взагалі і є обмежуючим фактором при реалізації соціальної політики.

Недостатність фінансування соціальної сфери, неможливість приділення достатньої уваги її реформуванню і вдосконаленню призвели до виникнення кризового стану системи соціального захисту населення в Україні, причинами якого стали:

- знаходження системи соціального захисту в деякому проміжному стані, що перешкоджає перетворенню соціальної системи в один із факторів росту виробничих сил;

- домінування розподільчих відносин і старих пасивних форм соціального захисту, які збереглися тому, що широкі маси населення знаходяться в конфлікті з рухом до ринкової економіки;

- не сформованість соціально-економічних інститутів, що направляють функціонування всіх елементів системи на реалізацію цілей соціальної захищеності, підвищення рівня життя населення.

- втрата населенням своїх заощаджень, девальвація гривні, підвищення цін, при цьому зниження показника середньої заробітної плати. За підсумками травня 2016 року він становив 4984 гривні, що в доларовому еквіваленті складає близько 200\$ і значно менше докризового періоду, хоча в гривнях середня заробітна плата номінально зросла. Мінімальна заробітна плата з 1 травня 2016 року складає 1450 гривень, що в доларовому еквіваленті складає близько 60\$ і є суттєво нижчою навіть порівняно з найнижчим її рівнем на європейському ринку праці [107]. Починаючи з 2009 року розмір мінімальної заробітної плати в Україні складає 100% прожиткового мінімуму. Але, прожитковий мінімум в Україні встановлюється на основі споживчого кошика, перелік товарів і послуг у складі якого не відповідає реальним споживчим потребам працездатного населення. У споживчий кошик українців входить 297 товарів та послуг, в той час як американців та британців – 350, німців – 475, французів – 507 [183, с. 35]. В Україні перелік товарів і послуг, що входять до складу споживчого

кошику, не враховує низку життєво необхідних витрат, серед яких: будівництво (купівля, оренда) житла, послуги охорони здоров'я та освіти, культурний розвиток тощо. Тобто в умовах сьогодення мінімальна заробітна плата радше виконує символічну, а не реальну функцію соціального захисту.

Незважаючи на існування негативних передумов для розвитку і функціонування ефективної системи соціального захисту в цілому, варто виділити основні елементи, які потребують особливої уваги з боку держави. До них можна віднести такі аспекти соціального захисту населення:

- захист найбільш вразливих верст населення (інваліди, безробітні, непрацездатні особи і т. д.), з цією метою важливим є розвиток соціального страхування яке включає:

- пенсійне (як джерело матеріального забезпечення громадян у старості);
- медичне (на випадок захворювання, втрати працездатності від нещасного випадку на виробництві, від нещасних випадків);
- страхування на випадок безробіття (втрата роботи з незалежних від працівника причин).

Особливої уваги потребує питання запровадження страхової медицини, що дасть змогу відійти від залишкового методу формування ресурсів галузі і забезпечити стаке її фінансування; створення умов розвитку добровільного медичного страхування; підвищення надійності страхових організацій, що працюватимуть у системі добровільного медичного страхування. Ефективним, на нашу думку, у розв'язанні проблеми з фінансуванням медичної системи є запровадження єдиного соціального податку (з цільовою квотою на охорону здоров'я) на всі види доходів, залучаючи заощадження, нерухомість, доходи від капіталу тощо; персоніфікація обсягів медичної допомоги і витрат у межах нормативу на душу для кожного конкретного мешканця;

- проведення повномасштабної пенсійної реформи та створення справедливої системи пенсійних виплат з урахуванням трудового внеску кожного до фонду накопичення. Це питання є першочерговою проблемою у контексті соціального захисту населення, оскільки, одним із визначальних факторів стабільності системи є

оптимальне співвідношення працюючого і непрацюючого населення. Сьогодні в Україні відбувається зменшення кількості осіб працездатного віку серед економічно активного населення, на фоні старіння населення. Частка населення віком 60 і більше років сьогодні становить 20, 4%, а чисельність осіб віком понад 75 років – близько 3,5 млн. До середини XXI ст. очікується збільшення частки населення віком понад 60 років до 38, 1%, а чисельності осіб, котрим 80 років, і старше у 3,5 рази [97, с. 80]. Тобто старіння населення, зумовлене характером перебігу демографічних процесів, є серйозною загрозою формуванню і ефективному функціонуванню фондів соціального призначення. За нинішніх соціально-економічних умов держава не може гарантувати безперебійне фінансування гідних пенсій на невизначений термін на основі розподільчої системи, тому одним з пріоритетів реформування соціальної політики має стати пошук альтернативних постачальників послуг соціальної сфери. У цьому контексті заслуговує на увагу досвід інших країн, де домогосподарства і бізнес-структури несуть відповідальність за добробут спільно з державним сектором. Іншим кроком реформування є розвиток добровільної накопичувальної системи, що передбачає: формування законодавчої та нормативної бази для створення і функціонування недержавних пенсійних фондів; створення професійних та корпоративних пенсійних фондів, які акумулювали б кошти для виплати пільгових пенсій;

- вирішення проблеми безробіття та забезпечення ефективної зайнятості.

Дієвим кроком у підвищенні зайнятості населення та розвитку ринку праці може стати організація оплачуваних громадських робіт, що в сучасних умовах при обмеженій кількості робочих місць є дійсно актуальним; збереження наявних та створення нових високопродуктивних робочих місць; гарантування захисту від незаконного звільнення; створення умов для розвитку самозайнятості населення та підприємницької ініціативи, поширення вторинної зайнятості працездатного населення і безоплатне сприяння у підборі належної роботи; створення правової основи соціально-трудових відносин на селі; підтримки регіонів, у яких склалася критична ситуація на ринку праці, шляхом створення механізму сприяння розвитку колишніх депресивних територій; сприяння працевлаштуванню не

конкурентноздатних на ринку праці верств населення і створення надійного економічного механізму забезпечення їх зайнятості;

- формування стимулів до високопродуктивної суспільної праці й надання соціальних гарантій економічно активній частині населення, тобто в сучасних умовах необхідно поступово переходити від політики встановлення системи державного захисту до політики, спрямованої на зростання індивідуальних доходів населення, щоб кожна працююча людина могла за рахунок власних коштів забезпечити себе необхідними соціальними послугами;

- надання адресної допомоги тим, хто її потребує і основних соціальних гарантій:

- прожитковий мінімум;
- мінімальний розмір пенсій за віком;
- мінімальний розмір заробітної плати робітників різної кваліфікації в установах та організаціях, що фінансуються з бюджетів усіх рівнів;
- стипендії учням професійно-технічних та вищих навчальних закладів;
- індексація доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх доходів під час зростання цін;
- забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах і послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки;

- встановлення обмеженого переліку пільг, соціальних виплат та соціальних послуг, згідно до Конституції України та міжнародно-правових зобов'язань. Сьогодні, не маючи необхідних ресурсів, держава бере на себе додаткові зобов'язання у сфері соціального захисту та соціального забезпечення, які часто не дають жодного соціального чи економічного ефекту, окрім встановлення привілеїв для представників певних професій або окремих соціальних груп. Так, згідно з розрахунками Ради по вивченню продуктивних сил Національної академії наук, право на пільги відповідно до законодавства мають: за соціальним статусом – 31% населення, за професійною ознакою – 13,8% економічно активного населення [108].

Зазначені пропозиції є основним підґрунтям для функціонування національної системи соціального захисту, в свою чергу аналіз її складових дозволить виділити

першочергові цілі, стратегію розвитку та пріоритетні завдання її реформування, враховуючи при цьому сучасний стан соціальної сфери і економіки країни в цілому. Важливо також виділити і сформулювати основні напрямки державної політики, які є найбільш актуальними в даних умовах і охоплюють як малозабезпечені верстви так і економічно активне населення.

Це можливо при всебічному дослідженні проблем безробіття, гарантій, які потрібно надавати в сфері зайнятості, пенсійної системи в цілому та її забезпечення, соціальних пілг, різних видів допомог, соціального страхування, в тому числі медичного обслуговування ті інших складових соціального захисту.

Втілення зазначених завдань у життя, на нашу думку, потребує виконання наступних заходів щодо удосконалення системи соціального захисту Української держави: підвищення зайнятості населення та розвиток ринку праці; боротьба з безробіттям через підвищення продуктивності праці; ефективне запровадження системи пенсійного страхування, підвищення ефективності використання ресурсів, створення прозорих фінансово-економічних механізмів надходження та використання коштів, необхідних для реалізації конституційних прав громадян на охорону здоров'я; ефективним у розв'язанні проблеми з фінансуванням медичної системи є запровадження єдиного соціального податку (з цільовою квотою на охорону здоров'я) на всі види доходів, залучаючи заощадження, нерухомість, доходи від капіталу тощо; персоніфікація обсягів медичної допомоги і витрат у межах нормативу на душу для кожного конкретного мешканця; запровадження страхової медицини, що дасть змогу відійти від залишкового методу формування ресурсів галузі і забезпечити стає її фінансування.

Сьогодні Україна повинна рішуче реформувати систему соціального захисту через формування ринку соціальних послуг з реальною конкуренцією їх надавачів, впровадження комплексної системи соціального замовлення. Така форма взаємодії держави з некомерційними органами поширена в усіх цивілізованих країнах. При цьому потрібно створити перспективу відновлення і зростання соціальних гарантій в контексті зростання економіки в майбутньому.

РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

5.1. Конкурентоспроможність національної економіки як умова входження в глобальний економічний простір

Розвиток світової економіки під впливом сучасних технологічних змін та глобалізаційних трансформацій характеризується лідерськими позиціями країн, національні економіки яких досягли високих рівнів конкурентоспроможності. Населення цих країн, як правило, має значні успіхи щодо забезпечення добробуту та умов розвитку людського капіталу, а підприємницькі структури – в залученні внутрішніх і зовнішніх інвестицій та здійсненні різноманітних інноваційних проектів. Міжнародні економічні організації постійно аналізують ці процеси за допомогою багатьох показників.

Україна за цими показниками займає далеко не кращі позиції, маючи значний природний, людський, науковий потенціал. Причин такого становища багато, вони не прості, але їх необхідно долати, щоб не залишитись на периферії цивілізаційного розвитку, забезпечити стале економічне зростання та зайняти гідне місце в глобальному економічному просторі. Значне підвищення конкурентоспроможності національної економіки є однією із найважливіших проблем реалізації цих завдань.

Розробка та дослідження теоретичних питань конкурентоспроможності національної економіки пов'язана з роботами західних вчених, серед яких П.Кругман, С.Ліндер, Б.Олін, М.Портер, Д.Сакс, Л.Саммерс, Дж.Харт, Е.Хекшер та ін. Викликає теоретичний інтерес дослідження норвезького економіста Е.Райнерта, який доводить, що багаті країни стали багатими завдяки поєднанню економічної політики, тобто державного регулювання, протекціонізму та стратегічних інвестицій, а не завдяки вільній торгівлі [131]. Він наполягає, на тому, що саме такий підхід був основою успішного економічного розвитку країн, починаючи з Італії епохи Відродження і закінчуючи сучасними досягненнями країн Південно-Східної Азії. Значну увагу аналізу проблем підвищення

конкурентоспроможності національної економіки, особливо в умовах глобалізації, приділяють у своїх дослідженнях українські та російські вчені: Я.Б.Базилюк, В.М.Геєць, Я.А.Жаліло, Д.Г.Лук'яненко, П.О.Куцик, О.І.Ковтун, Г.І.Башнянин, Б.Є.Кваснюк, Л.Я.Міщенко, О.С.Шнипко та ін. Не зважаючи на значну кількість наукових праць з даної проблеми, вона потребує подальших пошуків, особливо під впливом глобалізаційних викликів.

Конкурентоспроможність національної економіки проявляється у здатності економічної системи забезпечувати за будь-якого впливу внутрішніх та зовнішніх чинників соціально-економічну оптимальність, що виявляється у високому суспільному ефекті. Вона аналізується перш за все за такими підходами: 1) ресурсний (технологія, наявність капіталу для інвестування, чисельність і кваліфікація людських ресурсів, наявність природних ресурсів, економіко-географічне положення країни); 2) факторний (динаміка зростання національної економіки, що є базою для зміни позицій країни на світових ринках); 3) рейтинговий (інтегральне відображення стану економіки за допомогою системи макропоказників) [81].

За визначенням Європейської економічної комісії ООН, для досягнення високого рівня конкурентоспроможності країни повинні виконувати умови (або частина з них): 1) експортери мають зберігати та збільшувати свою частку на зовнішніх ринках; 2) середня питома вартість експорту країни має збільшуватися; 3) в обсязі експорту частка продукції з високою доданою вартістю та з використанням сучасних технологій має постійно зростати.

Дослідження конкурентоспроможності національних економік в системі глобальної економіки проводяться Всесвітнім економічним форумом – ВЕФ (World Economic Forum). Вони охоплюють широке коло питань: виявлення чинників найбільшого впливу на конкурентоспроможність; проведення порівняльного аналізу відповідних показників по більшості країн світу; розробка рекомендацій щодо механізму покращення конкурентоспроможності національних економік окремих країн та регіонів [201, с.517].

Про рівень конкурентоспроможності та кокурентну позицію тієї чи іншої національної економіки в глобальній економіці дає уявлення рейтинг глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Report), сформований на основі Індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index - GCI).

Таблиця 5.1

**Індекс глобальної конкурентоспроможності країн світу (GCI)
у 2016-2017 рр. (із 138 країн)**

Країна	Місце у рейтингу	Значення індексу
Швейцарія	1	5,81
Сінгапур	2	5,72
США	3	5,70
Нідерланди	4	5,57
Німеччина	5	5,57
Швеція	6	5,53
Великобританія	7	5,49
Японія	8	5,48
Гонконг	9	5,48
Фінляндія	10	5,44
Польща	...36	4,56
Російська Федерація	...43	4,51
Україна	...85	4,00

Джерело: складено за даними: The Global Competitiveness Index 2015–2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2016-2017/the-global-competitiveness-index-2016-2017/>.

Аналіз процесів формування глобальної економіки та диференціації позицій різних країн в її масштабах свідчать про три варіанти еволюції національної економіки в умовах глобалізації: рух до лідерів; поповнення гео економічної периферії; підтримка існуючого статусу та рівновіддаленість від головних полюсів сили в умовах формування поліполярної глобальної системи [81, с. 531].

Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index – GCI) складається зі 113 змінних, які об'єднані в 12 контрольних показників національної конкурентоспроможності: управлінська сфера; інфраструктура; макроекономічне середовище; здоров'я та початкова освіта; вища освіта та підготовка; ринок товарів та послуг; трудові ресурси; фінансова сфера; розвиток технологій; обсяги ринку; розвиток бізнесу; інновації.

**Динаміка індексу глобальної конкурентоспроможності (GCI)
України з 2006 по 2016 рр.**

Роки	Місце у рейтингу	Кількість країн у дослідженні	Значення індексу
2006 -2007 рр.	69	125	4,03
2007 – 2008 рр.	73	131	3,97
2008 – 2009 рр.	72	134	4,08
2009 – 2010 рр.	82	133	3,95
2010 – 2011 рр.	89	139	4,00
2011- 2012 рр.	82	142	3,99
2012 – 2013 рр.	73	144	4,13
2013 – 2014 рр.	84	148	4,05
2014 – 2015 рр.	76	144	4,10
2015 – 2016 рр.	79	140	4,03
2016 – 2017 рр.	85	138	4,00

Джерело: складено за даними: The Global Competitiveness Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report>.

Так, за даними Всесвітнього Економічного Форуму про рейтинг національних економік за індексом глобальної конкурентоспроможності (GCI), який є інтегральним показником порівняльної конкурентоспроможності країн, Україна посіла у 2016-2017 рр. 85 місце серед 138 країн, таблиця 5.1. У 2015 – 2016 рр. Україна займала 79 місце серед 140 країн світу, отже, спостерігається тенденція до зниження її позицій, оскільки у 2005 р. це було 64 місце. Найвищі місця займають: Швейцарія – 1 місце, яка не втратила його з попереднього рейтингу. Далі йдуть Сінгапур та США. Німеччина як «локомотив єврозони» піднялася на 5 позицію, а першу десятку країн-лідерів замикає Фінляндія. Європейські країни продовжують переважати в першій половині рейтингу серед найбільш конкурентоспроможних економік світу.

Про наявність такого відставання свідчить низький рівень конкурентоспроможності економіки України, оскільки саме в ній знаходить прояв здатність країни виробляти товари і послуги, які відповідають вимогам міжнародних ринків, і одночасно дозволяють підтримувати та підвищувати протягом тривалого часу реальні доходи свого населення.

**Індекс глобальної конкурентоспроможності (GCI) України
та його складові у 2016-2017 рр. (із 138 країн)**

Складові індексу глобальної конкурентоспроможності	Місце у рейтингу	Значення індексу
Субіндекс А: Базові вимоги	102	4,0
Якість інститутів	129	3,0
Інфраструктура	75	3,9
Макроекономічна стабільність	128	3,2
Охорона здоров'я і початкова освіта	54	6,0
Субіндекс В: Підсилювачі ефективності	74	4,0
Вища освіта і професійна підготовка	33	5,1
Ефективність ринку товарів та послуг	108	4,0
Ефективність ринку праці	73	4,2
Рівень розвитку фінансового ринку	130	3,0
Технологічна готовність	85	3,6
Розмір ринку	47	4,4
Субіндекс С: Інновації та розвиток	73	3,5
Конкурентоспроможність бізнесу	98	3,6
Інновації	52	3,4
Глобальний індекс конкурентоспроможності	85	4,0

Джерело: складено за даними: The Global Competitiveness Index 2016–2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reports.weforum.org/pdf/gci-2016-2017/WEF_GCI_2016_2017_Profile_UKR.pdf

Підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки, подолання значного технологічного відставання України від економічно розвинутих країн, входження в глобальний економічний простір та зайняття свого гідного місця і забезпечення в довгостроковій перспективі руху до лідерів можливе на підставі основного шляху – реалізації стратегії інноваційного розвитку української економіки [165].

Разом з тим, аналіз складових глобального індексу конкурентоспроможності національної економіки України свідчить про те, що тільки деякі з них мають позитивну тенденцію: зміни позиції у вищій освіті (33 місце, у 2015 р. – 34) за

рахунок зростаючої кількості випускників з вищою освітою; розмір ринку (47 місце, у 2015 р. – 45), інновації (52 місце, у 2015 р. – 54) за рахунок високого інноваційного потенціалу, науково-дослідницького персоналу [201].

Таблиця 5.4

Найбільш проблемні чинники ведення бізнесу в Україні у 2016-2017 рр.

№ з/п	Проблемний чинник	Значення чинника, %
1.	Корупція	14,0
2.	Політична нестабільність	13,2
3.	Інфляція	11,9
4.	Негативний вплив державної бюрократії	11,4
5.	Обмежений доступ до фінансів	11,2
6.	Нестабільність державної влади	8,2
7.	Розмір податків	7,3
8.	Податкове регулювання	6,8
9.	Валютне регулювання	4,5
10.	Нерозвинена інфраструктура	2,7
11.	Недостатнє регулювання праці	2,5
12.	Незначні обсяги інновацій	1,6
13.	Злочинність і крадіжки	1,6
14.	Недостатня освіченість працівників	1,5
15.	Низький рівень охорони здоров'я	1,3
16.	Низька професійна етика працівників	0,5

Джерело: складено за даними: *The Global Competitiveness Index 2016–2017* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reports.weforum.org/pdf/gci-2016-2017/WEF_GCI_2016_2017_Profile_UKR.pdf

В цілому ж має місце негативна тенденція у формуванні міжнародної конкурентоспроможності, як видно із таблиці 5.2. Це перш за все обумовлено відсутністю комплексної та галузевих стратегій розвитку економіки країни на довгостроковий період. Гальмують економічне зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки чинники, які створюють

основні перепони для розвитку економічної активності. Серед них, як бачимо в таблицях 5.3 та 5.4, найбільшого негативного впливу набула корупція, політична нестабільність, інфляція, державна бюрократія, обмежений доступ до фінансів.

Проведений аналіз питань формування конкурентоспроможності національної економіки та динаміки глобального індексу конкурентоспроможності економіки України за останні десять років свідчить про те, що пріоритетним напрямом мають стати стабілізація фінансового сектора, підвищення конкурентоспроможності розвитку бізнесу, покращення якості інфраструктури, посилення захисту інтелектуальних прав, підвищення здатності країни утримувати «таланти» та зменшення інтенсивності зовнішньої трудової міграції. Для підвищення конкурентоспроможності української національної економіки необхідно створити умови для стабільного розвитку бізнесу і прозорого механізму захисту конкуренції, зниження рівня корупції та бюрократії, удосконалення корпоративного управління та введення в практику бізнесу соціальної відповідальності.

5.2. Протиріччя розвитку глобальної економіки та проблеми економічного зростання

Глобалізація та деякі її наслідки спричинили виникнення таких проблем, як деградація довкілля, переведення робочих місць у країни з більш низькою заробітною платою, порушення прав людини на напівлегальних підприємствах у країнах, що розвиваються, зростання бідності та нерівності в світі, борги, які ставлять на межу катастрофи численні країни, що розвиваються, та ін. [4, с.5-9]. З цієї позиції, необхідність дослідження ідеології альтерглобалізму в умовах трансформаційної економіки особливо актуалізується.

Найбільш відомими ідеологами-теоретиками антиглобалістського руху є Л.Ларуш, С.Жижек, К.Агітон, С.Джордж, Х.Бей, М.Хардт, А.Негрі, Н.Кляйн та ін. Погляди американського економіста й громадського діяча Л. Ларуша і словенського філософа С. Жижика спрямовані на аналіз сучасної моделі

глобалізації та її критики. Л.Ларуш протипоставляє віртуальній економіці реальну, яка виробляє відчутні блага.

Відомий український економіст-міжнародник Т.В. Кальченко вважає альтерглобалізм «оберненою стороною» процесу глобалізації, новим типом базової демократії, метою якої є презентація і втілення нових принципів функціонування світової системи, які ґрунтуються на засадах соціального партнерства, соціального захисту та на інституті соціальної держави й реальних демократичних цінностях [65].

Альтерглобалізм (альтернатива глобалізму) – це теорія й ідеологія демократичної глобалізації, ідейно- політичного обґрунтування нового світового порядку з позицій широкої демократичної громадськості.

Альтерглобалізм – соціально-політичний рух, який виник наприкінці ХХ ст. і виступає за глобалізацію в інтересах громадян. Він ставить за мету змінити основні параметри глобалізації. Вперше ідеї альтерглобалізму було розповсюджено у 2001-2002 рр. на соціальних форумах в Порту-Алегрі та у Флоренції. Альтерглобалізм не тільки критикує глобалізацію за її негативні наслідки для людства, але й пропонує іншу стратегію глобалізації, яка мала б гуманістичний зміст, провадилася б в інтересах широкого кола учасників й вела до формування глобального громадянського суспільства. Альтерглобалізм об'єднує сили, які не приймають ідеологію, форми й наслідки глобалізації, але визнають її об'єктивний характер і висловлюють сподівання на можливість глобалізації з «людським обличчям» [35, с.24].

Основною метою руху є розвиток процесів інтеграції економік, народів і культур на основах демократії, соціальної справедливості, поваги до самостійності та самобутності національно-культурних утворень [197, с.30].

В останні два десятиріччя підйом протестного руху проти неоліберальної глобалізації є одним з яскравих проявів соціальної активності. Перехід до неолібералізму як стратегії економічного розвитку, здійснений урядами провідних країн Заходу, і перш за все Великобританії і США, з метою подолання економічного спаду та підвищення конкурентоспроможності національних

економік на початку 70-х років, відзначився низкою політичних та економічних реформ, які передбачали дерегуляцію соціальної сфери, приватизацію державної власності й скорочення витрат на соціальну сферу.

Неоліберальна парадигма стала визначальною також у системі міжнародних економічних відносин. Паралельно здійснювалося посилення регулюючої ролі глобальних інститутів – МВФ, Світового банку і Світової організації торгівлі (СОТ) [4, с.7].

Значну увагу неоліберали приділяли глобалізації, становленню єдиного економічного, інформаційного, культурного і соціального простору, а також поширенню західних демократичних цінностей у всіх країнах світу та поглибленому впровадженню їх у соціальні структури і суспільне життя. В явищі глобалізації неоліберали бачать наочне підтвердження правоти своєї парадигми, стверджуючої необхідність створення наднаціональних структур – аж до світового уряду (світового управління). Глобалізація національного суверенітету, у тому числі й у вирішенні національних економічних проблем, посилили увагу суспільства до зростання глобальної могутності міжнародних інститутів і впливу ТНК при відсутності прозорості та звітності в їхній діяльності.

Зміцнення неоліберального фундаменталізму у світовій економіці та запевнення його прибічників щодо відсутності альтернативи неоліберальній глобалізації стимулювали на початку 90-х років дискусії з питань можливості утворення умов для більш соціально, економічно і екологічно справедливої глобалізації. У дискусіях, що відбулись у багатьох країнах світу, противники глобалізації поступово формулювали спільні позиції з основних проблем сучасного етапу розвитку світової економіки. Сформувалось загальне уявлення про відповідальність міжнародних фінансових і економічних організацій за політичні конфлікти та економічні провали як в окремих країнах, так і в цілих регіонах світу. У суспільній свідомості затверджувалось уявлення про те, що в основі всіх тих проблем, які мала світова економіка й окремі країни протягом 80-90-х років, – неолібералізм та діяльність міжнародних організацій [4, с.8].

Економічні наслідки неоліберальної глобалізації об'єднали в опозицію до неї найрізноманітніші сили. Неоліберальні реформи стимулювали активність різних соціальних сил у країнах Півночі. Робочий рух в індустріальних державах протягом 80-90-х років виступав проти приватизації, наступу на права робітників, спаду виробництва, структурних перетворень у промисловості й переведення робочих місць до країн, що розвиваються. Екологи виступали проти СОТ, торгові правила та регулююча діяльність якої негативно впливала на ефективність національного законодавства та заходи в галузі охорони довкілля. У Північній Америці в ці роки проводилися масові кампанії проти створення на континенті зони вільної торгівлі. Так, у 1988 р. канадські активісти та націоналісти активно протестували проти лібералізації торгового режиму між США та Канадою, вважаючи, що це спричинить скорочення робочих місць, соціальних програм і призведе до втрати культурної ідентичності. Підписання угоди про створення Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА) викликало протести в усіх країнах континенту. Проти угоди виступали як традиційні противники вільної торгівлі (профспілки, націоналісти, екологи), так і нові об'єднання, такі як "Союз захисту відповідальної торгівлі" (Alliance for Responsible Trade), "Громадянська кампанія проти вільної торгівлі" (Citizens Trade Campaign) в США, мексиканська мережа громадянських заходів проти вільної торгівлі (RAMALK). У країнах Півдня 80-ті роки також були відзначені ростом протестних настроїв

– проти економічних криз, спровокованих політикою структурної адаптації (structural adjustment), нав'язаної МВФ, проти зростаючої нерівності між країнами Півдня та Півночі та величезних боргів, які мають країни, що розвиваються.

Провали економічних реформ, здійснених згідно з неоліберальними рецептами Світового банку та МВФ, призвели до радикалізації громадянського суспільства і політичних партій у країнах Латинської Америки. Фінансові кризи в Південно-Східній Азії в 1997 р. стимулювали антиглобалістські настрої. Більшість організацій громадянського суспільства країн, що розвиваються, почали активно співпрацювати між собою та розвивати міжнародні контракти з

організаціями країн Півночі. Зокрема, в ході переговорів щодо створення зони вільної торгівлі в Латинській Америці паралельно із переговорами міністрів торгівлі і головами урядів в Чилі, Бразилії, Коста-Риці організовували “народні саміти”. Такі саміти були організовані активістами країн – учасниць форумів Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС) під час зустрічі голів держав та урядів країн АТЕС у Ванкувері та Манілі [4, с.9].

Незадоволення наслідками впровадження у життя неоліберальної моделі глобалізації кристалізувалося у транснаціональний рух, який одержав назву альтерглобалістського. Перші масові виступи проти неоліберальної глобалізації і міжнародних інститутів відбулися у 1997 р. в Парижі проти прийняття Міжнародної угоди з інвестицій, що були організовані рухами і організаціями, які виступають за «глобальне громадянське суспільство»; наприкінці 1999 р. в Сіетлі проти розширення сфер діяльності СОТ. Ці акції протесту стали демонстрацією здатності соціальних рухів ефективно протистояти єдиним фронтом викликам неоліберальної глобалізації, що нав’язувала країнам та цілим континентам несправедливі правила міжнародної торгівлі, порушуючи права людини і права працівника, негативно впливаючи на навколишнє середовище.

Результатом критичної оцінки неоліберальної глобалізації та її наслідків стало визнання більшістю учасників соціальних рухів того факту, що вона спричинила виникнення всіх проблем, проти яких вони борються: чи то деградація довкілля, переведення робочих місць у країни з більш низькою заробітною платою, порушення прав людини на напівлегальних підприємствах у країнах, що розвиваються, зростання бідності та нерівності в світі, борги, які ставлять на межу катастрофи численні країни, що розвиваються, тощо [4, с.5-9]. У відповідь на матеріалізацію світу альтерглобалізмом висувуються широкі гуманні, соціальні, культурні, екологічні гасла – скасування боргів країнам, що розвиваються, встановлення демократичного контролю над фінансовими ринками та їх інститутами, надання права на працю і гідну заробітну плату, вимоги до екологізації виробництва, рівноправ’я між статями, заборона на примусову та дитячу працю, захист прав етнічних меншин і багато інших.

Цілком закономірним з цього приводу є заклик Європейського соціального форуму (ЄСФ) до суспільних рухів цього континенту щодо необхідності боротьби: проти неолібералізму, проти війни, проти расизму, проти сексизму і гомофобії; за права та «іншу Європу». Демократичні вимоги альтерглобалістів спрямовані на збереження та зміцнення громадського контролю над проблемою вирішення долі людей в країні, регіоні, суспільстві, світі. Саме тому ключовими пунктами їхньої програми є соціальні питання [65, с.7]. Таким чином можна зауважити, що ідеологія альтерглобалізму виникла на базі неоліберальної моделі глобалізації з її негативними наслідками та суперечностями.

Прибічники альтерглобалістського руху акцентують увагу на тому, що необхідна нова модель глобалізації, якій були би притаманні наступні ознаки:

- збалансованість між ринковими і зовнішніми регуляторами у світовому масштабі;
- дотримання громадянських прав і свобод, визнання культурної самобутності усіх народів світу;
- перевага економіки над політикою, розвиток діалогу та партнерства цивілізацій, проголошення взаємодії і співпраці універсальними формами людських відносин;
- визнання специфічних потреб розвитку суспільства, забезпечення балансу інтересів і рівності можливостей для всіх країн,;
- формування ефективного механізму координації дій національних держав, демократизація діяльності міжнародних організацій,;
- скасування практики подвійних стандартів у відносинах між країнами, ліквідація штучних бар'єрів для поширення знань та інформації, розширення доступу до нових ідей, науково-технічних досягнень з метою зростання добробуту і якості життя населення всіх країн;
- залучення незалежних громадських і наукових організацій до розробки та прийняття господарських рішень на всіх рівнях влади, забезпечення більшої інформованості суспільства щодо проблем глобалізації;
- екологічна і соціальна спрямованість економічного розвитку;

- співпраця національних держав і міжнародних організацій у вирішенні глобальних проблем .

Можливо зазначити, що альтерглобалізм відіграє важливу роль у трансформаційної економіці, спрямований у своїй діяльності на зміцнення системи самоуправління та протидію укріплення влади корпоративного капіталізму, що сприятиме побудови нової моделі глобалізації та покращенню рівня життя на засадах глобального світового співвідношення. Таким чином в умовах трансформаційних процесів подальше дослідження альтерглобалізму є необхідним для досягнення соціально-економічної стабільності суспільства.

5.3. Конкуренція на ринку праці України в умовах глобалізації

У сучасних умовах ринкової економіки головною формою розвитку трудового потенціалу країни є ринок праці, головними суб'єктами в якому є роботодавці та робітники. Національний ринок праці представляє собою найважливішу ланку економіки країни, яка має характерні риси та володіє специфічною моделлю функціонування. При цьому значний вплив на розвиток національного ринку праці та, як наслідок, на формування й реалізацію трудового потенціалу країни і становище безпосередньо робітників та роботодавців здійснює глобалізація, яка протягом останніх років визначає напрями розвитку практично всіх сфер життєдіяльності суспільства. Процес глобалізації є досить неоднозначним, тому його вплив має як позитивні так і негативні наслідки для стану економіки країни та її складових, у тому числі й національного ринку праці.

Дослідженню формування і розвитку трудового потенціалу та ринку праці присвячено праці В. Врублевського, Г. Купалової, В. Куценко, Е. Лібанової, С.Пирожкова, О. Хомри, В. Онікієнко, Є. Чернявської. Вагомий внесок у вирішення питань, пов'язаних з особливостями розвитку та функціонування національного ринку праці у відкритій економіці та в контексті глобалізації, зробили такі вчені, як: С. Бандура, Д. Богиня, В. Васильченко, М. Краснов, Н. Павловська, С. Писаренко, В. Стешенко, В. Шевченко, О. Грішнова, А. Колот, В. Сандугей та ін.

У цілому глобалізацію можна представити як процес створення лібералізованого та інтегрованого світового ринку товарів та капіталу, формування нового міжнародного інституціонального строю, який слугує розвитку виробництва, торгівлі, руху капіталів у масштабах усього світу та включає національну економіку країни до системи всесвітнього поділу праці, у зв'язку з чим визначення та підтримка високого ступеню активної участі у зовнішньогосподарських трудових відносинах стає стратегічним завданням будь-якої держави, у тому числі й України.

Загалом, процес глобалізації та його вплив на національний ринок праці схематично можна відобразити за допомогою рис. 5.1.

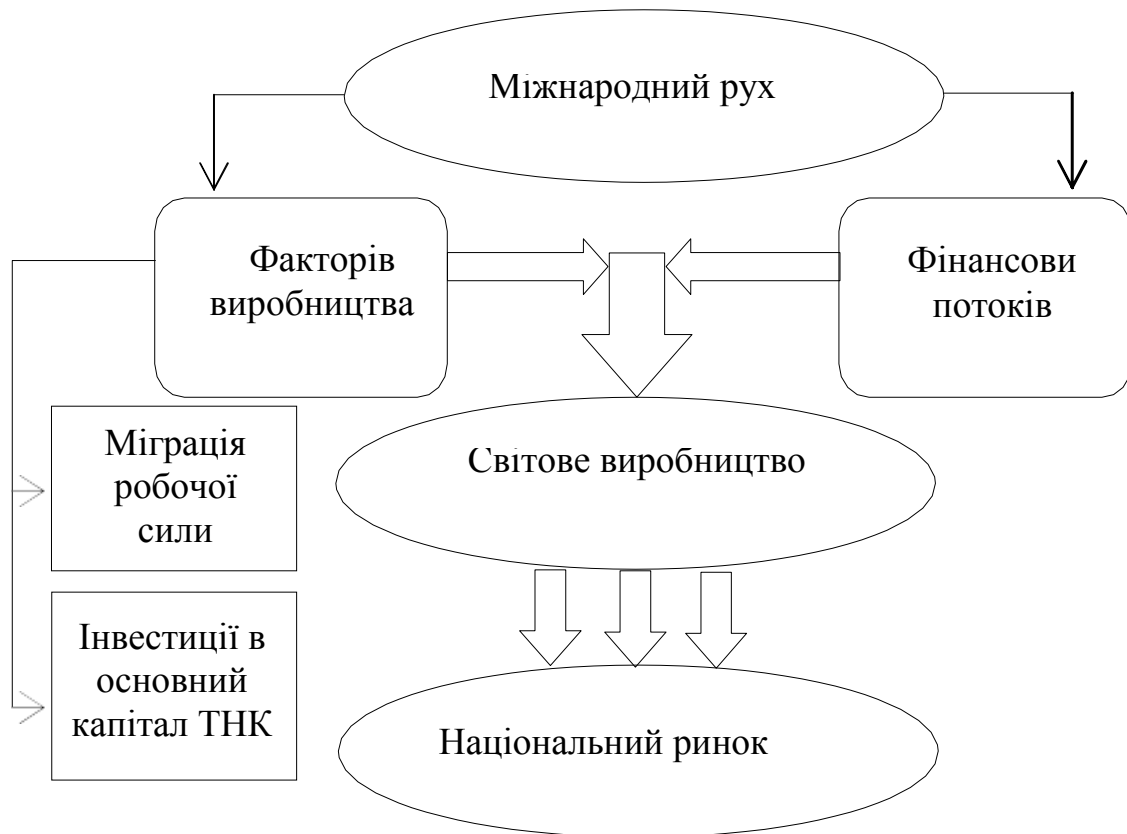

Рис. 5.1 Механізм впливу процесу глобалізації на національний ринок праці

Тобто формування світового виробництва на основі поєднання факторів виробництва та фінансових потоків у їхньому міждержавному переміщенні здійснює вплив на національний ринок праці, визначаючи певні тенденції та напрямки в його функціонуванні й розвитку, які, своєю чергою, обумовлюють стан підсистем національного ринку праці.

Такий вплив глобалізації проявляється в посиленні інтернаціоналізації робочої сили, що, своєю чергою, здійснюється за допомогою: взаємопроникнення капіталів різних країн; підвищення ступеню включення в міжнародні відносини суб'єктів господарювання, які працюють у різних сферах торгівлі, виробництва та обслуговування; функціонування міжнародних організацій; синхронізації розвитку економік різних країн [68, с. 51-52].

Таким чином, можна відзначити, що сутність глобалізації у сфері трудових відносин полягає в посиленні процесів взаємозалежності, взаємозв'язку та взаємопроникнення ринків робочої сили різних країн, які відбуваються на основі переміщення трудових ресурсів з урахуванням інтересів окремих країн, що, як наслідок, веде до формування глобального (міжнародного) ринку праці.

Слід зазначити, що дієвість впливу глобалізації на національний ринок праці залежить від рівня розвитку економічного устрою національної економіки. У зв'язку з цим вплив глобалізації буде мати як позитивні, так і негативні наслідки для функціонування та розвитку ринку праці будь-якої країни, у тому числі й України. Так, на думку Сандугей В.В., позитивний вплив глобалізації на український ринок праці можливий лише за наступних умов: прискорення реструктуризації та модернізації національного виробництва, що приведе до оптимізації структури зайнятості; посилення мобільності робочої сили; формування ринкової моделі поведінки працівника; підвищення стандартів з оплати праці; розширення експортного потенціалу, що забезпечуватиме створення нових робочих місць; подолання дискримінаційного ставлення до України у світовій антидемпінговій політиці; посилення конкурентоспроможності освітніх послуг, що забезпечуватиме підвищення освітнього рівня національного працівника [145, с. 53].

Більшість вітчизняних учених серед проявів впливу глобалізації на національний ринок праці України, які мають як позитивні, так і негативні наслідки для роботодавців та робітників, виділяють: зовнішню трудову міграцію, створення та функціонування транснаціональних корпорацій (далі – ТНК) на території України, поширення інформаційно-комунікаційних технологій (далі –

ІКТ), інвестування іноземних капіталів у розвиток та функціонування різних сфер економіки України, участь України в міжнародних організаціях (СОТ, ЄС) [68, с. 51-60; 145, с. 52-56; 77, с. 112-131].

Розглянемо вплив зовнішньої трудової міграції, функціонування ТНК та поширення ІКТ на національний ринок праці України в розрізі визначення позитивних і негативних наслідків для вітчизняних робітників та роботодавців. Наслідки впливу зовнішньої трудової міграції відображено в таблиці 5.5.

Таблиця 5.5

**Наслідки впливу зовнішньої трудової міграції
на національний ринок праці України**

Наслідки для роботодавців	Наслідки для робітників
Позитивні наслідки	
<ul style="list-style-type: none"> – відсутність необхідності встановлювати високий рівень заробітних плат у зв'язку з підвищенням пропозиції робочої сили за рахунок збільшення числа іммігрантів; – можливість заповнення малопривабливих робочих місць іммігрантами, які здебільшого мають низьку професійну кваліфікацію; – можливість покриття дефіциту рідкісних професій (наприклад, шеф-кухарі національних ресторанів, фахівці у сфері будівництва за іноземними технологіями, викладачі бойових мистецтв) за рахунок іноземної робочої сили. 	<ul style="list-style-type: none"> – можливість для емігрантів покращити матеріальне становище за рахунок більш високого, ніж в Україні, рівня заробітних плат та реалізувати власні професійні потреби; – отримання корисного підприємницького та життєвого досвіду за кордоном; – можливість для емігрантів залишитись на постійне місце проживання в країнах з вищим, ніж в Україні, рівнем життя; – можливість для колишніх емігрантів відкрити власний бізнес на батьківщині за рахунок коштів, зароблених за кордоном.
Негативні наслідки	
<ul style="list-style-type: none"> – підвищення конкуренції на ринку товарів, послуг через створення колишніми емігрантами нових підприємств за рахунок здобутих за кордоном коштів; – нестача висококваліфікованих робітників у зв'язку з їхньою еміграцією до країн із більш привабливими умовами праці та високими заробітними платами; – нестача робочої сили середньої кваліфікації (сантехників, слюсарів, медсестер, автомеханіків тощо) через еміграцію цих спеціалістів до країн із більш високим рівнем оплати праці [3, с. 141]; – «відтік мізків» (інтелектуальна міграція науковців), що призводить до гальмування науково-технічного прогресу в Україні, та, як наслідок, веде до зниження ефективності виробництва через відсутність нових наукових розробок. 	<ul style="list-style-type: none"> – зниження рівня заробітних плат та підвищення конкуренції на національному ринку праці через ріст кількості дешевої робочої сили з інших країн; – професійна декваліфікація при влаштуванні на роботу за кордоном через виконання незвичної для себе праці; – можливість невиплати заробітної плати, поганих умов праці для емігрантів; – наявність морально-психологічного стресу при виїзді на роботу за кордон, пов'язаного з різницею у менталітетах, традиціях, розлукою з близькими тощо; – наявність небезпеки для життя емігрантів через можливість захворювань, травмувань під час виконання тяжкої фізичної роботи.

Таким чином, вплив зовнішньої трудової міграції на національні ринки праці та, як наслідок, окремо на робітників та роботодавців є досить неоднозначним. Але в кінцевому рахунку ми погоджуємось з думкою Т.І. Ромашенко та І.І. Кукурудзи про те, що все зводиться до того, наскільки держава здатна якісно контролювати міграційні процеси та забезпечувати передумови задля попередження негативних проявів міжнародного переміщення робочої сили, від чого, своєю чергою, залежить, наскільки позитивним може бути соціально-економічний зиск від трудової міграції [77, с. 130].

Таблиця 5.6

**Наслідки впливу діяльності ТНК на території України
на національний ринок праці країни**

Наслідки для роботодавців	Наслідки для робітників
Позитивні наслідки	
<ul style="list-style-type: none"> – можливість отримати інвестиції на розвиток виробництва, удосконалення робочих місць у разі укладання договорів про співпрацю з ТНК, купівлі підприємства іноземним інвестором тощо; – підвищення конкурентоспроможності на ринку праці робітників із середнім та високим рівнями кваліфікації через їхнє бажання зайняти високооплачувані робочі місця у ТНК. 	<ul style="list-style-type: none"> – поява нових робочих місць; – ріст попиту на висококваліфіковану робочу силу, науково-дослідні кадри; – покращання умов праці, збільшення заробітних плат на вітчизняних підприємствах через ріст конкуренції між роботодавцями за залучення середньо- та висококваліфікованих кадрів; – при роботі в ТНК — можливість підвищити свою кваліфікацію, навчитися новим методам роботи стандартам виробництва за інноваційними іноземними методиками; – необхідність підвищувати власну конкурентоспроможність на ринку праці, щоб зайняти вільне робоче місце в ТНК, де досить високі вимоги до рівня професійної та інтелектуальної підготовки працівників.
Негативні наслідки	
<ul style="list-style-type: none"> – неможливість конкурувати із значно сильнішими іноземними корпораціями на національному ринку через високу якість продукції останніх, що призводить до виштовхування з ринку та втрати бізнесу; – нестача середньо- та висококваліфікованих кадрів на ринку праці, які обирають місцем своєї роботи ТНК, а не вітчизняні фірми, через більш сприятливі умови праці та вищі заробітні плати; – необхідність підвищувати рівень заробітних плат, збільшувати витрати на покращання умов праці з метою утримати висококваліфіковані кадри від звільнення з метою переходу на роботу до ТНК. 	<ul style="list-style-type: none"> – можливість утрати своїх робочих місць на вітчизняних підприємствах через закриття останніх з причини неможливості конкурувати на ринку товарів (робіт, послуг) із ТНК; – можливість утрати працівниками ТНК своїх соціальних пільг, виплат через функціонування інших управлінських стандартів в іноземних організаціях.

Наступним проявом впливу глобалізації на національний ринок праці України є створення та функціонування ТНК на території країни. На сьогоднішній день в Україні функціонує достатньо велика кількість дочірніх підприємств та філій світових ТНК, а саме: Coca-Cola Company, McDonald's, Procter&Gamble, Nestle, British American Tobacco, Philip Morris, Henkel Bautechnik, Robert Bosch, Sony, Samsung тощо.

Основними факторами, які приваблюють іноземні корпорації щодо роботи в Україні, є великий ринок збуту продукції, відносно дешева робоча сила, достатня кількість природних ресурсів, необхідних для виробництва, вигідне геополітичне розташування країни, лояльне законодавче регулювання діяльності. При цьому активне функціонування ТНК на території України має як позитивні, так і негативні наслідки для вітчизняних робітників та роботодавців (табл. 5.6).

Виходячи із вищевикладеного, на нашу думку, знизити негативний ефект та посилити позитивні можливості для робітників та роботодавців від функціонування ТНК на території України можливо за умов постійного навчання та підвищення своєї кваліфікації (для робітників) та впровадження інноваційних способів виробництва, збуту товарів (робіт, послуг) і прогресивних методів управління персоналом (для роботодавців).

Ще одним проявом впливу глобалізації на національний ринок праці України є поширення інформаційно-комунікаційних технологій, що призводить до збільшення ступеню віртуалізації ринку праці.

Віртуальний ринок праці представляє собою систему відносин купівлі-продажу робочої сили між робітниками та роботодавцями у віртуальному середовищі мережі Інтернет. При цьому в рамках віртуального ринку праці продається та купується не сама робоча сила, а образ робітника (не реальні властивості, а сукупність віртуальних статусів та символів), у той же час робітник при наймі на роботу має справу не з роботодавцем, а теж з його віртуальним образом (найменуванням, торговою маркою, брендом тощо). Наслідки впливу ІКТ представлено в табл. 5.7.

Наслідки впливу поширення ІКТ на ринок праці України

Наслідки для роботодавців	Наслідки для робітників
Позитивні наслідки	
<ul style="list-style-type: none"> – збільшення кількості висококваліфікованих спеціалістів у сфері інформаційних технологій; – економія грошей та часу на пошук та найм робітників (розміщення оголошень, аналіз резюме, проведення співбесід в Інтернеті здебільшого безкоштовні та прості в організації); – можливість створення віртуального підприємства (ВП) — форми організації реально існуючих, географічно розмежованих господарюючих агентів, які працюють над спільним проектом, використовуючи новітні ІКТ [160, с. 113]; – зменшення адміністративних витрат на організацію роботи працівників при роботі ВП (а саме на пошук та оренду офісу й оргтехніки, відрядження, проїзди робітників тощо); – можливість найму на роботу іноземних висококваліфікованих спеціалістів 	<ul style="list-style-type: none"> – поява нових робочих місць через ріст попиту на робочу силу у сфері ІКТ, віртуальної торгівлі та послуг; – ріст попиту на висококваліфіковану робочу силу у зв'язку з автоматизацією робочого процесу, що веде до збільшення частки інтелектуальної діяльності в загальному об'ємі роботи працівника; – поширення нетрадиційних форм зайнятості (неповна зайнятість, дистанційна зайнятість, вторинна зайнятість, непостійна зайнятість та ін.), у зв'язку з чим підвищується вірогідність знайти бажане робоче місце та працювати на декількох роботодавців із метою збільшення власних доходів [68, с. 75]; – можливість працювати на іноземних роботодавців при дистанційній зайнятості; –
–	– можливість підвищення власної конкурентоспроможності за допомогою отримання дистанційної освіти через Інтернет
Негативні наслідки	
<ul style="list-style-type: none"> – необхідність додаткових витрат на підвищення кваліфікації робітників при впровадженні ІКТ на підприємстві; – можливість неефективного витрачання працівниками робочого часу на вирішення особистих проблем через Інтернет замість виконання робочих завдань; – необхідність значних витрат на оснащення ІКТ робочих місць при одночасній відсутності суттєвого підвищення продуктивності праці робітників; – неможливість високого ступеню контролю ефективності діяльності робітників, які працюють дистанційно; – вірогідність негативного впливу на мотивацію робітників при відсутності особистих контактів із роботодавцем 	<ul style="list-style-type: none"> – зниження попиту на низькокваліфікованих робітників, які переважно займаються фізичною працею, у зв'язку з поступовою автоматизацією робочого процесу; – зниження попиту на робочу силу у сфері виробництва; – наявність ризику невиконання роботодавцем своїх зобов'язань перед найманим працівником (невиплата заробітної плати або її затримка тощо) при дистанційній зайнятості та відсутності особистих контактів

Ураховуючи вищевикладене, можна зазначити, що поширення ІКТ відкриває багато перспективних можливостей як для роботодавців, так і для робітників України в плані реалізації своїх професійних можливостей на національному та іноземних ринках праці, а також, як наслідок, отримання необхідних прибутків від своєї діяльності.

При цьому важливим залишається пошук шляхів зниження негативних наслідків впливу ІКТ на функціонування робітників та роботодавців на всіх рівнях ринку праці, які можуть призвести до значного зменшення позитивного ефекту використання ІКТ.

Вплив глобалізації на національний ринок праці України має як негативні, так і позитивні наслідки для вітчизняних робітників та роботодавців, що пов'язано з особливостями та рівнем розвитку економічного устрою національної економіки. У статті визначено наслідки для роботодавців та робітників від посилення зовнішньої трудової міграції, поширення ІКТ, створення та функціонування ТНК на території України. Неоднозначність наслідків такого впливу вимагає вжиття необхідних заходів щодо оптимізації міграційних процесів, залучення іноземних інвестицій у вітчизняне виробництво, підвищення рівня професійної підготовки робочої сили на державному рівні, а також дій кожного окремого робітника та роботодавця, спрямованих на підвищення особистої конкурентоспроможності та впровадження інноваційних способів виробництва, збуту товарів (робіт, послуг) і прогресивних методів управління персоналом.

Ринок праці – важливий інститут ринкової економіки, де перетинаються інтереси працівників і роботодавців в складних соціально-економічних, політичних, демографічних умовах суспільства. Ці умови сприяють конкурентній боротьбі у сфері праці, яка охоплює низку складових. Перш за все це торкається проблеми кількісної і якісної підготовки працездатного населення для конкретних робочих місць.

Тому питання становлення та розвитку освітньої та професійної діяльності знаходиться в центрі уваги як вчених так і практиків, у тому числі керівників підприємств і організацій, бізнесменів тощо.

На шляху вступу України до глобалізованого економічного простору важливим стає процес підготовки висококваліфікованих фахівців. Очевидним є факт, що модернізація економіки України неможлива без підготовки молодих кадрів з відповідним рівнем кваліфікації, оскільки саме вони здатні гнучко реагувати на нововведення, генерувати принципово нові ідеї, впроваджувати новітні технології, обслуговувати технологічно оновлене устаткування, адаптоване до сучасних вимог інноваційного суспільства.

Наукові пошуки таких українських вчених-економістів, як Амоша О.І., Бандури С.І., Близнюка В.В., Богині Д.П., Грішнєвої О.А., Заяць Т.А., Лібанової Е.М., Лісогора Л.С., Онікієнка В.В., Петрової І.Л. суттєво поглибили аналіз проблеми конкурентоспроможності ринку праці. Разом з тим у перелічених публікаціях не досягнуто єдності у поглядах вчених щодо визначення сутності конкурентоспроможності у сфері праці у комплексі зі станом та рівнем сучасної освіти та професійно-технічної підготовки.

Особливість конкурентних відносин на ринку праці полягає в тому, що суб'єкти (покупці і продавці робочої сили) є водночас як носіями попиту, так і носіями пропозиції, а сама конкуренція, як підкреслює Петрова І.Л, набуває двох форм: конкуренція між виробниками-підприємцями за найкращих працівників необхідних професій, кваліфікацій, що відповідають специфікації робіт; конкуренція між працівниками за найкраще місце застосування своєї робочої сили [113, с.144]. З цього приводу конкурентоспроможність ринку праці складається з якісних та кількісних переваг в освіті, кваліфікації, рівнях компетенції, накопиченому досвіді, схильності до інновацій, мобільності, мотивованості. Тому детермінантою формування такого ринку праці є рівень освіти та професійної підготовки кваліфікованих кадрів.

Проблеми якості освіти в Україні має важливе значення, що обумовлена такими чинниками: якість людських ресурсів, що впливає на рівень розвитку

країни та її глобальну економічну конкурентоспроможність; якість освіти у забезпеченні конкурентоспроможності випускників вищої школи на ринку праці [15].

У діючому законі «Про вищу освіту» підкреслюється необхідність поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку України. До механізму формування високої якості освіти доцільно віднести: необхідність підвищення рівня знань, вмінь, компетенції, працівників, у зв'язку з постійним поповнення та оновленням інформації; збільшення чисельності працівників, які вимушені впроваджувати інновації в усіх видах економічної діяльності; втілення високотехнологічних та наукомістких виробництв. Законом України «Про освіту» на її розвиток передбачено щороку виділяти не менше 10% ВВП, але фактично обсяг фінансування набагато менше, у 2000 – 4,9%, 2012 – 6% ВВП, 2013 – 6,9%, 2014 – 7,4%, 2015 – 8,3% [43].

Освіта та професійна підготовка є одними з визначальних чинників відтворення інтелектуальних і продуктивних сил суспільства. У проекті Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 рр. підкреслюються, що національна освіта є одною з найбільших галузей господарства, де працюють і здобувають освіти близько 9 млн. осіб. Разом з тим в цій сфері накопилась велика кількість таких проблем: недостатнє фінансування в епоху держави; зниження якості освіти та падіння рівня знань, вмінь, компетенції учнів та студентів; занепад соціального статусу працівників освіти. В умовах впровадження соціально-економічних реформ виникає необхідність змін цільових настанов освіти, здійснення професійної підготовки як соціальної системи та елементу інфраструктури ринку праці для забезпечення потреб держави спеціалістами різних професій, рівнів кваліфікації, формування конкурентоспроможного ринку праці.

Сьогодні існує декілька чинників невідповідності професійно-технічної освіти вимогам формування відповідного рівня кваліфікації робітника: неспроможність навчально-професійних закладів враховувати умови конкурентного ринку праці; відсутність зв'язку підприємців з підготовкою

професійно-технічних робітників, надання їм базової практичної підготовки з використанням нових виробничих технологій та недостатнє фінансування системи ПТО. У змісті та формах організації професійного навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації різних категорій фахівців необхідно постійно і гнучко враховувати інформаційний і техніко-технологічний розвиток, особливості функціонування ринку робочої сили в різних регіонах. Забезпечення доступу до світових інформаційних ресурсів є важливою умовою модернізації професійно-технічного навчання.

Потребою часу є формування партнерства бізнесу і професійно-технічної освіти як одного з шляхів підвищення конкурентоспроможності майбутніх кваліфікованих робітників. Бізнес-компанії з метою просування на ринку товарів своєї продукції відкривають на базі ПТНЗ навчально-виробничі центри, в яких учнівська молодь і педагогічні працівники ознайомлюються із специфікою нових матеріалів, обладнання, інструментів, оволодівають сучасними виробничими технологіями. З іншого боку професійно-технічні заклади повинні враховувати потреби ринку праці з урахуванням вимог замовників робітничих кадрів [147].

Основною причиною, що стримує розвиток освіти та професійної підготовки є низький попит на кваліфікованих працівників. У період стагнації економіки України відбувається перерозподіл кваліфікованої робочої сили, значна частина працюючих перейшла з виробничої сфери в тіньову зайнятість, сфери торгівлі, сфери послуг тощо. Поряд із цим існують проблеми професійної підготовки і перепідготовки кваліфікованих працівників. Нестабільність економічного розвитку, труднонадлишкова кон'юнктура ринку праці, незадовільне профорієнтаційне обслуговування населення сприяють невідповідності професійно-кваліфікаційного складу працівників пропозиції і попиту на національному ринку праці [30].

Розвиток професійної підготовки гальмується неефективністю системи професійно-технічною та вищою освітою. Більшість закладів проводять професійну підготовку фахівців і робітників без урахування потреб економіки, що сприяє зростанню кількості безробітних (2014 – 1,8%, 2015 – 1,9%) [43].

Держава під час реформування всієї системи освіти повинна орієнтуватися на: ринок праці, як сукупність економічних структур, що дає інформацію про потреби в спеціалістах, робітничих кадрах, структуру і рівні їхньої кваліфікації; ринок освітніх послуг як сукупність закладів освіти, що надають інформацію про перелік навчальних професій і програм підготовки, конкурсу абітурієнтів, вартість і термін навчання; ринок робочої сили як сукупність індивідумів, котрі бажають набути професію, змінити профіль діяльності чи змінити кваліфікацію.

Розвиток та динаміка трудового потенціалу визначається багатьма чинниками, які комплексно впливають на його рівень. Серед таких чинників можемо назвати матеріальні умови, умови ринку праці, системи соціального захисту, демографічна політика держави, екологічна безпека та інші. Оцінки цих умов розвитку трудового потенціалу засвідчують їх несформованість в Україні. В цій ситуації держава повинна звернути увагу на цю проблему, оскільки ефективність реалізації трудового потенціалу обумовить рівень майбутньої продуктивної зайнятості.

Перелічені тенденції у сфері освітньо-професійної підготовки ведуть до взаємозв'язку останньої з умовами формування конкурентоспроможного ринку праці. Доцільно вчасно і якісно реагувати на техніко-технологічні зміни у галузях виробництва, виникнення нових кваліфікацій і впровадження їх у формат нових компетенцій, а в подальшому впроваджувати їх в сучасні освітні стандарти. У вітчизняній економічній науці дослідження явища конкурентоспроможності у сфері праці стали окремим науковим напрямом, поява якого зумовлена формуванням ринку праці в Україні.

5.4. Вплив глобалізації на формування «зеленої» економіки в Україні

В сучасних умовах потреби людства значно перевищують можливості їх забезпечення природними ресурсами. Економічне зростання наприкінці ХХ століття досягалося, головним чином, за рахунок використання ресурсовитратних та енергоємних технологій виробництва, що спричинило погіршення стану навколишнього середовища. Подальший економічний розвиток потребує

кардинальних змін існуючої економічної системи, переходу до нової парадигми господарювання та реалізація базових принципів сталого розвитку. Одним із оптимальних варіантів забезпечення таких змін, на думку багатьох вчених світу, є концепція «зеленої економіки».

Необхідність впровадження концепції «зеленої економіки» в Україні пов'язана зі складною соціально-економічною ситуацією, низькою якістю навколишнього природного середовища в більшості регіонів, ресурсною та енергетичною залежністю від зовнішніх ринків, низькою енергоефективністю національних виробництв, погіршенням здоров'я нації та якості життя населення. Національна економіка потребує поступової заміни «коричневої» індустриальної економіки на нову «зелену», що дозволить забезпечити національну безпеку держави найближчим часом та врахувати сучасні екологічні вимоги світової спільноти.

Теоретичні та практичні аспекти розвитку зеленої економіки представлені в працях зарубіжних учених Є. Барбієра, М. Букчина, Дж. Джекобса, А. Камерон, Р. Карсона, Л. Маргуліса, Д. Піарса та ін. Крім того, розробкою та впровадженням концепції зеленої економіки займаються міжнародні інституції: Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Генеральний директорат Європейської комісії з питань довкілля, IFOAM (Міжнародна федерація рухів з органічного сільського господарства).

Проблеми «зеленої» економіки в українській науці досліджують Ю. Бережна, С. Біла, Б. Буркинський, Т. Галушкіна, Т. Горянська, Б. Данилишин, А. Мартинюк, О. Чмир тощо. Серед українських інституцій, що задіяні у процес розробки концепції зеленої економіки виділяють академічний сектор (Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, Інститут економіки промисловості НАН України, Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України) та сектор ЗВО (Національний лісотехнічний університет, Національний університет водного господарства і

природокористування, Одеський державний екологічний університет, Сумський державний університет та ін.).

У наукових колах найпоширенішим є визначенням «зеленої економіки» як економіки, що веде до підвищення добробуту людей і зміцнення соціальної справедливості при одночасному зниженні ризиків для довкілля і дефіциту екологічних ресурсів [96]. У самому простому розумінні зелена економіка – це економіка з низькими викидами вуглецевих сполук, ефективним використанням природних ресурсів, яка задовольняє по максимуму інтереси всього суспільства. Метою зеленої економіки є формування дієвого середовища для економічного і соціального прогресу, що базується на мінімізації негативного впливу на довкілля та ефективному використанні природних ресурсів при збереженні гідного рівня життя населення [176, с. 56].

Фактично зелену економіку розглядають як шлях до сталого розвитку, який передбачає об'єднання трьох складових: економічної, соціальної й екологічної. При цьому екологічна складова виступає пріоритетним напрямом сталого розвитку. В Україні «Стратегією національної екологічної політики на період до 2020 року» та Національним планом дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки були запропоновані заходи, спрямовані на екологізацію усіх галузей економіки в державному та приватному секторах [71], серед яких слід виокремити: раціональне використання природно-ресурсного потенціалу, диверсифікація джерел енергопостачання та підвищення рівня енергоефективності, створення умов для формування здорового населення, формування нової екологічної поведінки населення в питаннях ресурсозбереження, охорона навколишнього середовища, виробництво органічної сільськогосподарської продукції, модернізація житлово-комунального сектору, впровадження нових технологій утилізації та переробки відходів.

Україна володіє значними світовими запасами чорнозему, рекреаційними ресурсами, сприятливими кліматичними умовами та посідає одне з перших місць у Європі за запасами основних видів корисних копалин з розрахунку на душу населення. Утім, наша держава належить до енергодефіцитних країн, покриваючи

свої потреби приблизно на 60%, більшість технологій, що використовуються є енерговитратними, забруднюють повітря, воду і ґрунт, продукція є найбільш енерго- та сировинноємною в світі, а ресурсозбереження не є пріоритетним напрямом економічного зростання країни.

Кризовий стан довкілля, швидке вичерпання запасів органічного палива, залежність України від імпорتنих енергоносіїв потребує ширшого використання альтернативних джерел енергії. До основних поновлюваних джерел енергії відносяться вітрова енергетика, сонячна енергетика та біоенергетика. На сьогоднішній день країнами, які займають лідируючі позиції в розвитку альтернативних джерел енергії в Європі, є: Ісландія – 25% енергобалансу країни займає геотермальна енергетика; Данія – більше 20% енергії виробляється вітрогенераторними установками; Португалія – близько 18% всієї енергії витягується з морських хвиль, сонячного світла і вітру; Іспанія – більше 17% енергії виробляється різноманітними геліоустановками. До 2020 року ЄС намагається довести частку альтернативної енергетики у паливно-енергетичному секторі до 20% [139].

Україна має достатній потенціал для використання альтернативних джерел енергії. Так, зокрема, річний технічно досяжний енергетичний потенціал сонячної енергетики для України є еквівалентним 5 млрд. м³ природного газу, сонячна енергія вже широко використовується в системах теплопостачання, для вироблення електроенергії для суспільних та приватних споруд. Так, компанією ДТЕК у 2017 році на території Херсонської області була встановлена сонячна електростанція, що буде забезпечувати 4000 приватних домогосподарств. Утім, не зважаючи, що в Україні встановлені «зелені тарифи» на розвиток сонячної енергетики, які передбачають компенсацію державою відносно високої вартості установки сонячних електростанцій та високу ціну закупки цієї електроенергії, інвестиції в цю галузь незначні.

Перспективним є розвиток вітрової енергетики на теренах України, завдяки доступності та поновлюваності цього ресурсу. Найвищим вітроенергетичним потенціалом відзначаються узбережжя Чорного та Азовського морів, вершини

Українських Карпат, а також східна частина України. За даними Української вітроенергетичної асоціації, в 2016 р. на території України було встановлено 11,6 МВт вітропотужностей: у Львівській (6,6 МВт) та Миколаївській (5 МВт) областях [21]. Але значна частина енергетичного потенціалу залишається недоступною через непостійність вироблення електроенергії у різний час доби і у різні пори року, а також мінливість вітрових потоків і мінливість їх швидкості.

Одним з найбільш поширених і доступних джерел енергії є біомаса, основною складовою якої в Україні є первинні відходи сільського господарства та сміттєзвалища, використання якої за умови впровадження сучасних технологій є екологічно безпечним. Сировиною для біогазу можуть бути практично усі відходи, що містять органічні компоненти, і за оцінками експертів обсяг яких може становити в Україні 2,3 млрд. м³/рік. Але стримуючим фактором для розвитку біоенергетики в нашій державі є субсидії на традиційні ресурси енергії. Хоча, цей сектор може стати одним із прибуткових секторів економіки, про що свідчить досвід Фінляндії, де біоекономіка приносить річну продуктивність у 100 млрд. євро, зростання експорту, 100 000 нових робочих місць і збільшення добробуту населення [111].

Одним із перспективних секторів розвитку зеленої економіки в Україні є сільське господарство, зокрема – органічне землеробство. Для цього Україна має всі передумови: великі площі чорноземів, низький рівень використання пестицидів та хімічних добрив, суттєву долю малих сільськогосподарських виробників та доступність робочої сили, експортний потенціал для країн Західної Європи. Проте 90% вітчизняної органічної продукції експортується: продаж продукції на національних ринках має низьку рентабельність – 70%, тоді як реалізація в Європі – 200% [168].

Формування національного ринку органічної продукції ускладнюється двома проблемами – недостатньою популярністю ідеї чистої продукції та високою ціною для населення. Споживачами цієї продукції є переважно люди з середнім та високим рівнем доходу. На думку українських експертів, потенційними споживачами органічної продукції в Україні є близько 5% населення великих

міст, які готові платити за неї на 30-50% більше, ніж за звичайну продукцію [8]. Вихід національних виробників на світовий ринок органічної продукції ускладнюється невідповідністю українського товару міжнародним нормам та стандартам, складністю процесу сертифікації.

«Озеленення» сільського господарства передбачає не лише виробництво органічної продукції, а й вирощування енергетичних культур та їх використання в енергетичних цілях, що дозволить перейти на екологічно чисте біопаливо, досягти незалежності від традиційних джерел енергії та скоротити витрати на їх постачання.

Важливим напрямом зеленої економіки є модернізація житлово-комунального господарства України, яке передбачає реконструкцію житлових будівель, гнучке проектування та будівництво нових енергоощадних житлових споруд з мінімізацією викидів шкідливих речовин, безпечне та чисте відвантаження, вивезення, збереження, утилізацію та переробку твердих побутових та каналізаційних відходів, інвестування в забезпечення чистою водою.

Окрім прямого ефекту, «озеленення» будівельної галузі викликає низку суміжних ефектів: покращення комфортності помешкань, продовження терміну експлуатації будівель, зростання зайнятості у суміжних галузях, зменшення споживання імпортованих ресурсів тощо.

Можна виділити два напрями реалізації ресурсозберігаючої політики у сфері житло-комунального господарства: заходи, пов'язані з економією ресурсів (сировини, палива, енергії) та заходи засновані на технологічному зниженні ресурсоемності.

«Озеленення» економіки передбачає активізацію галузі з переробки відходів. Відходи, з одного боку, несуть небачені загрози для навколишнього середовища. Сьогодні в Україні накопичено майже 15 млрд. т відходів, з них – 14,3 млн. т відносяться до I-III класу небезпеки [48, с. 129], що негативно впливає на здоров'я населення, погіршує екологічну ситуацію в країні. З іншого боку, відходи можуть бути використані для підвищення конкурентоспроможності виробництва, за рахунок скорочення витрат на сировину та їх повторного

використання, а також бути джерелом прибутку. Так, досвід Німеччини, яка є світовим лідером за обсягами переробки відходів, демонструє, що індустрія переробки відходів є сферою з річним оборотом понад 50 млрд. євро та забезпечує зайнятість понад 240 тис. осіб. Більше того, у багатьох ЗВО впроваджена спеціальність з утилізації відходів. На жаль, в Україні відсутні сучасні підприємства з утилізації та переробки сміття, є лише поодинокі приклади функціонування екологічних підприємств у регіонах.

Вирішення даної проблеми передбачає формування нової поведінки громадян щодо підтримки чистоти навколишнього середовища, сортування побутового сміття, економії електроенергії, води, газу тощо; інформування населення про впровадження державних програм підтримки енергозбереження, зокрема «Тепла оселя»; проведення семінарів, тренінгів щодо раціонального використання ресурсів з метою економії сімейного бюджету. Так, Всеукраїнська громадська організація «Жива планета» системно упроваджує заходи, спрямовані на пропагування моделі та упровадження інструментів «зеленої» економіки серед населення.

Зелена економіка забезпечує більш високі темпи зростання ВВП, створює нові робочі місця, стимулює економічний прогрес і одночасно знижує такі ризики, як наслідки зміни клімату, зростання дефіциту водних ресурсів тощо. За оцінками ЮНЕП потреба у щорічному фінансуванні на «озеленення» світової економіки складає від 1,05 до 2,59 трлн. дол. США, що становить менш як 1/10 всіх річних світових інвестицій. Найбільший обсяг «зелених» інвестицій у рамках екологічно-орієнтованих заходів, передбачених державними пакетами дій з відновлення економіки, припадає на Китай (22300 млн. євро), Японію (12300 млн. євро), Республіку Корею (9300 млн. євро), Францію (5700 млн. євро), Данію (700 млн. євро), Бельгію (118,8 млн. євро) [104, с. 47].

Соціальною складовою зеленої економіки є забезпечення зайнятості населення. За даними МОП перехід до зеленої економіки може забезпечити створення від 15 до 60 млн. додаткових робочих місць. Сьогодні, спостерігається тенденція до зростання зайнятості в галузях, пов'язаних з відновленням

природних ресурсів, захистом біологічного різноманіття ресурсів та охорони навколишнього середовища, виробництвом органічної продукції, наданням екопослуг. Утім, існує й інша точка зору – спрямування інвестицій у зелену економіку може призвести до зниження зайнятості та скорочення робочих місць в традиційних галузях, необхідності пошуку додаткових коштів для перепідготовки безробітних та їх соціального забезпечення. «Озеленення» економіки супроводжується певними суперечностями: неможливістю прогнозування кількості зелених робочих місць, дефіцитом кваліфікованих кадрів, недостатністю інвестицій. Адже, екологізація виробництва супроводжується зростанням витрат, підвищенням собівартості продукції, скороченням обсягів виробництва, складним процесом входження нових компаній на вже існуючі ринки, зниженням конкурентоспроможності національних товаровиробників.

Втілення моделі «зеленої» економіки передбачає зростання ролі держави і міждержавних органів в економічному та екологічному регулюванні, взаємодію держави і бізнесу, створення умов для розвитку бізнесу на основі нових екологічних стандартів і технологій та державну підтримку соціально- екологічно відповідальних підприємств, сприяння діяльності некомерційних екологічних організацій та об'єднань, створення умов для розвитку екологічної культури населення та популяризацію просвітницьких екологічних ініціатив і програм ресурсозбереження.

Все більшого значення у становленні національних господарств набуває розвиток зеленої економіки, що є складовою сталого розвитку і передбачає збалансоване співіснування навколишнього середовища, соціальної й економічної систем. При цьому екологічна складова виступає пріоритетним напрямом сталого розвитку. Процес екологізації економіки супроводжується впровадженням ресурсо- та енергоощадних технологій, зменшенням тиску на навколишнє середовище, зростанням попиту на органічну продукцію, спрямування інвестиційних потоків в зелену економіку, зміною структури зайнятості, покращенням якості життя та добробуту населення. Серед напрямів реалізації зеленої економіки в Україні виділяють: раціональне використання природно-

ресурсного потенціалу, диверсифікацію джерел енергопостачання, охорону навколишнього середовища, виробництво органічної сільськогосподарської продукції, модернізацію ЖКХ, формування нової екологічної поведінки населення. Подальший розвиток зеленої економіки вимагає розв'язання суперечностей екологізації виробництва, посилення ролі держави в стимулюванні зелених інвестицій та інновацій, створення умов для підвищення конкурентоспроможності національних виробників зеленої продукції та формування нового ставлення населення до навколишнього середовища.

Перспективами подальших досліджень є вивчення міжнародного досвіду «озеленення» економіки та можливості його практичного застосування в Україні.

5.5. Роль економічної безпеки в реалізації національних інтересів України

На сучасному етапі розвитку України, з огляду на посилення інтеграційних процесів, все гострішого значення набуває забезпечення економічної безпеки держави.

Безпека національної економіки країни – це складна багатофакторна категорія, яка характеризує здатність національної економіки протистояти дестабілізуючій дії різноманітних внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати сталий розвиток суспільства та конкурентоспроможність національної економіки у світовій системі господарювання. Проблема забезпечення економічної безпеки країни постає фактично одночасно з появою самої держави, її суверенності й усвідомлення власних національних інтересів.

На актуальність проблеми забезпечення економічної безпеки країни, як пріоритету державної політики, вказують численні теоретичні дослідження і узагальнення як вітчизняних учених, так і зарубіжних науковців. Дослідження у даному напрямку проводилися такими вченими як З. Варналій, О. Власюк, В. Гесць, В. Горбулін, Я. Жаліло, А. Качинський, В. Предборський та рядом інших вчених і практиків, окремо потрібно відзначити вклад таких дослідників, як І. Бінько, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранущенко та В. Шлемко, праці яких фактично поклали початок вивченню зазначеного комплексу питань за часів

незалежності України. Водночас сучасний стан економічної безпеки та її зв'язок із національними інтересами країни залишається ще недостатньо дослідженим.

Економічна безпека країни, з однієї сторони, є важливою складовою системи національної безпеки, що формує захист національних інтересів, з іншої – є безпосередньою умовою дотримання і реалізації національних інтересів щодо забезпечення фінансування, формування доходів та витрат тощо [144, с.336].

Національні економічні інтереси – це усвідомлені суспільством чи державою важливі потреби соціально-економічного розвитку, пов'язані з підвищенням функціональної ефективності господарської системи чи удосконаленням її структури, спрямовані переважно на реалізацію інтересів головних центрів політичного та економічного впливу [46, с. 17].

Між національними економічними інтересами та економічною безпекою держави існує тісний взаємозв'язок, сутність якого полягає в пріоритетності національних економічних інтересів у процесі створення системи економічної безпеки. Водночас забезпечення економічної безпеки держави є національним інтересом, оскільки безпека та реалізація першочергових потреб особи, суспільства та держави – необхідна передумова дієздатності країни, без чого неможливе досягнення другорядних цілей.

Національні економічні інтереси в Україні нерідко постулюються як інтереси впливових політико-економічних угруповань. Існує і суттєвий зовнішній вплив на процес визначення та реалізації українських національних економічних інтересів. Водночас деякі дуже важливі для громадян нашої країни економічні інтереси не враховуються в економічній та соціальній політиці держави.

Однак в п.4.9. Стратегії національної безпеки України чітко зазначено, що «основним змістом економічних реформ є створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві, наближення соціальних стандартів до рівня держав Центральної і Східної Європи - членів ЄС, досягнення економічних критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в ЄС» [156].

Статтею 17 Конституції України прямо передбачено, що поруч із захистом суверенітету і державної цілісності України, «забезпечення її економічної та

інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу» [69].

В. Шлемко, І. Бінько розглядають економічну безпеку як стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави [47, с. 8].

Економічна безпека країни може трактуватися як поєднання економічної безпеки держави, тобто безпеки макrorівня, і безпеки економічних суб'єктів, тобто безпеки мікрорівня. Варто зауважити, що як безпека держави, так і безпека мікрорівня, наприклад підприємств, певний час можуть забезпечуватися окремо або навіть за рахунок одна одної. Водночас у стратегічному плані це не лише взаємопов'язані, а й неподільні поняття. Саме суперечність між безпекою цих двох рівнів є головною проблемою економічної безпеки України на сучасному етапі.

На наш погляд, економічну безпеку держави (ЕБД) взагалі треба розглядати як найважливішу якісну характеристику економічної системи, що визначає здатність підтримувати послідовну реалізацію національних державних інтересів, стійку дієздатність господарських суб'єктів, нормальні умови життєдіяльності населення.

Подолання економічної кризи в Україні є одним з пріоритетів політики забезпечення економічної безпеки держави. Зовнішня агресія проти України критично погіршила динаміку соціально-економічного розвитку, що посилює макроекономічні дисбаланси та погіршило коротко- та середньострокові перспективи економічного росту. Внутрішніми проблемами забезпечення економічної безпеки держави є: критичне гальмування економічного росту; поглиблення спаду промислового виробництва; набуття тотального характеру збитковості економічної діяльності; втрата інвестиційної привабливості в умовах зовнішньої агресії; загрозливе зниження платоспроможного попиту населення; нарощення тінізації економіки; вимушена мілітаризація економіки [134].

Важливим національним інтересом є боротьба з загальною криміналізацією суспільства та виведення економіки з тіні. На початку 2015 року в умовах

поширення цінових та девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту спостерігалось подальше суттєве зростання тіньової економіки, започатковане у 2013 році. За розрахунками Мінекономрозвитку у I кварталі 2015 року рівень тіньової економіки порівняно з відповідним періодом 2014 року збільшився ще на 5 в.п. до 47% від обсягу офіційного ВВП [161]. З метою посилення боротьби з тіньовою економічною діяльністю, корупційними проявами протягом I кварталу 2015 року Держфінінспекцією України та її територіальними органами проведено 725 контрольних заходів, в ході яких перевірено 704 підприємства, установи та організації. Встановлено порушень фінансово-господарської дисципліни на 597 підприємствах, в установах і організаціях, або у 84,8 % від загальної кількості перевірених [161].

В колі національних економічних інтересів пріоритетними також є інвестиційні процеси. У 2015 році інвестиції в Україну надходили зі 133 країн світу. Із країн ЄС із початку року внесено 33154,9 млн. дол. інвестицій (77,4% загального обсягу акціонерного капіталу), з інших країн світу – 9696,4 млн. дол. (22,6%) [59]. Протягом 2014-2015 років Урядом України вжито комплекс заходів зі створення якісно нових умов ведення бізнесу, що мають забезпечити відбудову економіки України та її стабільний розвиток.

Виходячи зі складного стану реального сектору економіки України ліквідація загроз економічній безпеці повинна мати комплексний та системний характер в контексті переходу національної економіки на якісно інший рівень її розвитку, що спирається на залучення інвестицій та виходом економіки із тіні. Такий перехід має обов'язково супроводжуватися рішучою протидією хабарництву та корупції, боротьбою з відтоком капіталу за кордон.

Економічна безпека держави є тим станом захищеності від можливих загроз, що формує економічну незалежність, стабільність та розвиток в довгостроковому періоді. Пріоритетним при цьому є збалансована політика держави щодо структурної перебудови економіки, боротьба з корупцією, стимулювання інноваційно-інвестиційної активності, розвитку підприємництва, пришвидшення інтеграційних процесів тощо.

ВИСНОВКИ

Аналіз пріоритетних напрямів розвитку національної економіки України в контексті глобалізаційних викликів, здійснений у монографічному дослідженні, дозволяє констатувати, що стратегічним напрямом розвитку вітчизняної економіки, який забезпечує якісні структурні перетворення в економічній системі країни та підвищує рівень її конкурентоспроможності в глобальному економічному просторі, є формування економіки інноваційного типу. У свою чергу, інноваційна діяльність стає вирішальною детермінантою соціально-економічного розвитку. Разом з тим, як свідчать результати проведеного дослідження, інноваційна діяльність ще не перетворилася на дієвий чинник сталого економічного зростання національної економіки.

За цих обставин у реалізації стратегії виводу національної економіки на траєкторію інноваційного розвитку важливу роль повинна відігравати держава, впливаючи на формування національної інноваційної системи, створюючи ефективний механізм стимулювання інноваційної діяльності суб'єктів підприємницького господарювання запроваджуючи систему дієвих заходів щодо структурної перебудови економіки нарощування інноваційного потенціалу підприємницьких структур, які чинять вирішальний вплив на прискорення економічного розвитку, та обумовлюють конкурентні переваги національної економіки.

У реалізації стратегії інноваційно розвитку української економіки важливе місце посідають процеси, спрямовані на створення умов більш повної реалізації й розвитку людського капіталу та дослідження соціальної складової державної політики інноваційного типу.

Все це має забезпечити позитивний вплив на підвищення рівня інноваційності національної економіки та сприятиме зростанню соціально-економічного добробуту населення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акимова Т. А. Экономика устойчивого развития: Учебное пособие / Т. А. Акимова, Ю. Н. Мосейкин. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2009. – 430 с.
2. Алексеев С.С. Право: азбука-теория-философия: Опыт комплексного исследования / С.С.Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712с.
3. Алле М. Глобализация: разрушение условий занятости и экономического роста, Экономическая очевидность / М. Алле.- М.: ТЕИС, 2003. – С. 22-33.
4. Альтерглобализм и антиглобалистские движения в современном мире: Сб. обзоров и реф. / РАН. ИНИОН. Центр науч.-информ. исслед. глобал. и регион. пробл. Отд. глобал. пробл. – М., 2006. – 152 с.
5. Аналіз показників системи ProZorro. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bi.prozorro.org/sense/app/-fba3f2f2-cf55-40a0-a79f-b74f5ce947c2/sheet/HbXjQep/state/analysis>
6. Андропова О.Ф. Трансфер технологій як інструмент реалізації інноваційної діяльності: Монографія / О. Ф. Андропова, А. В. Череп. – К.: Кондор, 2007. – 356 с.
7. Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації / Л.Л. Антонюк, А.М.Поручник, В.С. Савчук // Київський національний економічний університет. – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.
8. Бабурин С.Н. Политика устойчивого развития и государственно-правовой процесс / С.Н. Бабурин, А.Д. Урсул. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2010. – 557с.
9. Багров Н.В. Региональная политика устойчивого развития / Н. В. Багров. – К.: Лыбидь, 2002. – 256 с.
10. Бескид Й. Фінансовий механізм вищої школи в умовах ринку / Й. Бескид // Фінанси України. – 2003. – № 8. – С. 103-106.
11. Білозубенко В.С. Інноваційна активність і національна інноваційна система / В.С. Білозубенко // Торгівля і ринок України: темат. зб. наук. пр. / Донецьк.

нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського. Інвестиційна та інноваційна діяльність підприємства. – 2009. – Т. 2. – Вип. 28. – С. 332-340.

12. Боголиб Т.М. Финансирование высшего образования Украины: проблемы и перспективы их решения // American Scientific Journal № 1 (9) / 2017.- С. 70-78.

13. Боголиб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку освіти і науки в Україні в трансформаційний період: Монографія / Боголиб Тетяна Максимівна. – К.: Міленіум, 2006. – 508 с.

14. Богомолов О.Т. Мировая экономика в век глобализации: учебник /

15. Бойчук Ю.Д. Компетентнісний підхід // В кн.: Наукові підходи до наукових педагогічних досліджень: Монографія / за заг. ред. докт. пед. наук, проф., чл.-кор. НАПН України В.І. Лозової. – Харків: “Апостроф”, 2011. – С. 188-216.

16. Бузовський Є.А. Інновації у розвитку підприємництва в аграрній сфері / Є.А.Бузовський, В.А.Скрипниченко // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 55-63.

17. Буковинський В. С. Фінансове забезпечення діяльності закладів загальної освіти / В. С. Буковинський // Фінанси України. – 2004. – № 3. – С. 57-65.

18. Бурдые П. Начала; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М., 1994. – 120 с.

19. Бурдые П. Социология политики. – М., 1993. – 197 с.

20. Буркинский В.Б. Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития / В.Б. Буркинский, В. Н. Степанов, С. К. Харичков. – Одесса: Феникс, 2005. – 575 с.

21. В 2016 году Украина установила 11,6 МВт новых ветроэнергетических мощностей // Электровести, 2017. [Электронный ресурс]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://elektrovesti.net/51586_v-2016-godu-ukraina-ustanovila-116-mvt-novykh-vetroenergeticheskikh-moshchnostey (дата звернення: 14.04.2017)

22. Валлерстайн И. Мир, в который мы вступаем/ И. Валлерстайн// Закономерности и перспективы трансформации общества: Материалы к V международной кондратьевской конференции/ под ред. Ю.В. Яковца. – М.: МФК, 2004 – Т.1. – С. 69.

23. Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах) // Офіційний сайт Державної служби статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
24. Вергун В. Адаптація міжнародного механізму державної підтримки розвитку інноваційних кластерів / В. Вергун, О. Ступницький // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Міжнародні відносини: зб. наук. праць. – К.: КНУ, 2014. – Вип. 1(42). – С. 36 – 40.
25. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1991. – 270 с.
26. Винницький форум бізнеса: стране нужна новая экономическая модель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ekonomika.eizvestia.com/full/374-vinnickij-forum-biznesa-strane-nuzhna-novaya-ekonomicheskaya-model>
27. Відкрита система комерційних закупівель Rialto. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rialtotenders.com.ua/about>
28. Владыка М.В. Инновационный потенциал вузов как фактор конкурентоспособности экономического развития // Научные ведомости БГУ. Серия: Экономика. Информатика.– Вып. № 7 (62) / том 10-1 / 2009. – С. 44-54.
29. Волинець У.А. Розвиток соціального партнерства в Україні / У.А.Волинець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – 2014. – №2 (43). – С. 235-238.
30. Волкова О.В. Ринок праці. Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 624 с.
31. Галайда Т.О. Роль корпоративної соціальної відповідальності підприємств у розвитку системи соціального партнерства в Україні / Т.О.Галайда, В.В.Скриль, О.М.Мяло // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. – 2012. – №4 (62). – С. 280-283.
32. Герасименко П. Мінімальна зарплата: світові стандарти і українськеї реалії [Електронний ресурс] / П.Герасименко. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?minimalna_zarplata_svitovi_standarti_i_ukrayinski_realiy&objectId=123103813-07-11/

33. Гилка М.Д. Тенденції розвитку кластерних формувань в аграрному секторі України / М.Д.Гилка // Інноваційна економіка. – 2015. - № 2. – С. 34-38.
34. Глобализация мирового хозяйства: учебное пособие / Под ред. М.Н. Осьмовой, А.В. Бойченко. – М.: ИНФРА-М, 2006. – VIII, 376 с.
35. Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь / Гл. ред.: И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М. – СПб. – Н.Й.: ИЦ “ЕЛИМА”, ИД “Питер”, 2006. – 1160 с.
36. Голуб Ю.Ю. Інноваційна діяльність підприємств як головна вимога сучасності / Ю.Ю. Голуб // Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. – 2012. – Вип. 9(1). – С. 225–230.
37. Грішнова О. А. Зарубіжний досвід фінансування освіти та перспективи його застосування в Україні / О. А. Грішнова // Наукові праці НДФІ. – 2000. – Вип. 10-11. – С. 214-222.
38. Громадянське суспільство в Україні: аналіт. звіт Міжнародного Банку Реконструкції та Розвитку. – К.: Видавничий дім "Козаки", 2003. – 64 с.
39. Гусенко О. С. Розвиток промислово-інноваційних кластерів у країнах Європи: стан та перспективи / О. С. Гусенко // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць Одеського національного економічного університету. – Одеса, ОНЕУ, 2013. – Вип. 1 (48). – С. 202 – 208.
40. Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. – К.: СОПС Украины НАНУ, 1999. – 367 с.
41. Денисенко М.П. Інноваційний розвиток суспільства на основі інтелектуального капіталу. – Наукові записки серія «Економіка», вип. 23. – 2013. – С. 15-19.
42. Державна служба зайнятості // [Електронний ресурс]. Режим доступу: // http://www.dcz.gov.ua/control/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543 (дата звернення: 20.05.2017)
43. Державна служба статистики – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/so_ek_r_u/soekru_u/soekru_12_15.zip.

44. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
45. Дзюбіна А.В. Розкриття змісту поняття «інноваційний потенціал» та визначення його складових [Електронний ресурс] / А.В. Дзюбіна. – Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/12_34.pdf
46. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х.: Право, 2009. – 312 с.
47. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: [монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К.: НІСД. – 1997. – 144 с.
48. Єлісєєва Г.Ю. Статистичне оцінювання розвитку зеленої економіки в Україні / Г.Ю. Єлісєєва // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Економіка. – 2013. – Т. 21, вип. 7(2). – С. 128-133.
49. Зайнятість в основних моделях ринку праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.studentam.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2540&Itemid=1.
50. Закон про зайнятість населення сприятиме зменшенню безробіття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245011&cat_id=364661/10072012
51. Закон України «Про освіту» від 06. 09.2014 р. // [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://urist-ua.net/закони/про_освіту/стаття_61/
52. Законодавство України // Офіційний сайт Верховної Ради України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>
53. Збірник законів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1076.564.0>
54. Звітність про виконання бюджетів // Офіційний сайт Державної казначейської служби України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>

55. Звітність про виконання бюджету Пенсійного фонду України // Офіційний сайт Пенсійного фонду України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/-pfu/control/uk/publish/category?cat_id=94750
56. Искаков У.М. Рост экономики через качественное образование // [Електронний ресурс].І Режим доступу: <https://articlekz.com/article/13764> (дата звернення: 17.05.2017)
57. Іванченко А.В. Основні складові механізмів державного регулювання зайнятості населення в Україні/ А.В.Іванченко // Публічне управління: теорія та практика. – 2012. - №1(9). – С.111-117.
58. Ілляшенко С.М. Маркетинг. Менеджмент. Інновації: монографія / С.М. Ілляшенко. – Суми: ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2010. – 623 с.
59. Інвестиційний клімат в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/invest-climat>
60. Індекс соціального розвитку за 2016 рік. – За даними сайту Deloitte – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/research/social-progress-index-2016.html>. – (Дата звернення 10.05.17).
61. Інноваційний розвиток підприємства. Навчальний посібник / За ред. П.П. Микитюка. – Тернопіль: ПП «Принтер Інформ», 2015. – 224 с.
62. Інформаційний ресурс infobox.prozorro.org. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infobox.prozorro.org/>
63. ІРРП: результати моніторингу відкритості веб-сайтів вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=4470>
64. Каленюк І. С. Диверсифікація джерел фінансування освіти / І. С. Каленюк // Фінанси України. – 2000. – № 11. – С. 72-78.
65. Кальченко Т.В. Глобальна економіка: навч. посіб. / Т. В. Кальченко. – К.: КНЕУ, 2009. – 364 с.
66. Катигрובה О.В. Інноваційний розвиток економіки України в умовах глобалізації / О.В.Катигрובה // Науковий вісник Полтавського університету

споживчої кооперації України. Серія «Економічні науки» – 2007. – № 1(21). – С. 21-24.

67. Кількість підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності у 2015 році [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/fin/kp_ed/kp_ed_u/kp_ed_u_2015.htm.

68. Колот А.М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: [монографія] / А.М. Колот. - К.: КНЕУ, 2010. - 251 с.

69. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 17.

70. Конституція України: Закон України від 28.06.1996р. №254к/96-ВР//Відомості Верховної Ради України. – 1996. - №30. – ст.141.

71. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року / Схвалено розпорядженням КМУ від 17 жовтня 2007 р. № 880-р. // База даних «Законодавство України» /КМУ України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-p> (дата звернення: 10.05.2017).

72. Корпоративна соціальна відповідальність ПАО «Хлібпром» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hlibprom.com.ua/static/csr/> (дата звернення 30.05.2017).

73. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. – 2001. – №3. – С. 122-139.

74. Кропивко М.Ф. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013.- № 3. – С. 3 – 15.

75. Куди піти вчитися? Рейтинг університетів України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/2026454-kudi-pitivcitisa-rejting-universitetiv-ukraini.html>

76. Кудряченко А.І. Соціальне партнерство: європейський досвід і Україна [текст] / А.І.Кудряченко // Стратегічні пріоритети. – 2008. - №3 (8). – С. 24- 29.

77. Кукурудза І.І., Ромащенко Т.І. Україна у світових процесах трудової міграції: [монографія] / І.І. Кукурудза, Т.І. Ромащенко. - Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2012. - 252 с.
78. Кулішов В. В. Кластер – основа інноваційного розвитку економіки / В. В. Кулішов // Інноваційна економіка. – Вип. 2 (40). – 2013. – С. 3 – 6.
79. Кундеус О.М. Особливості розвитку інтеграційно-кластерних процесів в АПК / О.М. Кундеус // Інноваційна економіка. – 2014. - № 6. – С.42 – 48.
80. Курс економічної торії. Навч. посіб. / За ред. акад. І.Ф. Прокопенка.– Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2007. – 484 с.
81. Куцик П.О. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку: монографія / П.О.Куцик, О.І Ковтун, Г.І.Башнянин. – Львів: Видавництво ЛКА, 2015. – 594 с.
82. Кучеренко Д. Г. Стратегії розвитку освітніх систем країн світу: Монографія / Д. Г. Кучеренко, О. В. Мартинюк. – К.: ІПК ДСЗУ, 2011. – 312 с.
83. Левченко Ю.Г. Активізація інноваційної діяльності вітчизняних підприємств в умовах кризи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6813/108.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
84. Лібанова Е.М. Ринок праці: навч. посіб. / Е.М.Лібанова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 224с.
85. Ломейко Ю.А. Державний фінансовий контроль в Україні: напрями вдосконалення його організації та оцінювання // Проблеми економіки, 2016. № 2 С. 148 – 160.
86. Лошенко В.Є. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / В.Є.Лошенко. – Чернівці: Чернівецький регіональний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації, 2003. – 74с.
87. Макаров М.О. Формування інноваційної інфраструктури в АПК / М.О.Макаров // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 93-97.

88. Макроекономіка та макроекономічна політика: Навч. посіб. / А.Ф.Мельник, Т.Л.Желюк, О.В.Длугопольский, О.В.Панухник. Наук. ред. А.Ф.Мельник. - К.: Знання, 2008. – 699 с.
89. Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу: монографія / С.М. Ілляшенко [та ін.] ; заг. ред. С. М. Ілляшенко. – Суми: Університетська книга, 2008. – 615 с.
90. Мартинович Д. Є. Аналіз ефективності публічних закупівель як інструменту державної допомоги//Інвестиції: практика та досвід. 2016. №18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2016/15.pdf
91. Мельник І. Публічні закупівлі: поради для учасників. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/BZ009446
92. Мельников О. Оптимізація процедур проведення конкурсних торгів / О. Міняйло // Ефективність державного управління. – 2012. – № 30. – С. 422– 430.
93. Митний індекс // Офіційний сайт Європейської Асоціації / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eba.com.ua/uk/press-and-media/press-room/indices/customs-index>
94. Мицюк С. Розвиток кластерів в національній економіці як ефективний механізм підвищення конкурентоспроможності / С. Мицюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Економіка: зб. наук. праць. – К.: КНУ, 2011. – Вип. 123. – С. 48 – 50.
95. Мокій А. Міжнародна трудова міграція в Україні / А. Мокій // Українська міграція до Європи та розв'язання пов'язаних із нею регіональних проблем: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. - К.: Фоліант, 2008. - С. 135- 159.
96. Навстречу «зеленой экономике». Пути к устойчивому развитию и искоренению бедности. Доклад ЮНЕП, 2011 – 52 с. [Електронний ресурс]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.unep.org/greeneconomy/portals/> (дата звернення: 14.04.2017)
97. Надрага В.І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні: демографічний аспект / В.І. Надрага // Фінанси України. – №1. – 2015.- С. 79 - 85.

98. Наукова та інноваційна діяльність (2010-2015 р.) [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
99. Наукова та науково-технічна діяльність у 2015 році – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm
100. Невинська Г.Б. Проблемні аспекти інноваційного розвитку аграрного виробництва / Г.Б.Невинська // Агросвіт. – 2017. – № 1-2. – С. 35-38.
101. О.Т. Богомолов. – М.: Издательство «Экономика», 2007. – 359 с.
102. Одінцов М.М. Основні напрями кластерної організації регіонального агропромислового виробництва / М.М. Одінцов, О.М. Одінцов // Економіка АПК. – 2012. - № 1. – С. 23 -29.
103. Ольсевич Ю. Социальное партнерство в России: имеются ли предпосылки? / Ю.Ольсевич // Вопросы экономики. – 1994.– № 5. – С. 60–70.
104. Орлова Н.С. Зелена економіка в умовах сталого розвитку України / Н.С. Орлова // Менеджер. – 2015. – № 1. – С. 45-50.
105. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року // Статистичний бюллетень, - Київ, 2017.- 208 с.
106. Основні показники діяльності ЗВО України на початок 2015/16 навчального року // Статистичний бюллетень – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm
107. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
108. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua>
109. Падалка О. С. Економіка освіти та управління: посібник / О. С. Падалка, І.С. Каленюк. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 184 с.
110. Патнам Р. Д. Творення демократії: Традиції в сучасній Італії / пер. з англ. В. Ющенко. – К.: Видавництво ім. Соломії Павличко "Основи", 2001. – 302 с.
111. Пащенко Е. Перспективная биоэнергетика, Информационное агентство УНІАН, 2016. [Електронний ресурс]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://ecology.unian.net/1255704-perspektivnaya-bioenergetika.html> (дата звернення: 14.04.2017).

112. Переверзева А. В. Оцінка сучасного стану залучення іноземних інвестицій в економіку України [Електронний ресурс] / А. В. Переверзева // Вісник Запорізького національного університету. – 2016. – № 1. – С. 74 – 81 – Режим доступу: [file:///D:/!Documents/Vznu_eco_2016_1_11%20\(1\).pdf](file:///D:/!Documents/Vznu_eco_2016_1_11%20(1).pdf)

113. Петрова І.Л. Сегментація ринку праці: теорія і практика регулювання. – К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1997. – 298 с.

114. Пирогов Г.Г. Стратегии глобализации в условиях цивилизационного многообразия мира/ Г.Г. Пирогов// Глобализация, Конфликт или диалог цивилизаций? – М.: Новый век, 2002. – С. 224-226.

115. Податковий індекс // Офіційний сайт Європейської Асоціації / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eba.com.ua/uk/press-and-media/press-room/indices/tax-index>

116. Подольчак Н.Ю., Тимейчук А. А. Налагодження і розвиток взаємовідносин у системі «підприємство – державна податкова служба» // Актуальні проблеми економіки, 2013. № 7 (145). С. 59 – 64.

117. Показники винахідницької активності наукових установ академічного профілю та навчальних закладів за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=4569>

118. Полегенька М.А. Особливості інноваційної діяльності в агропромислових підприємствах України / М.А.Полегенька // Агросвіт. – 2017. – № 6. – С. 49 – 54.

119. Портер М. Конкуренция / М. Портер ; [пер. с англ. О. Л. Пелявского и др. ; под ред. Я. В. Заблоцкого и др.]. – [Испр. изд.]. – М.: Вильямс, 2006. – 602 с. – (Библиотека Strategica).

120. Портер М. Стратегія конкуренції: методика аналізу галузей і діяльності конкурентів. – К.: Основи, 1997. – 390 с.

121. Про загальне обов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000р. №1533-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

122. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012р. №5067-VI. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.
123. Про зайнятість населення: Закон України від 1 березня 1991р. №803-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/803-12>.
124. Про затвердження Порядку функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. №166. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/166-2016-%D0%BF>
125. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII/ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-19>
126. Програма розвитку державно-приватного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.auc.org.ua/page/programa-rozvitku-derzhavno-privatnogo-partnerstva> (дата звернення 30.05.2017).
127. Програма соціального партнерства ДТЭК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spp-dtek.com.ua/o-programme/> (дата звернення 15.05.2017).
128. Процевський О.І. Методологічні засади трудового права: [монографія] / О.І.Процевський. – Х.: ХНАДУ, 2014. – 260 с.
129. Прядко В.В. Система державних закупівель: фінансовий аспект / В.В. Прядко, К.Є. Крищенко // Ефективна економіка. – 2013. – № 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2003>
130. Радченко Л.П. Науково-інноваційні чинники розвитку національної економіки в умовах глобалізаційних викликів // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди «Економіка»: Зб. наук. пр. / За заг. редакцією акад. НАПН І.Ф.Прокопенка. – Харків: ХНПУ, 2015. – Вип. 15. – 232 с. - (С. 159-168).
131. Райнерт Э.С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными [Текст] / Пер. с англ. Н.Автономовой; под ред. В.Автомова; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом Гос ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 384 с.

132. Регіональний людський розвиток / Державний комітет статистики України. – К., 2007. – 324 с.
133. Репко М., Руда Ю. Освіта по-українськи: 129 мільярдів — марнотратство чи інвестиція? // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/02/15/620955/> (дата звернення: 18.05.2017)
134. Ризики і загрози економічній безпеці України у 2015-2016 рр. та механізми їх мінімізації – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/ruzuku_zagrozu1-bab4e.pdf
135. Ринок праці України – 2015: статистичний збірник. – К.: Державний центр зайнятості, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog>.
136. Ринок праці: навч. посіб. 2-го вид. перероб. та доп. / Чернявська О.В. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 522 с.
137. Рівень рентабельності (збитковості), % підприємств України за видами економічної діяльності // Офіційний сайт державної служби статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
138. Робота аспірантури та докторантури у 2015 році // Експрес випуск. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/expres_u.html
139. Розвиток альтернативної енергетики в Європі [Електронний ресурс]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://smarteco.biz.ua/alternative-energy-eu/> (дата звернення: 11.05.2017).
140. Руденко Г.Р. Особливості впровадження інновацій у діяльність сільськогосподарських підприємств / Г.Р.Руденко // БізнесІнформ. – 2015. – № 5. – С. 128-132.
141. Ручкіна В. М. Податкова культура в інституціональному аспекті розвитку податкової системи України // Збірник наукових праць національного університету державної податкової служби України, 2013. № 1. С. 197 – 205.

142. Сайт Державної служби статистики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/dop/04/dop_ses0317_w.zip. – (Дата звернення 15.05.17).
143. Сайт Державної служби статистики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/so_ek_r_u/soekru_u/soekru0317.zip.
144. Сак Т.В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції / Т.В. Сак // Інноваційна економіка. – 2013. – № 6. – С. 336-340.
145. Сандугей В.В. Модифікація структури українського ринку праці під впливом глобалізації / В.В. Сандугей // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 «Економіка і право». - 2010. - № 10.- С. 52-59.
146. Сафонова В.Є. Вища освіта – ресурс формування інноваційної економіки: Монографія / В.Є.Сафонова – К: «Аграр Медіа груп», 2011. – 336 с.
147. Семикіна М.В. Конкуренція і конкурентоспроможність на ринку праці: методологія визначення // Соціальні аспекти конкурентоспроможності національної економіки. – Кіровоград, 2008. – С. 94-103
148. Система публічних електронних закупівель ProZorro. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prozorro.gov.ua/>
149. Ситник О. Ю. Соціальне партнерство в Україні: особливості становлення і перспективи розвитку [Електронний ресурс] // О.Ю. Ситник. – Режим доступу: http://www.kntu.kit.ua/doc/zb_15.pdf#page=287 (дата звернення 17.05.2017).
150. Сілантьєва І. Соціальне партнерство і соціальна відповідальність як необхідність для України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/inna_silantieva/362317_sotsialne_partnerstvo_i_sotsialna.html (дата звернення 27.05.2017).
151. Сіренко Н.М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України: монографія / Н.М. Сіренко. – Миколаїв, 2010. – 416 с.
152. Современная Энциклопедия, 2000. - Електр. ресурс // Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/34494>.

153. Современный экономический словарь / [Райзберг Б.А., Лозовской Л.Ш., Стародубцева Е.Б.]. – 4 - е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА – М, 2003. – 480 с.
154. Соколенко С.І. Стратегія конкурентоспроможності економіки України на основі інтеграційних систем-кластерів / С.І.Соколенко. – Севастополь: Вид-во ТОВ «Рібест», 2006. – 38 с.
155. Сравнение основных понятий и определений для статистического измерения трудовой деятельности по материалам Резолюций, принятых на 13, 16, 18 и 19 Международных конвенциях статистиков труда [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cisstat.com/rus/19mkst.pdf>.
156. Стратегія національної безпеки України (затверджена указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
157. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року. Проект (неофіційний текст) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1109.html.
158. Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020" - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
159. Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020" - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
160. Танасійчук В. Особливості віртуальних підприємств / В. Танасійчук // Вісник КНТЕУ. — 2009. - № 6. - С. 113-117.
161. Тенденції тіньової економіки в Україні І квартал 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/User/Downloads20%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads20%20(1).pdf)
162. Тивончук С.О. Організаційно-економічний механізм активізації інноваційного розвитку агропродовольчого комплексу України в ринкових умовах. Концептуальні та методичні положення / С.О.Тивончук, Я.О.Тивончук // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 98-105.
163. Ткачук Н. Вплив податкового навантаження на діяльність суб'єктів господарювання в умовах реформування фінансової системи України // Економічний

часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 2015. № 4. С. 121 – 128.

164. Тойнбі А. Дослідження історії / пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука. – К.: Основи, 1995. – 406 с.

165. Топ-10 причин, чому Україна опустилась в глобальному рейтингу конкурентоспроможності – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/economics/top-10-prichin.html>.

166. Топ-10 спеціальностей вступної кампанії - 2016 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/52013/>.

167. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page5.

168. Успіхи розвитку органічного сектору України та Четвертий Всеукраїнський Ярмарок органічних продуктів [Електронний ресурс]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecologiya.kiev.ua/noviny-dnya/133r.html>.

169. Фалко Ю.В. Організація державних закупівель: зарубіжний досвід та практика України / Ю.В. Фалко // Університетські наукові записки. – 2014. – №1 (49). – С. 261– 269.

170. Федулова Л.І. Державні закупівлі як засіб стимулювання інноваційної діяльності / Л.І. Федулова // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 3 (20). – С. 69-75.

171. Фукуяма Ф. Социальный капитал. Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу. – М., 2002.

172. Хмара М. Кластерний підхід у стратегії інноваційного розвитку зарубіжних країн / М. Хмара // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Міжнародні відносини: зб. наук. праць. – К.: КНУ, 2013. – Вип. 1(40). – С. 51 – 54.

173. Хорошко В.А. Методи фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємства / В.А. Хорошко // Управління розвитком. – 2013. – № 12. – С. 35-37.

174. Центр бизнес-процессов. - Електр. ресурс // Режим доступу: <http://spb-progressor.ru/impr.htm>.
175. Чернюк О. Коммерческие онлайн-закупки в деталях: в чем польза для бизнеса? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prostobiz.ua/biznes/upravlenie_biznesom/stati/.
176. Чмир О.С. "Зелена" економіка: сутність, цілі та базові принципи / Чмир О.С., Захаркевич Н.П. // Економічний вісник Донбасу. – 2013. – № 3. – С. 54-62.
177. Шако О. А. Удосконалення партнерських відносин податкових органів з платниками податків // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2013. № 3(62). С. 222 – 228.
178. Шевченко Л. С. Фінансування вищої освіти: диверсифікація джерел / Л.С. Шевченко // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.google.com.ua/url?url=http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6070/1/Shevchenko.pdf&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ved=0ahUKEwjP4Hq7I3UAhWBYJoKHV4RBiQQFggYMAE&usg=AFQjCNGxcOjF05sTO5PcEWGdNYYN7pAbow>.
179. Шевчук П. І. Соціальна політика. – 2-ге вид. – Львів: Світ, 2005. – 400 с.
180. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм и демократія: пер. с англ. под ред. В.С.Автономова. – М.: Экономика, 1995. – 540 с.
181. Шумпетер Й. Глава 5. Вильфредо Парето (1848—1923) // Десять великих экономистов от Маркса до Кейнса. - М.: Институт Гайдара, 2011. - 400 с.
182. Экономическая теория: политэкономия: Учебник / Под ред. В.Д. Базилевича. – М.: Рыбари; К.: Знання, 2009. – 870 с.
183. Юрчик Г. Соціальний захист зайнятого населення України в умовах економічної нестабільності / Г. Юрчик // Україна: аспекти праці. – №1.– 2015.–С. 34-42.
184. Юрчик І. Б., Маценко А. А. Іноземні інвестиції в Україні: проблеми і перспективи [Електронний ресурс] / І. Б. Юрчик, А. А. Маценко // Молодий вчений. – 2016. – № 5. – С. 204 – 206. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/5/52.pdf>.

185. Ястремська О.М. Інноваційна діяльність промислових підприємств: результати оцінювання / О.М. Ястремська, П.О. Доуртмес // Бізнес Інформ – 2016. – № 4. – С. 161–168.
186. A-Brief-History-of-the-Alter-globalization movement. Available at: <http://www.booksandideas.net/A-Brief-History-of-the-Alter.html>.
187. Anti-globalization movement. Available at: http://en.wikipedia.org/wiki/Anti-globalization_movement.
188. Doing Business 2016 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine#trading-across-borders>.
189. Encyclopedia of Globalization / Ed. by R. Robertson, J.A. Scholte. – N.Y.; Lnd: Routledge, 2007. – Vol. 1. A to E. – XVII, 426, 1.37 p.
190. Expenditure on education as % of GDP (from government sources) // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://data.uis.unesco.org/?queryid=181#>.
191. Human Development Report 2015: Work for Human Development – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/2015-report/download>.
192. List of countries and dependencies by population // [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_and_dependencies_by_population.
193. List of countries by GDP (nominal) // [Електронний ресурс] / Режим доступу: [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)).
194. List of countries by GDP (PPP) per capita // [Електронний ресурс] / Режим доступу: [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(PPP\)_per_capita](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(PPP)_per_capita).
195. Marshall A. Principles of Economics: An introductory volume /A. Marshall.- London, UK: Macmillan, 1990. – 568 p.
196. O'Leary Ch. Manual Evalutaion Labour Market Policies in Transition Economies/ Ch. O'Leary, A.Nesporova, A.Samorodov. – Geneva: ILO, 2001. – P.31.
197. Patomaki H. The Tobin Tax: A New Phase in the Politics of Globalization? / Heikki Patomaki // Globalization and Economy. Vol. 2. Globalizing Finance and the New Economy / Ed. by P. James, H. Patomaki. – Los\ Angeles: Sage publications, 2007 (Central currents in globalization). – P. 326–340.

198. Publicprocurementin a nutshell [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/trade/policy/accessing-markets/public-procurement>.
199. Rialto – сайт электронной закупки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.servicexpert.net/-> 2016/11/10/rialto.
200. Schultz Th.W. Investment in Human Capital / Th. W. Schultz // American Economic Review. – 1961. – 51(1). – P. 1-17.
201. The Global Competitiveness Index 2015–2016 - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/the-global-competitiveness-index-2015-2016/>.
202. The Global Competitiveness Report 2016-2017 // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/>.

Наукове видання

**ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ**

Монографія

за загальною редакцією І.Ф. Прокопенка

Відповідальний за випуск Сідельнікова І.В.

Комп'ютерний набір Поплавський М.В.

Підп. до друку 23. 05. 2018. Форма 60x84/16. Гарнітура Таймс. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. – 11,4. Наклад 300 пр. Зам. № 23-05.

Видавництво та друк
ФОП Іванченко І. С.

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135.
Тел.: +38-057-756-09-25, +38-050-40-243-50.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників та розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК №4388 від 15.08.2012 р.
www.monograf.com.ua